FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XVIII. évfolyam

Főszerkesztő

CSANDA GÁBOR

Főmunkatárs

FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán (Magyarország), Csanda Gábor (Szlovákia), Fazekas József (Szlovákia), Fedinec Csilla (Magyarország), Holger Fischer (Németország), Gyurgyík László (Szlovákia), Hunčík Péter (Szlovákia), Petteri Laihonen (Finnország), Lampl Zsuzsanna (Szlovákia), Lanstyák István (Szlovákia), Lengyel Zsolt (Németország), Liszka József (Szlovákia), Mészáros András (Szlovákia), Simon Attila (Szlovákia), Szarka László (Magyarország), Andrej Tóth (Csehország), Tóth Károly (Szlovákia), Végh László (Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

LISZKA JÓZSEF

S botját ott lelte kivirulva. Egy motívum határtalanságairól – 1. 3

GAUCSÍK ISTVÁN

Az értelmiségi közösségteremtés konstrukciói. Jócsik Lajos társadalomképe 27

KISS JÓZSEF

Vavro Šrobár és a magyarok (1944–1949) 35

KERÉNYI ÉVA

Fürdőélet a 19. századi Gömörben, 8. Nagyrőce és Jolsva – fürdők a város szélén 53

PAPP ADRIEN

A fikció és valóság Pálóczi Horváth Lajos műveiben 73

Közlemények

SEBŐ BUGÁR BEÁTA–RONCZ MELINDA

Egy kutatókönyvtár mindennapjai. Bibliotheca Hungarica, a Fórum Kisebbségkutató Intézet könyvtára 85

TOKÁR GÉZA

Vállalkozói kétnyelvűség Komáromban. Vélemények és nyelvhasználati szokások 93

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVIII. évfolyam 2016/1, Somorja

Agora

A.GERGELY ANDRÁS
A migráns-narratíva mint ön- és ellenségépítés. Kommunikációs antropológiai megfontolások 119

Konferencia

BOLEMANT LILLA
Feminizmus és gender harmadszor 145

Könyvek

Mészáros András: Széttartó párhuzamok. Esettanulmányok a magyar filozófia történetéből
(Öllös László) 151
Vörös Ferenc és Misad Katalin (szerk.): A nyelvföldrajztól a névföldrajzig V. Interetnikus kapcsolatok. A 2014. november 20–21-i pozsonyi névföldrajzi tanácskozás előadásai.
(Cs. Nagy Lajos) 153
Cs. Nagy Lajos–N. Császi Ildikó: Magyar nyelvjárások
(Presinszky Károly) 156
Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): Nova Posoniensia V. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve
(Csanda Gábor) 158

Nekrológ

Ilyés Zoltán 163

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády Slovenskej republiky
– program Kultúra národnostných menšín 2016

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE
A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: Adecta, Kft., Csilizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • 2016. március • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: http:\\ www.foruminst.sk • Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE
Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s.r.o., Nové Zámky • Tlač: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom ÚV SR • Náklad: 600 • Cena: 3 € • marec 2016 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361• Internet: http:\\www.foruminst.sk

LISZKA JÓZSEF

S botját ott lelte kivirulva...

(Egy motívum határtalanságairól – 1.)

JÓZSEF LISZKA 39
And There He Found His Rod Blooming Blossoms... About the Boundlessness of a Motif 398.3
246

Keywords: Comparative folkloristics, text folklore, mythology, flourishing dry branch.

Csak egy költő vagy egy szent képes a járda kövezetét öntözni abban a boldog reményben, hogy – fáradozása jutalmaképpen – liliomok fognak kinőni az aszfaltból.

(W. Somerset Maugham: *Az ördög sarkantyúja*)

A jelen dolgozat* címéül választott sor Gyulai Ágost kötetéből van, aki a 20. század elején idegen költők költeményeinek fordításaiból állított össze egy legendáskönyvet (Gyulai 1906). Az idézetként szolgáló vers eredetileg Karl Joseph Simrock (Gyulainál Simrock Károly), romantikus német költő és filológus tollából származik. Szent Kristóf közismert történetét beszéli el, a levelet hajtó száraz bot motívumával zárva. Miután a gyermek Jézust („a világ urát") Kristóf átszállította a folyón, ő így szólt hozzá:

„...Tűzd botodat legott a földbe,
S várd el, kihajt-e lombja-zöldje?"

Ezzel eltűnt a kicsi gyermek,
Ki vállán súlyosan pihent;
Kristóf meg rögtön talpon termett,
A hullámok közül kiment
És botját letűzé a földbe,
Várván kihajt-e lombja-zöldje?

* A dolgozat ebben a formájában a Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica Scientiarum et Artium ösztöndíja keretében készült 2016 januárjában, Budapesten.

Reggel megint a parthoz lépe,
S álomnak édes képeül
Árnyékos hely tünék elébe,
Méhecskék zümmögék körül;
S botját ott lelte kivirulva
S róla illatos virág hulla…

(Gyulai 1906, 59–60. p.)

A motívumnak, az egy száraz, élettelen fadarab csodás kihajtásának, kivirágzásának mint (elő)jelnek, orákulumnak világszerte széles kultúrtörténeti összefüggései ismeretesek. A mű- és népköltészet különféle műfajaiban (és műnemeiben), ezek révén az operairodalomban ugyanúgy jelen van, mint az egyes (képző)művészeti megnyilvánulásokban, illetve a néphitben és népszokásokban. Egy tipikusan határtalan motívummal van tehát dolgunk, aminek a különféle tudományos diszciplínák képviselői viszonylag régóta szentelnek hol zártabb, hol univerzálisabb figyelmet. Egy korábbi, rövidebb dolgozatomban már magam is érintettem a témát (Liszka 2009), s jelen írásban nem az ott megjelenteket szeretném ismételni, hanem további adatokkal szélesebb összefüggésekbe helyezni a kérdéskört.

Bibliai előképek

Szakadjunk most el rövid időre a bevezetőben idézett Kristóf-legendától, s gondoljunk csak bele, a római katolikus templomaink Szent József-ábrázolásai általában milyen attribútumokkal is mutatják a szentet? A legközismertebb a kezében tartott liliom mint a tisztaság, a szűziesség jelképe. Felületesen szemlélve ott is van ez az attribútum gyakorlatilag minden Szent József-képen, -szobron. Viszont ha gondosabban megvizsgáljuk, gyorsan kiderülhet, hogy az, amit a kezében tart, bizony nem mindig liliomág, hanem egy egyenes, sokszor szemmel láthatóan gondosan megmunkált bot, pálca, aminek a felső végén levelek, virágok serkentek (pl. Mühleisen–Pörnbacher–Pörnbacher 2008, 56., 69., 100., 130., 140., 162. p. stb.), sőt, olykor még egy, *Josef* felirattal ellátott, a botra kötött szalag is jelzi, hogy valamiféle vetélkedés végtermékével van dolgunk.[1] Ezek a virágok még csak nem is hasonlítanak a liliomra!

Mielőtt valaki azt gondolná, hogy a festő tudatlanságával, netán szakmai ügyetlenségével lenne dolgunk, érdemes felidézni Szent József életútját. Ha az első, kézenfekvő forráshoz, az *Új Testamentum*hoz fordulunk, akkor a mondott ábrázolás értelmezésében nem jutunk előbbre. Viszont ha elolvasunk bizonyos apokrif szövegeket, a kép tisztulni látszik.

1 Lásd például azt az 1725/26-ban készült festményt a schussenriedi (Baden-Württenberg) kolostortemplomban (Franz Joseph Spiegler alkotását), ahol József ölében a Kisjézus, lábánál egy puttó, kezében egy kivirágzott bottal, s a boton egy szalag, Joseph felirattal (Mühleisen–Pörnbacher–Pörnbacher 2008, 169. p.).

1–2. kép. A Szent család, József kezében a kihajtott, kivirágzott pálcával. Martin Johann Schmidt festménye 1775-ből. Maria Taferl kegytemploma, Ausztria (Liszka József felv., 2015)

A vélhetően Kr. utáni 2. század második felében keletkezett *Jakab prótoevangéliumá*ban a következőket olvashatjuk:

> ***VIII. 3.*** *A főpap tehát felöltötte a tizenkét csengővel ékesített palástot, s bement a szentek szentjébe, hogy imádkozzék a leányért* [ti. Máriáért – L.J megj.]. *S lám, elébe ált az Úr angyala:*
> *– Zakariás, Zakariás – szólította meg –, menj ki és hívd gyűlésbe a nép özvegy férfiait. Mindegyikük hozzon magával botot, s amelyiküknek az Úristen jelet mutat, annak legyen felesége a leány!*
> *Tüstént útnak indultak a hirdetők, bejárták körös-körül egész Júdeát, felharsant az Úr harsonája: s íme, egyhamar összesereglettek az özvegyek mind.* ***IX. 1.*** *József szintén félredobta az ácsfejszéjét, s maga is eljött otthonról a gyűlésbe. Mikor már együtt voltak, bottal a kézben odajárultak a főpap elé. A főpap elvette tőlük a botokat, aztán bement a templomba imádkozni. Imája végeztével újra fogta a botokat, kiment, kinek-kinek visszaadta a magáét – jel egyiken sem volt. Utoljára József vette át a botját, s lám: a botból galamb röppent fel, és József fejére szállt. Ekkor megszólalt a főpap:*
> *– József, József, neked jutott osztályrészül, hogy az Úr szüzét magadhoz vegyed, neked, hogy a gondját viseld!*
>
> (Adamik 1998, 9. p.)

A néhány évszázaddal később keletkezett *Pszeudo-Máté evangéliuma* gyakorlatilag ugyanígy adja elő a történetet, azzal, hogy a botból kiröppenő galamb (József ártatlanságának a jelképe) nem a kiválasztott fejére szállt, hanem „miután sokáig a templom menynyezete alatt röpködött, végül az ég felé vette útját" (Adamik 1998, 54. p. Vö. Diós 2000).

Itt említendő meg egy, témánk szempontjából jelentős, a *Sposalizio della Vergine* néven ismert reneszánsz képtípus, amely Mária és József esküvőjét mutatja, József kezében egy kivirágzott pálcával, az őket körbevevő tömegben itt-ott egy-egy fiatalemberrel, amint térdén épp egy pálcát tör ketté. Itt most csak Perugino (1501–1504) és Raffaelo (1504) egy-egy közismert alkotására utalok. Leopold Kretzenbacher egy tanulmányában arra mutat rá, hogy egy bizonyos motívum a szövegkörnyezettől függően másként és másként magyarázható. A pálca eltörésének aktusát egyes kutatók korábban az esküvői szertartás részeként, régi jogszokásként értelmezték: a kettétört pálca egy adott közösségből, jelen esetben a családból való kiszakadást szimbolizálná. Ezzel szemben az ismert apokrif adatokra támaszkodva Kretzenbacher azt állítja, hogy a botcsoda folyományának kell ezt tekinteni. József kezében ugyanis valóban ott van a kivirágzott bot (más esetben a botja végéről elszálló fehér galamb), a hoppon maradt ifjak tulajdonképpen bosszúságukban törik el szárazon maradt pálcáikat (Kretzenbacher 1963).

A motívum felbukkan a későbbi népszerű, Mária életét bemutató történetekben is. A 17. században keletkezett, a 18. század elején már magyar fordításban is megjelent (vö. Vida 1967) *Makula nélkül való tükör* szerzője viszont (a reneszánsz festőkhöz hasonlóan) szintén nem elégszik meg az apokrifekből ismert, botból kiröppenő galamb csodájával, hanem történetébe a kivirágzó bot motívumát is beépíti:

> *...szózat hallatszott, mely a főpapnak azt mondotta: Parancsold meg, hogy azok a házasulandó legények, kik Dávid nemzetségéből eredtek, gyűljenek egybe s kiki egy ágat vegyen kezébe. A kinek ága kizöldül, azé legyen a szűz. Egybegyűlvén tehát mindnyájan, kiki felírta vesszejére a nevét.*
> *Könnyen meggondolhatjuk, mely nagy csodálkozást indított a dolog az emberek között. Számos volt a Júda nemzetségéből való férfiaknak gyülekezete, kik vesszeiket a főpaphoz vitték, kiki azt remélvén, hogy az ő vesszeje zöldül ki és ő lesz, a kinek majd a szűz adatik.* [...] *Minekutána tehát vesszeiket a főpapnak adták volna mindnyájan, ez azokat bevitte a szentek szentjébe, hová csak egyszer esztendőben szabad volt egyébiránt mennie, és letette a frigyszekrény elejébe, kiment azután ismét és a néppel imádkozott. Az ájtatos könyörgés után visszament és megtekintette, ha nem virágzott-e ki valamelyik? Látván pedig, egyik sem virágzott még ki: megkérdezte az Istent, mi oka volna ennek? Mire szózat lett, mely tudtára adta, hogy egy ág még hibázik. Kimenvén tehát a néphez a pap, megparancsolta, hogy szorgalmatosan keresnék fel azt, a ki Júda nemzetéből jelen nincsen. Ez pedig szinte az volt, a ki ájtatossága miatt szégyenlette a szüzet hitvesének kérni s kit az Isten ellenben erre legméltóbbnak tett és különösen kiválasztott. Szorgalmatos nyomozás után látták, hogy József az, a ki e jegyes-választásra meg nem jelent. Elküldöttek tehát érte és a főpap elejébe vezették, ki kemény szóval kérdezte tőle, mi okra nézve nem fogadta légyen parancsolatját? Ő erre alázatosan így felelt: Méltatlannak ítéltem én magamat, tisztelendő uram, arra, hogy e szent szüzet hitvesemnek vegyem, s mivel ő a nélkül is gazdag szülőknek leánya, én pedig együgyű és szegény ács vagyok, kérlek alázatosan, hogy engemet e házasságra ne kényszeríts. Isten parancsolatja, felelé erre a pap, hogy jelen légy, azért végy kezedbe vesszőt te is és írd rá nevedet. Történjen azután veled, a mi az Istennek tetszik.*

> [...] *A főpap azután ismét bement a szenteknek szent helyére és szent József vesszejét egészen kizöldültnek és virágokkal megrakottnak találá, melyek belőle kivirítottak. Kivitte tehát és megmutatta a népnek, mely elcsodálkozván rajta, fenszóval dicsérte az Istent, hogy a régi csodát, melyet Áronnal tett, megújította. De ez nem volt elég, mert midőn a főpap a vesszőt szent József kezébe adta, akkor a Szentlélek galamb képében a vesszőre szállott...*[2]

A József-történet a kivirágzott bottal vélhetően a *Makula nélkül való tükör*ből vagy más, hasonló tematikájú ponyvanyomtatványokból került át a szöveges folklórba (vö. Hetény 2011, 107–127. p.), amit a Borsod–Abaúj–Zemplén megyei Bükkszentdomonkoson Lammel Annamária által 1983-ban lejegyezett alábbi történetet is bizonyít:

> ***Mária menyegzője****. Egy fa már vagy tíz esztendeje le volt vágva, le volt dőlve, tíz éve már, hogy elszáradott.*
> *Ki volt hirdetve, hogy Máriának eljegyzése van. Megjelentek a sok királyfiak bíborba-bársonyba öltözve. Szegény Szent József is odament, ő meg ács volt, ácsmester. Kötőbe, ahogy dógozott, úgy ment oda. Kinevették a királyfiak, hogy ő is odament Máriának az eljegyzésére.*
> *Az Isten ereje volt, hogy a pap kinyilatkoztatta:*
> *– Itt és itt van egy fa kivágva tíz éve, és minden fiú menjék el oda, mindegyik vigyék egy száraz ágat a templomba.*
> *Oszt el is ment mindegyik, József is ment szegény, de őt hát lenézték, nem tartották őt semmire. Oszt mindegyik elment, József is elment. Mindegyik ágat rátették az oltárra. Akkor azt mondta a pap:*
> *– Azé lesz Mária, akié kizöldell!*
> *Akkor aztán vittek mind egy száraz ágat, s mind rakásra tették, sorba. Kilencvenen is voltak. Hát egy virított benne. Rajta volt a József neve.*
> *De aztán már nem haragudtak azok a sok nagy királyfiak. S akkor József és Mária együvé lettek.*
>
> (Lammel–Nagy 1985, 260)

Bosnyák Sándor egy 1976-os zagyvarónai (Nógrád m.) gyűjtésű szövege a következőképpen adja elő a szóban forgó történetet:

> ***A kovács lánya***
> *...kitűztek egy napot, hogy mikor lesz Szűz Mária eljegyzése. Össze is jöttek akkoriban megint a legelőkelőbb fiatalok, legények, és meg lett nekik mondva, hogy van a Jozsefát földjében egy kiszáradt cédrusfa. Minden nőtlen vágjon arról egy ágacskát és hozza el erre a napra.*
> *Nohát, ez a Szent József, ő is szüzességet fogadott a Jóistennek. Ő nem ment vágni ágacskát. És ekkor kihirdette az a papjok, hogy mindenki menjen, ha már idős, akkor is, a nőtlen Józsefnek is mondta, hogy menjen és hozzon ő is ágacskát.*

2 *Makula nélkül...* 1909, 45–46. p. Az Emerich Katalin látomásait lejegyző és 1833-tól kezdve, hat kötetben közreadó Clemens Brentano szintén a fehér liliomokat (!) hajtó száraz ág motívumát írja le (Brentano 2005, 77–78. p.). Lévay Mihály a galamb- és vesszőcsodát ötvözve közli a történetet (Lévay 1935, 51–52. p.)

> *Elment József és hozott. Mikor lerakták az ágacskákat, ahogy akkor tartották a szertartást, imádkoztak, megfüstölték. Akkor mindenkinek a neve rá volt írva, hogy tudják meg, melyik ágacska kié?* És a Szent Józsefé virágzott ki, *az öreg szegény ácslegényé, mert ő volt érdemes Szűz Máriára, mert ő is szüzességet fogadott és Isten előtt kedves volt…*
>
> (Bosnyák 2001a, 44. p.)

Ahogy már fentebb is említettem, feltűnő, hogy míg az apokrifekből idézett jelenetekben József kiválasztottságát a botja végéről felröppenő fehér galamb jelképezi, addig a szóbeliségben ezt döntő mértékben a kivirágzó pálca motívuma váltja fel. Nagy Ilona szerint az apokrifekben olvasható változatot „a hagyományozódás során »visszaállították« az »eredeti« elképzelés [lásd Áron vesszeje – L.J. megj.] alapján: József vesszejét virágoztatják ki…" (Nagy I. 2007, 302. p.). Nem alaptalan talán feltételezni, hogy a Mária életét bemutató népszerű és olcsó nyomtatványokban, illetve a belőlük sarjadó szájhagyományban felbukkanó elem talán nem független a *sposalizio*-képek üzeneteitől.

Láthattuk, hogyha Józseffel kapcsolatban nem is találjuk a kivirágzott bot nyomát a *Biblia*ban, egy régebbi, ószövetségi történet, az Áron vesszeje, amire Telek József is utal egyik prédikációjában,[3] Mária jegyese kiválasztásának a történetét elbeszélve, illetve a *Makula nélkül való tükör* szerzője, a *régi csodának*, melyre Isten Áronnal tett emlegetésével utal (*Makula nélkül…* 1909, 46. p.), mégis ezt a képzetet közvetíti.[4]

Mivel törzsi viszályok, lázongások kérdésessé tették a Lévi nemzetségből származó Áronnak a papságra való jogát, isteni parancsra Mózes minden nemzetség fejedelmétől egy vesszőt, botot kért. Azokat a frigyláda előtt elhelyezte azzal, hogy akinek a vesszeje a következő napra kihajt, ő az Úr kiválasztottja. Másnapra Áron botja kizöldellt, virágot, sőt gyümölcsöt is hozott, tehát ő lett az Úr kegyeltje. Károli Gáspár fordításában így hangzik a történet:

> *És szóla az Úr Mózesnek, mondván:*
> *2. Szólj Izráel fiainak, s végy tőlük egy-egy vesszőt az ő atyáiknak háza szerint; az ő atyáik házának valamennyi fejedelmétől tizenkét vesszőt; és kinek-kinek a nevét írd fel az ő vesszejére.*
> *3. Az Áron nevét pedig írd a Lévi vesszejére; mert egy vessző esik az ő atyjok házának fejéért.*
> *4. És tedd le azokat a gyülekezet sátorában a bizonyság ládája elé, a hol megjelenek néktek.*
> *5. És lesz, hogy annak a férfiúnak vesszeje, a kit elválasztok, kihajt; így hárítom el magamról Izráel fiainak zúgolódásait, a melyekkel zúgolódnak ti ellenetek.*

3 *…azt rendelé vala mennyei sugallásból a' fő-Pap; hogy valamint régente Aáron, ki-virágzott mondola veszsző-által választatott a' Fő-Papi méltóságra; úgy ennek az angyali tiszta Szüznek Férje, ki-virágozandó veszsző által választassék, a' Dávid nemzetségéből* (Telek 1769, 438. p.).

4 A két vesszőcsodát Amade László is együtt említi egy, 1755. április 29-i keltezésű, apjához írott levelében: „Az Áron vesszeje, a Sz. Joseff bottya magátul meghvirágzott…" (Közli: Vértessy Jenő: Adatok Amade László életéhez. IV. befejező közlemény. *Irodalomtörténeti Közlemények 12*, 1902, 502–535. p. idézett rész: 523. p.)

6. Szóla ezért Mózes Izráel fiainak, és adának néki mind az ő fejedelmeik egy-egy vesszőt egy-egy fejedelemért; az ő atyáiknak háza szerint tizenkét vesszőt; az Áron vesszeje is azok között a vesszők között vala.
7. És letevé Mózes a vesszőt az Úr elé a bizonyság sátorában.
8. És lőn másnap, hogy beméne Mózes a bizonyság sátorába; és ímé kihajtott vala a Lévi házából való Áronnak vesszeje, és hajtást hajtott, és virágot növelt, és mandolát érlelt.

(Gen. IV 17: 1–8.)

A római katolikusok által használatos Biblia a *Számok Könyve* megfelelő szakaszaiban mondja el ugyanezt a történetet (Num. 17: 16–23.). Scheiber Sándor egy, a kivirágzó bot motívumát taglaló, tömény tanulmányában a motívum számos további bibliai (és egyéb) előfordulási helyét említi.[5] Ezek jelenlegi számbavétele azonban egyrészt meghaladja a rendelkezésre álló terjedelmi kereteket, másrészt távolabb vezetne bennünket a most vizsgálandó jelenség lényegétől.

Csodás királyválasztás, avagy kérdések egy Czuczor-vers kapcsán

A száraz, halott (!) vessző, bot kivirágzása, életre kelése tehát valamiféle kiválasztottság jele. Kiválasztottság bizonyos poszt (főpapság, királyság stb.) betöltésére, továbbá házasságra. Az eurázsiai népek mese- és mondavilágában széltében ismert jelenséggel van dolgunk (Goldberg 2013). Megvan az ókori görög és római mitológiában, mondavilágban (Scheiber 1985, 270–272. p.), ahogy a későbbi eurázsiai szóbeliségben is. Legyen itt elég (hogy földrajzilag egy kicsit területeink felé közelítsünk) Nagy Károly 9–10. századi legendájára utalni, amikor az uralkodó földbe szúrt lándzsája zöldell ki, jeléül az előtte álló győztes csatának (Franko 1895, 25–26. p.). Az első cseh uralkodóház, a Přemysliek eredetmagyarázó mondájában is szerepel. A történet a 12. század elejéről származó, latin nyelvű Kosmas-krónikában már felbukkan, s legtöbb eleme, Libuše[6] jóslatával kezdve, hogy fehér (szürke) lovát kell követni a kérőknek, ahol egy szántó parasztra lelnek, majd közlik vele az égiek akaratát, aki erre két tarka ökrét elküldi oda, ahonnan jöttek, s azok szertefoszlanak a levegőben, leszúrja botját, aminek három hajtásából később kettő elszárad, fapapucsát elteszi stb. itt már megtalálható. A később még tárgyalandó vasasztalról történő evés viszont ebből a forrásból hiányzik (vö. Havránek–Hrabák szerk. 1957, 65–66. p.).[7] Az 1308–1314 között keletkezett, első cseh nyelvű, verses krónika, az ún. Dalimil krónikája is tárgyalja ezt az eseményt. A számomra hozzáférhető részletekben viszont csak a vasasztal motívuma sze-

5 Scheiber 1985, 270–272. p. Scheiber egyik, a Biblia és a folklór kapcsolatáról szóló, magyar nyelvű interjújában is megismétli, noha nem adatolva ugyanezt a felsorolást (Scheiber 1996, 119–120. p.)

6 A cseh történelem mondák ködébe vesző női alakjának a nevét különféle alakban használja az irodalom (Libuše, Libuša, Libusa, Libussa), a továbbiakban mindig abban a formában használom, ahogy az az éppen idézett forrásban előfordul.

7 Részbeni, az összes bennünket most érintő motívumot viszont nem tartalmazó magyar fordítás: http://www.magyarulbabelben.net/works/cz/Kosmas-1045/Chronica_Bo%C3%ABmorum/hu/1764-Kosmas_kr%C3%B3nik%C3%A1ja. Letöltve: 2016.1.12.).

repel, az tudniillik, hogy az lesz a kiválasztott uralkodó, aki az adott időben vasasztalról, azaz felfordított eke lapjáról ebédel (vö. Havránek–Hrabák szerk. 1957, 156. p.). A történet szinte minden későbbi cseh mondagyűjteményben, illetve különféle irodalmi feldolgozásokban is megtalálható:[8]

> *A férfi* [Přemysl] *meghallgatta őket* [a követeket], *vasalt mogyorófa ösztökéjét, mellyel az ekevasról piszkálta le a sarat, a földbe szúrta, ökreit kifogta, s rájuk kiáltott:*
> *– Menjetek vissza oda, ahonnan jöttetek!*
> *Alighogy ezt kimondta, az ökrök fölemelkedtek a magasba, s úgy eltűntek a levegőben, mint a madarak. Közben* a mogyoróvessző, amelyet a szántóvető a földbe szúrt, három ágat hajtott, s azonmód levelet és termést is hozott. *A követek álmélkodva és egyetlen szó nélkül figyelték a látott csodákat. A szántóvető barátságosan meghívta őket, falatozzanak vele; háncsból font tarisznyájából kenyeret és sajtot vett elő, s valamennyien letelepedek melléje a fűbe, s evéshez láttak, mert ugyancsak megéheztek. Míg falatoztak, s a korsóból vizet kortyolgattak, arra lettek figyelmesek, hogy* a mogyoróvessző két hajtása elszáradt, s a földre hullott, a harmadik azonban gyorsan tovább hajtott a nap felé.
> *A szántóvető látta, hogy a követek ámultak-bámultak a látottakon, ezért így szólt:*
> *– Miért csodálkoztok? Nemzetségünknek számos férfi sarja lesz, de közülük csak egy fog uralkodni ebben az országban…*
>
> (Cibula 1979, 12–13. p.)[9]

Ugyanez a motívum viszonylag gyakran szerepel azokban a Mátyás-történetekben, ahol Mátyás királlyá választásának körülményeiről van szó. Tudomásom szerint a legelső előfordulása ebben a vonatkozásban Czuczor Gergely 1844-ben megjelent verse, amelyben a költő – a korszak gyakorlatát ismerve – művét a cím alatt *népmonda*ként, illetve *néprege*ként jelölte,[10] ámde automatikusan ez nem jelenti azt, hogy ténylegesen a szóbeliségből kellett merítenie tárgyát.[11] Ugyanebben az időben írtak (Czuczor is!)

8 Itt jegyzem meg, hogy a történet más népek hagyományában is ismertes (a lengyel király, Michael Korybut Wiszniowiecki kiválasztásával összefüggésben is hasonló motívumok bukkannak föl. Vö. Franko 1895, 22. p.), ám ezek maradéktalan nyomon követése nem lehet feladata ennek a dolgozatnak.

9 Vö. Ernyey 1906, 132. p.; Franko 1895; Komorovský 1957, 42. p.; Tille 1892, 118–125. p. Emlékszem, hogy harmadikos elemista koromban a tanító néni, történetesen Édesanyám, a honismeretóra keretében elmesélte nekünk, gyerekeknek ezt a történetet, azzal, hogy Přemysl „vasasztalról" kínálta vendégeit, és az ösztöke három virágot hajtott (a három leánytestvért jelképezve), amiből kettő elszáradt. Emlékeim szerint akkori tankönyveinkben a szóban forgó monda nem szerepelt. Édesanyámat megkérdezve kiderült, hogy emlékezete szerint egy módszertani segédkönyvből merítette annak idején „Libusa" történetét. A pontos forrásra viszont mind ez ideig nem sikerült rábukkanom.

10 A költemény eredetileg az *Aradi Vészlapok*ban jelent meg 1844-ben, a cím alatt ott *népmonda* műfaji meghatározással. Pannonhalmán a Czuczor-hagyatékban megvan az eredeti kézirat is, ahol *néprege*ként van jellemezve (Zoltvány 1899, II: 263–264. p.), most a Zoltvány Irén által gondozott teljes kiadás alapján közlöm a szöveget (Zoltvány 1899, II: 167–169. p.).

11 Nem vették ezt komolyan a csaknem kortárs elemzői sem, és a szöveget, amit „népmondaként" jelölnek, a maga helyére, tehát a „népies hangú költői elbeszélés" kategóriájába sorolják (Kelemen 1880, 66. p.; Tell 1900, 58. p. stb.).

*népdalok*at, Petőfi a *János vitéz*ét egy évvel később *népme*seként karakterizálta, miközben ezekkel a megjelölésekkel nem a forrásra, hanem a műfajra utaltak. Mindamellett természetesen kizárni sem lehet valamilyen népi eredetet. Czuczor további megjegyzése, a második strófa első sora (*Mátyusföldén az róla a rege*) már konkrétabb ráutalás. Viszont nem tudok olyan korabeli közleményről, ami ezt a kijelentést konkrét szövegvariánssal is alátámasztaná, miközben nyilvánvalóan nem költői fantázia szüleménye a történet, hiszen legalább három-négy fontos, a fentiekben már részben taglalt eleme, motívuma közismert a közép-európai folklórban. Talán valamilyen nyomtatott forrása lehetett, de konkrét adatok híján ezen az ingoványos talajon messzebb nem merészkednék. Ismereteim szerint mindenesetre ugyanez a szöveg fél évszázad elteltével, 1894-ben Vozári Gyula, egy a Mátyás királlyal kapcsolatos irodalmi alkotásokat bemutató tanulmányában bukkan fel, amikor prózában ismét elmeséli (ahogy az az alábbi összevetésből kiderül) egyértelműen Czuczor költeményének szövegére támaszkodva:

Mátyás király	**„Mátyás király”**
Mátyás király fölötte szereté A népet, s ez őt nem felejtheté, Kivált a jó szántóvető népek Felőle mind maig regélgetnek.	
Mátyusföldén az róla a rege, Hogy ő nem volt nagy úrnak gyermeke, Ha tán nemes volt is, csak bocskoros, És mint szegény, lett szolga – ostoros.	E szerint Mátyás szegény családból származott, s ha tán nemes volt is, csak bocskoros s így lett belőle ostoros szolga.
Nagy orra volt-e ok, vagy más hiba, Nem szól felőle a nagy krónika, Elég az ahhoz, hogy ingerkedék Matyinkkal a suhanc pórnemzedék.	Orra nagysága vagy egyéb ok miatt ingerkedtek vele a parasztok, de Mátyás is visszavágott a gunyolódóknak. Mint cseléd, jól végzi a dolgát, ezért bizony jól is tartották.
De Matyi sem kért mástul kölcsön észt, S pengőbe adta vissza a fapénzt, S a gúnyolónak oly koncot dobott, Melyen heted hétig rágódhatott.	
Meg volt csinálva, amit dolgozott, Minthogy mindent helyén, nyelén fogott, Nem is vették hát rossz neven neki, Ha tálbul a húst nem feledte ki.	
Egyszer gazdája szántani küldte őt, Nem tudni, ugart-e, avagy vetőt, De mélyen járt ekéje, s egyiránt, Minél többet gazdája sem kivánt.	Egyszer gazdája elküldte őt szántani.
El délnyi délig igy dolgozgatott, Mig szolgatársa is kiballagott, S hozzája úgy félvállon szól vala, Matyink pedig dolgára gondola.	Dél felé járt már az idő, mikor a másik szolga is kiment a mezőre Emez csak félvállról beszélt Mátyáshoz, ő meg mit sem törődve a beszéddel, dolgához látott.

„Hej Matyi, nem tudod, mi hír Budán? Az úri népek összebujtak ám, S királyt tesznek; te orrod jókora Nem szagolod, ki lesz a nép ura?”	„Tudod-e mi az ujság? Az urak Budán összegyűlve királyt akarnak választani. Neked jó nagy orrod van? Nem szagolod, ki lesz a nép ura.”
A szolga szólt, röhentve jó nagyot, Matyink reá ilyen választ adott: „Az új királyt ma angyalok teszik, S az lesz, aki vas asztalrul eszik.”	A kacagó szolga gúnyos szavaira Mátyás ekként válaszolt. „Az uj királyt ma angyalok teszik. S az lesz, a ki vas asztalról eszik.”
Erre az ekéjén egyet vetett, S a felfordult szántóvasról evett, Midőn a szolga látta, mit mivel, Szólott fitymálkodás igéivel.	Azzal az ekét megfordítva ebédjét a szántóvason költötte el. Ezt látván szolgatára, gunyolódva mondá:
„Koldúsvezér! ha ostorom nyele Addig kihajt, s leszen zöld levele, Mig a dűlőn egy fordulót teszek, Te úgy király, s én bolondod leszek.”	„Te koldús! te lennél a király. No ha az ostorom nyelve kizöldűl, míg egy fordulót szántok a dűlőn, akkor csakugyan te leszel a király s én a te bolondod.”
S hogy eshetett, hogy nem, de úgy esett, Az ostornyélnek zöld levele lett, S im angyalok koronát hoztanak, Matyink felé szárnnyal csattogtanak.	Akárhogy történt: az ostornyél kizöldűlt s íme jönnek az angyalok s koronát a fejére akarják tenni.
Matyink ijedten ösztökét emel, Hogy a koronát távolítsa el, De épen csak hegyén találta ezt, Azóta görbe rajta a kereszt.	Matyi csak húzódozik, sőt még az ösztökével meg is üté a koronát, azóta görbe a keresztje, de biz mégis ő lett a király.
S akarta, vagy nem, de a korona Matyink fejére szállva ragyoga, S belőle oly király kerekedett, Kinél különb grófbul sem telhetett. *1844*	(Vozári 1894, 25. p.)

Vozári a történethez (amiből azért nyilvánvaló, hogy a macskakörmök közé rakott „Mátyás király” a Czuczor-versre utal, és a folytatás – *E szerint…* – meg egyértelműen jelzi, hogy a továbbiakban a vers tartalmát adja közre)[12] megjegyzést is fűz, miszerint „a nép igaz szeretetének megnyilvánulása ez a Mátyus földi népmonda, melyhez hasonló nagy számmal található a nép elbeszéléseiben, hagyományaiban és kötetlen beszédű irodalmunkban is” (Vozári 1894, 25–26. p.). Noha azt nem zárhatjuk ki, hogy ilyen és hasonló mondák akkoriban valóban éltek a szóbeliségben is (de ismétlem:

12 Olykor teljes sorokat, rímpárokat is visszaad a versből. Például: *„Az uj királyt ma angyalok teszik. S az lesz, a ki vas asztalról eszik.”*

konkrét adataink nincsenek), ez a Vozári által közreadott szöveg viszont mégiscsak *egyértelműen a Czuczor-vers prózai interpretálása*. A nép elbeszéléseiben nagy számban található hasonló népmondákra utaló megjegyzésével azonban (még ha akaratlanul is) sikeresen vezette félre az utókort. Ernyey József alig több mint egy évtized elmúltával már úgy kezeli ezt a Vozári-féle változatot, mint autentikus népmondaszöveget (Ernyey 1906, 137. p.), nem sokkal később meg Heller Bernát is készpénznek veszi, hogy „Czuczortól földolgozott mátyusföldi mondáról" van szó (Heller 1908, 20. p.).[13] Az ügynek nemzetközi következményei is lettek. Ján Komorovský egy, a közép-európai szöveges folklórban fellelhető Mátyás-tradíciót, azon belül is a királlyá választás körülményeit bemutató monográfiájában, Ernyey nyomán (hivatkozva is rá) közli a Czuczor-verset visszaadó Vozári-féle szöveget mint délnyugat-szlovákiai adatot (Komorovský 1957, 46. p.), amit aztán néhány évtized múltán Ján Michálek, Komorovský munkáját jelölve meg forrásként, de annak továbbkígyózó eredetét már elfelejtve mint szlovák mondát publikál:

> ***Voľba Mateja za kráľa***
> *Kráľ Matej pochádzal z chudobnej rodiny a bol azda aj šľachtic, lenže nosil krpce a tak sa stal z neho paholok. Pre jeho veľký nos a hádam aj pre iné sedliaci sa mu posmievali, ale aj Matej sa odplácal posmievačom. Ako sluha dobre vykonával svoju prácu, a preto ho veru aj dobre chovali.*
> *Raz ho gazda poslal orať na pole. Bolo už okolo poludnia, keď druhý sluha tiež vyšiel na pole. Ten sa len tak zvysoka rozprával s Matejom, ale tento, nevšímajúc si jeho rečí, dal sa do roboty. Dobiedzať však neprestal:*
> *„A či vieš, čo je nového? Páni sa zišli v Budíne, aby zvolili kráľa. Ty máš dosť veľký nos. Či necítiš, kto bude pánom ľudu?"*
> *Na posmešné slová smejúcemu sa sluhovi Matej takto odpovedal:*
> *„Nového kráľa zvolia dnes anjeli. Bude to ten, čo je na železnom stole." Potom si prevrátil pluh a na ňom zjedol svoj obed. Keď to videl jeho druh, posmešne mu riekol:*
> *„Ty žobrák. Že by si ty bol kráľom? No ak sa mi bič rozzelenie, kým sa raz obrátim s pluhom na medzi, vtedy vskutku ty budeš kráľom a ja zas tvojím bláznom."*
> *Nech bolo, ako bolo, bič sa rozzelenal a hľa, prišli anjeli a chceli mu položiť korunu na hlavu. Maťko sa zdráhal, ba ešte aj udrel svojou otkou po korune, preto má kríž nakrivo. Ale predsa sa len stal kráľom.*
>
> (Michálek 1990, 70. p.)

Körülbelül eddig jutottam kutakodásomban, amikor kezembe került Jung Károlynak a Mátyás-tradícióval kapcsolatos korábbi munkáinak gyűjteményes kötete (Jung 2008). Ebben, a *Királyválasztás feldobott koronával* című, eredetileg 1999-ben megjelent dolgozat újraközléséhez fűzött kommentárjában némi (?) bosszúsággal terhes örömmel konstatálhattam, hogy a fentebb bemutatott „szövegvándorlást" újvidéki kollégám jó

13 Megjegyzendő, hogy Heller egy évvel későbbi közleményében már óvatosabban fogalmaz, noha a monda meglétét a mátyusföldi magyar szájhagyományban továbbra is készpénznek v eszi: „A matyusföldi [sic!] hagyományban, a melyet csak Czuczornak verses (és valószínűleg önkényes) földolgozásából ismerek..." (Heller 1909, 269. p.).

pár évvel korábban már felgöngyölítette.[14] Áttekintésében találtam egy, általam korábban nem ismert tanulmányra való hivatkozást is, ami csak megerősíti a fentebb sejtetteket, elmondottakat. Weber Artúr eszmefuttatásáról van szó, amelyben a szerző Czuczor versének lehetséges forrásait tárgyalja, gyakorlatilag kizárva a szóbeliséget. Ehelyett a cseh Libussa-mondakör hatását véli felfedezni a Czuczor-versben (Weber 1910). Való igaz, a cseh Přemysl-ház eredetmondájának számtalan eleme (miközben azt sem ártana persze figyelembe venni, hogy az érintett mondának éppen melyik interpretálásáról beszélünk, ugyanis nem mindegyikben van jelen az összes, a Czuczor-vershez is kapcsolható motívum, másutt meg sokkal több, ami ott van, mint ami a Czuczor-versből visszaköszön!), szóval a cseh eredetmonda számtalan eleme (vasasztalról történő evés,[15] kivirágzó száraz bot, isteni kiválasztottság) kapcsolódik a most vizsgált verzióhoz. A kérdés viszont, hogy Czuczor ezeket honnan merítette? A Weber által feltételezett két német forrás (Herder[16] és Musäus), mint később kiderült, nem volt meg Czuczor pannonhalmai könyvtárában (amitől még ugyan olvashatta őket valahol, de ez pontosan annyira ingatag érv, mint az, hogy a feltételezetten létező mátyusföldi szóbeliségből merítette). Megemlítendő viszont, hogy Musäus mesegyűjteménye valóban népszerű lehetett a korabeli Magyarországon, amit az is alátámasztani látszik, hogy csak a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban jelenleg legalább[17] hét olyan kiadása férhető hozzá, amelyek a Czuczor-vers keletkezése (tehát 1844) előtt láttak napvilágot (Bécs: 1815; Gotha: 1823; Bécs: 1825; Kassa: 1826; Kassa: 1834; Pest: 1834–35;[18] Hildburghausen–Amsterdam: 1842), ezek közül egy, ráadásul két kiadást is megért német nyelvű, Kassán (Musäus 1826; Musäus 1834),[19] egy másik, magyar fordítás pedig Pesten (Musäus 1834–35). Mind a kassai német, mind a pesti magyar

14 Hogy mégis bent hagyom a szövegemben ezeket a passzusokat, nem csak (pontosabban: főleg nem) a már elvégzett munka szemétkosárba dobásának fájdalmas nem akarása indokolja, hanem az, hogy Jung jegyzetein túlmenően konkrét, összehasonlító példákkal illusztrálva mutatom be a folyamatot, ami – talán – nem tanulságok nélkül való.

15 Václav Tille a *Český lid* első évfolyamában egy többrészes tanulmányt ad közre ennek a motívumnak a morva-vlach szájhagyományban élő mondaanyag kommentárjaként. Ismeretei szerint az északmorva anyagban két uralkodóval, Přemysl fejedelemmel és István, magyar királylyal kapcsolatban találhatóak mondák ezzel a motívummal (Tille 1892).

16 Johann Gottfried Herdernek a *Stimmen der Völker in Liedern* címen közismertté vált gyűjteménye első kiadása még a *Volkslieder* címet viselte, s ebben valóban szerepel Libusa története, viszont az egész szerkezete sokkal szerteágazóbb, másabb, mint a Czuczor-versé, továbbá a kérdéses motívumok (ráadásul nem is abban az összefüggésben) éppen csak megemlítve vannak (Herder 1779, 2: 172–178. p.). Herder forrásként, a tartalomjegyzékben Hageck *Böhmische Chronik* című művét jelöli meg (Herder 1779, 2: 308. p.).

17 Mivel az OSZK gyűjteményét feldolgozó klasszikus cédulakatalógus és az elektronikus nyilvántartás véletlenül sincs szinkronban, és az összes feltételezhető példányt nem állt módomban kikérni, alapvetően az elektronikus nyilvántartásra támaszkodtam (csak menet közben derült ki, hogy az ott megtalálhatóakon túlmenően több minden is lehet a gyűjteményben), nos, ezért a bizonytalan fogalmazás.

18 Az OSZK-ban található példány, a könyvekbe ragasztott ex librisek és a pecsétek tanúsága szerint a Csornai Prépostság Könyvtárából származnak.

19 A két kiadás esetében a szedés ugyanaz, viszont a belső címlapokat újratördelték.

kiadásban szerepel Libussa története (Musäus 1826, 3: 3–77. p.; Musäus 1834–35, 3: 3–82. p.). Az esély arra, hogy Czuczor ismerhette ezt a történetet, tehát meglehetősen nagy. Ha ehhez még hozzávesszük a Musäus-féle szöveg utóéletét, akkor ez az esély csak növekedni látszik.

A ponyvanyomtatványok jelentőségét nagyjából abban az időben ismerik fel, amikor Czuczor szóban forgó verse is megszületett; volt, aki lelkesedett értük (Ipolyi Arnold), volt, aki elítélően nyilatkozott róluk (éppen Czuczor!), de ezek közkézen forog(hat)tak, és hatással voltak nemcsak a paraszti szóbeliségre, hanem az írástudókra is (lásd ehhez, idézetekkel: Liszka 2013, 141–144. p.). Egyelőre korábbi ponyvaelőzményekre nem sikerült bukkannom, de a 19. század végén ez a történet már mind németül, mind magyarul hozzáférhető először Bucsánszky Alajos, majd Rózsa Kálmán és neje jóvoltából a széles néprétegek számára is. A német kiadás a korábbi (Bucsánszky 1873), amit egy valamivel későbbi, magyar nyelvű követ, *Libussa, cseh királyleány, vagy: A három jós-testvér története és Prága város eredete. Igen szép és tanulságos történet az őskorból* címen (Rózsa 1899), benne a csodás királyválasztás (vasasztalról való evés, kivirágzó bot) motívumai is szerepelnek. Ezek a mesék a Musäustól ismert szövegek szabad felhasználásáról tanúskodnak. Most csak a bennünket szűkebben érdeklő passzust idézem a négy forrást egybevetve:

1826	**1834–35**	**1873**	**1899**
…[Primislas = Přemysl: L. J. megj.] *ergriff seinen häselnen Stab, stieß ihn tief in den Acker, häufte lockere Erde umher, wie man einen Baum pflanzt, und siehe da! alsbald gewann der Stab Knospen, trieb Sprossen und Äste mit Laub und Blüthen. Zwei von den grünenden Zweigen aber verwelkten und das dürre Laub ward ein Spiel der Winde; der dritte wuchs desto kräftiger und seine Früchte reiften.*	…[Primiszlasz = Přemysl: L. J. megj.] *hirtelen elővette tehát mogyoró botját, benyomta mélyen a' szántóföldbe, 's mint a' faültetésnél-szokás, porhanyó földet kapart-fel körűle, 's imé! azonnal bimbózni a' bot, sarjadékokat, levelekkel és virágokkal teljes gallyakat hajtott. De a' zöldellő ágak' ketteje elszáradt, és szárazaz leveleik szél' játékává levének; a' harmadik gally ellenben annál erősebben nőtt, 's az ő gyümölcsei megértek…*	…[Primislas = Přemysl: L. J. megj.] *ergriff seinen häselnen Stab, stieß ihn tief in den Acker, häufte lockere Erde umher, wie man einen Baum pflanzt, und siehe da! alsbald gewann der Stab Knospen, trieb Sprossen und Aeste mit Laub und Blüthen. Zwei von den grünenden Zweigen aber verwelkten und das dürre Laub ward ein Spiel der Winde; der dritte wuchs desto kräftiger und seine Früchte reiften.*	…[Primiszlav = Přemysl: L. J. megj.] *elővette mogyorófa botját s azt a szántóföldbe mélyen ledugva, parázs földet tőn köréje, mint midőn fát ültetünk, és ime! a bot rögtön kihajtott, ágakat kapott, melyek kileveledzenének és virágzának. Azonban a zöldelő ágak közül kettő elharvadt s száraz levelei a szél játéka lettek, a harmadik azonban annál erősebben nőtt és gyümölcsei megértek…*
(Musäus 1826, 3: 67. p.)	(Musäus 1834–35, 3: 72. p.)	(Bucsánszky 1873, 51. p.)	(Rózsa 1899, 48. p.)

Láthatjuk, hogy a Musäus-szövegrész és az 1873-ban, már név nélkül közreadott ponyva megfelelő passzusa gyakorlatilag betűhíven egyezik (az egész szövegben is legfeljebb annyi a különbség, hogy míg az eredeti változat nincs tagolva, a ponyvaváltozat tizenkettő számozott és címmel ellátott fejezetre tagolódik. A Musäus-szöveg magyar fordítása esetében sincs a szöveg fejezetekre tagolva, viszont a nagyjából (némileg

átstilizált, de egyértelműen a Staut-féle fordítást felhasználó) erre támaszkodó 1899-es ponyvakiadás már a fejezetekre tagolást alkalmazza.

Ha alaposabban megnézzük a fentebb idézett szövegrészt és Czuczor versének megfelelő passzusát, azt kell, hogy mondjuk, a világszerte ismert kizöldellő száraz bot motívumán túlmenően ez a két epizód túl sok rokonságban nincs egymással. Ha még hozzáveszünk olyan motívumokat is, mint Libussa instrukciója:

> *Kedvencz paripám jelölje az utat és ösvényt, előttetek egészen szabadon futva, és annak biztos jeléül, hogy megtaláltátok azt, akit felkeresni kiküldöttetek, tehát figyeljetek, hogy az a férfiu, kit az istenek királyul szemeltek ki, azon időben, midőn hozzá közeledtek, szabad ég alatt egy magányos fa árnyékában vas asztalról fog ebédelni. Ennek hódoljatok és öltöztessétek biborba. A fehér paripa felengedendi őt hátára ülni és ide hozandja udvaromba, hogy férjem és a ti uratok legyen* (Rózsa 1899, 44. p.),

illetve a köddé vált igavonó bikák, vagy a levetett, de a későbbiekben is nagy becsben tartott fapapucsok motívumát, a végén feladott találós kérdést, akkor bizony meglehetősen vékonyak azok a szálak, amelyek a Czuczor-szöveget a vélelmezett forrással egybekapcsolják. Czuczor ismerte a szöveget és ne használta volna ki a fehér paripa nyomravezető szerepének vagy a Mátyás-történetekben is népszerű találósnak a motívumát?

De térjünk vissza a magyar folklóranyaghoz! A szóbeliségből (?) később lejegyzett szövegek jóval későbbiek, a legkorábbiak is a 20. század első évtizede tájékáról származnak,[20] szintén elég nagy hasonlóságot mutatnak a Czuczor-megfogalmazással, noha nem állítható róluk, hogy egyenes ágon onnan kerültek volna a folklórba.[21] Sok szöveg[22] viszont szemmel láthatóan vagy egymással vagy egy harmadik megfogalmazással genetikus kapcsolatban van, gyakran bizony visszacseng a fentebb tárgyalt Czuczor-vers szerkezete, egyes motívumai, sőt sorai. Jelen tanulmánynak sem a tematikai, sem a térbeli keretei nem teszik lehetővé és nem is indokolják annak a szövegfilológiai problémának a megoldását, hogy melyik változataink eredeztethetőek akár közvetlenül,

20 Ezeket részben áttekinti, noha más szempontok által vezérelve (a magyar korona keresztjének ferdesége okán) Jung Károly (Jung 2008, 110–121. p.).

21 Igaz, az ellenkezője sem. Tankönyvek, népszerű olvasmányok áttekintésével, tartalmi elemzésével közelebb juthatnánk a későbbi szóbeliség forrásaihoz is. Tudomásom szerint a szóban forgó Czuczor-vers első alkalommal kötetben 1854-ben látott napvilágot (*Czuczor népies költeményei*. Összeszedte és kiadta Friebeisz István. Pest, Müller Emil Könyvnyomdája), azóta viszont számtalan helyen és formában.

22 Mostani ismereteim alapján a történetnek, tehát annak, hogy Mátyást egy szegény béresgyerekből teszik meg királlyá, s ezt a vasasztalról történő evés és / vagy a kivirágzó bot (ostornyél, ösztöke) és / vagy az isteni kiválasztottság következtében angyalok által adományozott korona motívuma jelzi, a másod- és harmadközléseket nem számítva, az egytucatnyit meghaladó számú, a magyar szóbeliségből lejegyzett szövegvariánsa ismeretes – Bosnyák 2001b, 99: 2 változat; Ferenczi 1968, 12: 1 változat; Kálmány 2015, 385–386: 2 változat; Magyar 2003, 188: 2 változat; Magyar 2009, 45–46: 1 változat; Nagy Z. 2010, 471: 1 változat; Penavin 1984, 316: 2 változat; Ujváry 1990, 14–16: 2 változat; Varga 2014, 123: 1 változat; Végh 1944, 122: 1 változat.

akár áttételesen a Czuczor-versből, melyek más forrásokból (milyenekből?).[23] Mindezen kérdések megválaszolása a jövendő kutatási feladatai közé tartozik. Mint ahogy azt is érdemes lenne megvizsgálni, mely magyarok lakta területekről hiányzik ez a mondatípus, s vajon miért?

A továbbiakban inkább csak afféle illusztráció gyanánt mutatok be néhány változatot. A két első ismert lejegyzése az 1910-es évekből, Szeged környékéről, Földeákról és Egyházaskérről származik, és Kálmány Lajosnak köszönhető. A hosszú ideig kéziratban maradt gyűjtés[24] egyrészt tartalmazza az angyalok által adományozott korona és a kizöldülő, kivirágzó ostornyél motívumát (Földeák: Kálmány 2015, 385. p.), illetve az előbbi kettő, kiegészülve a vasasztalról való evés, valamint a korona keresztje elgörbülésének a motívumával (Egyházaskér: Kálmány 2015, 386. p.). A többi ismert variáns

23 Csak jelzem, hogy ez a monda- (vagy mese-?)típus mára rendkívül népszerű lett. A megszámlálhatatlan, Mátyás királlyal kapcsolatos, népszerű mese- és mondakiadványok rendesen ezzel kezdődnek. Ezek áttekintése is fontos lenne! Hogy ezek aztán hogyan variálódnak, ahhoz legyen elég most egy példa, mégpedig Kóka Rozália *Mátyás király rózsát nyitó ostornyele* című népszerű gyűjteményének két kiadása. Maga a gyűjtemény, klasszikus értelemben, filológiai szempontból gyakorlatilag használhatatlan. A közreadó az első kiadásban ugyan hivatkozik a könyvben szereplő irodalomjegyzékre (Kóka 1990, 169. p.), ez viszont valamilyen rejtélyes oknál fogva kimaradt a kötetből (később kiderült: „a nagy sietségben". Kóka 2003, 154. p.). A második, javított kiadásban viszont ott van mint felhasznált irodalom (Kóka 2003, 158. p.), bibliográfiailag hiányosan, de legalább mégis valami. Az már rosszabb, hogy konkrétan nem utal a kötetben fellelhető szövegekkel való kapcsolatokra. Az első kiadáshoz képest közöl viszont egy szöveget, amelyhez „Bosnyák Sándor néprajzi gyűjtő szívességéből" jutott hozzá az összeállító (Kóka 2003, 154. p.). Ez egy, a moldvai magyarok körében lejegyzett, *A táltosgalamb* címmel ellátott történet, aminek a lényege, hogy ősi magyar szokás szerint úgy választottak királyt, hogy akinek a vállára szállt a táltosgalamb, az lett a kiválasztott (Kóka 2003, 7–8. p.). Ez nagyon is emlékeztethet bennünket a József kiválasztatása apokrif szövegeire. A szöveg, Bornyák Sándor kiadásában vélhetően nem jelent meg, itt a kötetben, ahogy a többi is, mesterkélt, irodalmias ízű, s ahogy az összeállító el is mondja, hogy az első kiadás számára „két hét alatt egybeszőtte a számos, különböző nyelvezetű, ép és töredékes változatokat" (Kóka 2003, 153. p.). Aztán menet közben is, ahogy magában a szóbeliségben, Kóka Rozália szövegei is változtak: „A kötet címadó meséjét, s még néhány nagyon kedveset több százszor elmondtam az elmúlt esztendők alatt. Nemrégiben, amikor CD-felvételt készítettem legkedvesebb meséimből, mondáimból, s elővettem a könyvet is a felkészüléshez, elképedve láttam, hogy mennyire átalakultak a szövegek. Egyszerűbbekké, tisztábbakká, gördülékenyebbé, s több esetben rövidebbekké is váltak. Most ebben a formában adom közre őket" (Kóka 2003, 155. p.). Ily módon a címadó történet is ugyanannak a szövegnek egymástól jól megkülönböztethető variánsa, ebben az esetben a második, az előzőhöz képest némileg hosszabb (Kóka 1990, 7–9. p.; Kóka 2003, 8–11. p.). A jelenség további elméleti kérdéseket is felvet, de ezek egy másik tanulmány tárgyát kell(ene), hogy képezzék.

24 Az Egyházaskéren lejegyzett változatot több alkalommal is közölték. Először Ortutay Gyula és Katona Imre a *Magyar parasztmesék* 2. kötetében (Ortutay–Katona 1956, 400. p.), meglehetősen pontatlanul, majd innen szó szerint átvette Bálint Sándor kétszer is (Bálint 1963, 42–43. p.; Bálint 1980, 496. p.) és Penavin Olga (Penavin 1993, 234. p.). Az eredeti kéziraton alapuló, pontos közlés: Kálmány 2015, 386. p. A földeáki viszont első alkalommal a közelmúltban jelent meg nyomtatásban (Kálmány 2015, 385. p.).

jóval fiatalabb, zömükben a 20. század második felében kerültek lejegyzésre. Bosnyák István a híres kakasdi mesemondótól, Fábián Ágostonnétól jegyezte le 1986-ban a következő, a Czuczor-verssel zavarba ejtő szerkezeti és szóhasználati hasonlóságokat mutató történetet:

> *Mátyás király anyjának a szolgája (hát Mátyás legényke vót még), kint szántott a határban. S Szilágyi Erzsébet, Mátyás király anyja Mátyástól küldött enni a szolgának. S kivitte az ennivalót, s a szolga csak úgy csúfságból, mert Mátyásnak nagy orra vót, mondta neki:*
> *– Hallod-e Mátyás, neked nagy orrod van, kiszagoltad-e, hogy ma ki lesz a király?*
> *S akkor közben a szolgának letette az ételt, s Mátyás es odakanyarodott melléje. Odaült. S akkor azt mondta:*
> *– Ma a királyt az angyalok teszik, s az lesz a király, aki vasasztalról eszik.*
> *Mert az ekén egyet fordított, s ő es a szolgával ott ett a vasasztalon. S ahogy ezt mondta, az angyalok az égből lejöttek, s a koronát Mátyás királynak a fejébe tették. Mátyás király tiltakozott, s akkor elütte a koronán azt a keresztet, amelyik egy kicsit félre van. A kezivel, ahogy kapálózott, hogy ő nem akarta elfogadni.*
> *Akkor a szolga az ostorát leütte a főd végibe, s egyet fordult, egyet került, s akkor mire végigért, az ostor kivirágzott.*
>
> (Bosnyák 2001, 99. p.)

A mesélőnek nyilvánvalóan ismernie kellett a Czuczor-verset (vagy annak egy nagyon hű feldolgozását), különben a rímes sorpárt, szinte szó szerint Czuczor nyomán nem illeszt(h)ette volna bele: *Ma a királyt az angyalok teszik, s az lesz a király, aki vasasztalról eszik.* (Czuczornál: *Az új királyt ma angyalok teszik, / S az lesz, aki vas asztalrul eszik*). Talán Mátyás nagy orrának felemlegetése is Czuczor-reminiszcenciára enged következtetni. A történet megkomponálásába mindamellett belejátszottak egyrészt a mesélő iskolában szerzett ismeretei is, hiszen tudta, hogy Mátyás anyja Szilágyi Erzsébet volt, s eszerint Mátyás sem lehetett egyszerű béreslegény vagy ostoros, másrészt meg némi zavarodott felejtés is, hiszen a kivirágzó ostornyél motívuma teljesen funkciótlanul lötyög a történet végéhez ragasztva.

A Penavin Olga által közreadott két székelykevei (volt Torontál megye,az al-dunai székely telepek egyike) változatban is szerepel mind a vasasztalról való evés, mind a kizöldülő ostornyél és a korona keresztje elgörbülésének a motívuma. Talán ennek a változatnak a keletkezése sem független a Czuczor-verstől:

> *Mátyás király nagyon híres király volt, állandóan a parasztok és a szegény nép oldalán állt. Igazak királya volt.*
> *Mátyás szegény családból származott és állandóan szolgált. Egyszer, amikor egy úrnál dolgozott, szántoni ment. Az úr délbe utána küldött egy szolgát. A szolga azzal a hírrel jött, hogy Magyarországnak királyt kell választani, s mivel Mátyásnak nagy orra volt, szimatolja meg, hogy ki legyen a király.*
> *Mátyás azt mondta:*
> *– Az lesz a király, kit az angyalok választanak és vas asztalon eszik.*
> *Leült és az ekevason evett. A szolga elkezdett nevetni, hogy ű tán azt gondolja, hogy ő lesz a király. Azt mondta még, hogy Mátyás akkor lesz király, amikor az ostor nyele kiző-*

del. Ki is zőldelt az ostor nyele, míg a szolga egyet fordult a szántásba, és nemsokára Hunyadi Mátyás lett a király.

(Penavin 1984, 316. p.)

Kovács Ágnes, aki a Penavin Olga által közreadott mesék tipológiai besorolását végezte, ehhez, a korábban számon nem tartott mesetípushoz a 921 XXX* kódszámot rendelte (Penavin 1984, 443. p.), ám ez a később elkészült, a magyar novellameséket rendszerező katalógusba került be (Benedek 1984)

E típus további három, a mai szlovákiai magyar nyelvterületen lejegyzett változatát olvassuk el a következőkben. Elsőként a Ferenczi Imre által 1964-ben, Bodrogszentesen rögzített, a kivirágzó ösztöke és a királyválasztás korona földobással motívumát is tartalmazó változatot:

Mátyás király szegény ember fia vót. Egy gazdaembernél szógált.
Úgy vót valamikor régen, hogy mikor királyt választottak, a koronát repítették. Felrepült, mer olyan varázslata vót. És akinek rászállt a fejére, azt tették meg királynak.
Hát hiába repítették. Sok urak, grófok, bárók vótak ott, de nem szállt a fejére egynek se.
Hát Mátyás szógált, szántogatott a gazdájával. Azt mondja a gazdája neki:
– Királyt választanak, mink meg itt vagyunk!
Hanem a királyi korona nem szállt le senkire. Azt mongya Mátyás:
– Nem is lesz abbul semmi, ha én ott nem leszek, mer a király csak én lehetek.
A gazdája erősen ránézett.
– Mit beszélsz te haszontalan?
– Majd meglássa, hogy király leszek!
– Na, akkor elhiszem, ha a száraz isztikém *leszúrom a fődbe, és mire visszagyűjjünk a fordulóbul, hát kisarjadzik.*
Mikor visszajöttek, mit lát a gazda, hogy kisarjadzott az isztike*. Mán levél is van rajta! Akkor a gazda letérgyel a szógája előtt.*
– Elhiszem, hogy te leszel a felséges király. Ilyen nagy csudát még nem látott senki!
Akkor elindultak Budára, ahun a koronát repítgették. Mikor Mátyás király odaért, fellöktték a koronát és egyenest Mátyás fejére szállt.
Na, az urak felzúdultak, hogy nem hagyhatjuk azt. Hát szegínybül legyen király?! Így tanakodtak. Akkor Mátyás királyt bezárták egy disznóólba. Felrepítették a koronát, de csak a disznólakásra szállt, Mátyás fejére. Háromszor is felrepítették, mer nem akartak beletörődni a döntésbe. Mégis odarepült, le a disznólakásra.
Nem tudtak az urak mit tenni, Mátyás lett a király.

(Ferenczi 1968, 12. p.)

Ujváry Zoltán a gömöri Sajószentkirályon jegyezte le az alábbi történetet:

Mátyás királlyá választása
Mátyás király, amikor még nem volt király, egy gazdánál szolgált. Egyszer kimentek szántani. Azon a napon volt a királyválasztás. Hát, mikor leültek ebédelni, Mátyás az ekét felfordította. Azt mondja a gazdája neki:
– Mér fordítod meg?
– Jobb így, olyan mintha az asztalnál ennénk!
Akkor kérdi a gazda:
– Ugyan, ki lesz a király?

– Az lesz, aki mostan vasasztalról eszik – feleli Mátyás.
– Hohó, hogy lennél te király?!
– Teszek egy próbát – mondja Mátyás. – Itt leszúrom az ostornyelemet. Ha ennek a végén egy rózsa nyílik, akkor biztos, hogy én leszek a király.
Hát, egyszercsak hajt az ostornyél vége! Nyílik a rózsa!
Akkor már jöttek a katonák, keresték a királyt. Kiabálták:
– Éljen Mátyás király! Éljen Mátyás király!
Megtalálták Mátyás királyt. Emelgették. Így lett őbelőle király.

(Ujváry 1990, 12. p.)

Varga Norbert egy balogfalvai cigány mesélője, Balog Ernő a történetben szereplő, most bennünket érdeklő motívumot lényegében abban a formában mondja el, ahogy az Áron vagy József kiválasztása estében is történt:

... Mátyás kirá' meg aludt. Felkelt reggel, hogy ő megálmodta, hogy a gazdájával szúrják be az ostor nyelit a fődbe. Ő is, meg a gazdája is. Szántottak. Ha a gazdája ostornyele kihajt, akkor ő lesz a kirá'. Ha meg az ő ostora nyeli fog ződelleni, akkor ő lesz a kirá'... [Az álmot ki is próbálták, és a két ostornyél közül Mátyásé hajtott ki]

(Varga 2014, 123. p.)

A Mátyás királlyá történő megválasztása körülményeivel foglalkozó magyar folklorisztikai szakirodalom a kizöldülő ostornyél motívumát inkább csak érinti, behatóbban nem foglalkozik vele, lévén mert más volt a célkitűzése (pl. Jung 2008, 110–121. p.; Kríza 2007; Solt 1940; Tolnai 1911 stb.), vagy az adott, vizsgált terület folklóranyagában ez a motívum nem játszott meghatározó szerepet (Dávid 1971). Ami a szomszédnépek kapcsolódó, Mátyás királlyá választásához kötődő folklóranyagát illeti, arról meglehetősen jó áttekintésekkel rendelkezünk,[25] s megállapítható, hogy a vasasztalról történő evés, továbbá a kivirágzó ostornyél (vagy más élettelen bot), illetve az angyalok által hozott korona motívuma (igaz, különböző súllyal és intenzitással) megvan a kapcsolódó szláv népek anyagában. A most bennünket érdeklő kivirágzó ostornyél motívuma, úgy tűnik, inkább az északi területeken van jelen markánsabban. Csak illusztrációként hozok most egy kárpátaljai ruszin mondát, amelyben egyrészt az a figyelemre méltó (noha nem egyedi!), hogy a mesélő Mátyást ruszinnak tekinti (vö. Musketik 2009, 212. p.), másrészt a kirügyező ösztöke motívuma együtt szerepel az inkább a balkáni térséggel határos területekre jellemzőnek tartott[26] koronafeldobásos királyválasztás motívumával:

25 Nincs arra itt sem ok, sem tér, hogy a Mátyás-tradíció szinte beláthatatlan magyar és nemzetközi szakirodalmát áttekintsem, így csak Voigt Vilmos áttekintésére utalok, amelyben ugyan éppen a most szóban forgó motívumról nincs szó, ám a Mátyás-tradíció kutatásának viszonylagosan legfrissebb irodalmát hozza (Voigt 2012).

26 Jelen tanulmány jellege nem indokolja e probléma mélyebb vizsgálatát és tárgyalását, de az általam áttekintett anyag alapján úgy tűnik, hogy a ruszinoknál, illetve az északi magyar területen általában is megvan a koronafeldobásos királyválasztás motívuma (pl. Ferenczi 1963, 12. p.).

Matiáš kráľ, vtedy ešte nik nevedel, že dakedy bude kráľom, slúžil na Orechovici u gazdu Halajdu, Rusnáka. Raz sa vybrali orať. Ľudia sa práve chystali zvoliť kráľa a korunovať ho. nejeden si myslel, že sa stane kráľom. I vraví chlapčisko gazdovi: – Poďme, gazda, na korunováciu.
Gazda zabodol otku do zeme a riekol: – Ak táto otka vypučí, kým obídeme pole, potom sa ukáže, či jeden z nás môže byť kráľom.
Kým pole obišli, otka vypučala a vyhnala ratolesť. vybrali sa teda na korunovanie, kde už kráľa volili. Vyhadzovali korunu, aby lietala, a na koho sa znesie, ten bude kráľom. A koruna si sadá na toho chlapčiska. A páni sa hnevajú. Vyhodia korunu a znovu sa znesie len naňho. nechceli ho korunovať, že bol taký malý, chudobný, bedár a Rusnák.
Tak sa dal chlapec do služieb jedného kováčovi. ten mu raz uvidel na pleci zlatý kríž a riekol: – Ty nie si viac mojím sluhom, lež ja tvojím. – I začali robiť ručnice, bajonety, šable.
A potom bolo v meste ešte raz korunovanie. Koruna sa opäť zniesla na chlapca, a tak sa predsa stal kráľom.

(Voročov: Komorovský 1972, 16. p.)

Az viszont feltűnő, hogy a szlovák folklóranyagból gyakorlatilag hiányzik a Mátyás életének ezen szakaszát bemutató típus. Ismereteim szerint – a fentebb már tárgyalt és bizonyíthatóan minimálisan félreértés során a szlovák folklór részének tekintett szöveget leszámítva – nem rendelkezünk olyan hiteles szlovák folklórjellegű szöveggel, amely Mátyás királlyá választását a fentebb tárgyalt motívumok felhasználásával mutatná be.[27]

Összefoglalva az eddig elmondottakat, mai ismereteink alapján (és az addig érvényes, amíg elő nem kerül legalább egy, hiteles, az írás- vagy szóbeliségből 1844 előtt közreadott, illetve lejegyzett ilyen tárgyú népmonda) az látszódik, hogy egyrészt Czuczor versének nem volt a magyar szájhagyományban előképe. Az a tény, hogy a történet lényegében a szlovák szóbeliségben is ismeretlen, közvetve a feltételezett mátyusföldi magyar mondahagyomány meglétének kérdőjeleit még erőteljesebben emeli ki. Viszont vélhetően épp Czuczor Gergely verse szolgált elsődleges forrásul a később, a szóbeliségből lejegyzett ilyen tárgyú népmondák vonatkozásában, ha nem is minden esetben, de szembe- és feltűnően gyakran. Mivel azonban túl sok a *ha* és a *talán*, a kérdést egyelőre Brecht szavaival zárhatjuk: *„Wir stehen selbst enttäuscht und sehn betroffen / Den Vorhang zu und alle Fragen offen."*[28]

27 A típus hiányzik a korábban publikált népmese- és mondagyűjteményekből éppúgy, mint az utóbbi időben közreadott, ám régebben keletkezett szövegkorpuszokból. Czambel Samu nemrégiben publikált, csaknem kettő és félszáz, a 20. század legelején kelet- és közép-szlovákiai lejegyzésű mese- és mondagyűjteménye összesen három Mátyás-történetet tartalmaz, de ezek egyike sem a királyválasztással foglalkozó jelenet (pl. Žeňuchová 2014, 226. és 403. p.). A második világháború alatt Frank Wollman által organizált össz-szlovákiai mesegyűjtés eredményeiből szintén nem oly régen Viera Gašparíková rendezett sajtó alá, három vaskos kötetben 585 szöveget, illetve az ezekhez kapcsolódó későbbi, ellenőrző gyűjtések során rögzített további néhány tucatnyi változatot. Ebből mindössze nyolc szöveg kapcsolódik Mátyás alakjához, egyik sem a királyválasztó történet (főleg: Gašparíková 1993, 662–663. p.; vö. Gašparíková 2001; Gašparíková 2004).

28 Magyarul: *„Mi is csalódtunk: a függöny lehull, / S marad száz kérdés megoldatlanul"* (Bertold Brecht: *A szecsuáni jólélek.* Nemes Nagy Ágnes ford.).

Irodalom

Adamik András vál. 1998. *Csodás evangéliumok.* Válogatta és az utószót írta Adamik András. Budapest, Telosz Kiadó /Apokrif Iratok/

Bálint Sándor 1963. A szegedi táj mondavilágából. *Ethnographia 74*, 38–54. p.

Bálint Sándor 1980. *A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népélete*. Harmadik rész. Szeged, Móra Ferenc Múzeum /A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79–2/

Benedek Katalin 1984. *A magyar novellamesék típusai*. Összeállította és a bevezetőt írta Benedek Katalin. Budapest, MTA Néprajzi Kutató csoport /Magyar Népmesekatalógus 4./

Bosnyák Sándor 2001a. *Magyar Biblia. A világ teremtése, az özönvíz, Jézus élete s a világ vége napjaink szájhagyományában*. Budapest, Európai Folklór Intézet–L'Harmattan.

Bosnyák Sándor 2001b. *1100 történeti monda*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet /Folklór Archívum 20./

Brentano, Clemens összeáll. 2005. *Život Panny Márie vo videniach blahoslavenej Anny Kataríny Emmerichovej*. Sajtó alá rendezte Paola Giovettiová, fordította Jana Sarňáková. Trnava, Dobrá kniha.

Bucsánszky A.[lajos] 1873. *Libussa, oder: Geschichte von den drei Elfentöchtern und von der Entstehung der Stadt Prag. Höchst unterhaltende und sehr lehreiche Geschichte.* Mit 7 schönen Bildern. Pest, Druck und Verlag von A. Bucsánszky.

Cibula, Václav 1979. *Prágai regék*. Ford. Koncsol László. Bratislava, Madách.

Dávid András 1971. Mátyás király alakja a közép-európai folklórban, különös tekintettel a délszláv anyagra. *Helikon 17*, 308–321. p.

Diós István 2000. József. In *Magyar katolikus lexikon V.* Budapest, Szent István Társulat, 908–911. p.

Ernyey József 1906. A cseh heraldika magyar vonatkozású mondái. *Ethnographia 17*, 129–140. p.

Ferenczi Imre 1968. Adatok a Mátyás-mondakörhöz. *Néprajz és Nyelvtudomány 12*, 11–27. p.

Franko, Ivan 1895. Pověst o Přemyslově kvetoucí lísce a pověsti o kvetoucí holi. *Český lid 4*, 22–26. p.

Gašparíková, Viera szerk. 1993. *Slovenské ľudové rozprávky. 1. zväzok.* Výber zápisov z rokov 1928–1947. Zapísali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora Franka Wollmana. Editorka a vedecká redaktorka Viera Gašparíková. Bratislava, Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Gašparíková, Viera szerk. 2001. *Slovenské ľudové rozprávky. 2. zväzok.* Výber zápisov z rokov 1928–1947. Zapísali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora Franka Wollmana. Editorka a vedecká redaktorka Viera Gašparíková. Bratislava, Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Gašparíková, Viera szerk. 2004. *Slovenské ľudové rozprávky. 3. zväzok.* Výber zápisov z rokov 1928–1947. Zapísali poslucháči Slovanského seminára Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením profesora Franka Wollmana. Editorka a vedecká redaktorka Viera Gašparíková. Bratislava, Veda. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Goldberg, Christine 2013. Zweig. Der grünende Zweig. In *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. Band 14/3*. Berlin–Boston, Walter de Gruyter, 1428–1432. hasáb

Gyulai Ágost ford. 1906. *Legendák könyve. Költemények.* Budapest, Szent István Társulat.

Havránek, Bohuslav–Hrabák, Josef szerk. 1957. *Výbor z české literatury od počátků pe dobu Husovu.* Praha, Nakladatelsví Československé akademie věd.

Heller Bernát 1908. A Kiffhäuser-mondafaj magyar vonatkozásai. *Ethnographia 19*, 12–24. p.

Heller Bernát 1909. A Mátyásmondabeli vasasztal. *Ethnographia 20*, 269–271. p.

[Herder, Johann Gottfried von] 1779. *Volkslieder. Nebst untermischten Stücken. Zweiter Theil.* Lepzig, in der Weygandschen Buchhandlung.

Hetény János 2011. *A magyarok Máriája. Mária-tiszteletünk teológiája és néprajza.* Budapest, Szent István Társulat /Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 24./

Jung Károly 2008. *Tanulmányok a Mátyás-tradíció délszláv kapcsolatairól. Déli szláv Mátyás-énekek és Mátyás-mondák eredetiben és magyar fordításban*. Újvidék, Forum Könyvkiadó.

Kálmány Lajos 2015. *Alföldi gyűjtés.* Közreadja: Forrai Ibolya–Raffai Judit. Budapest, Balassi Kiadó /Magyar Népköltészet Tára 16./

Kelemen Károly 1880. *Czuczor Gergely életrajza*. Mohács, k.n.

Kóka Rozália 1990. *Mátyás király rózsát nyitó ostornyele. Mesék, mondák, anekdoták.* Székesfehérvár, Út- Lap és Könyvkiadó kft.

Kóka Rozália 2003. *Mátyás király rózsát nyitó ostornyele. Mesék, mondák, anekdoták.* Második, bővített kiadás. Budapest, Timp Kiadó.

Komorovský, Ján 1957. *Kráľ Matej Korvín v ľudovej prozaickej slovesnosti.* Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Komorovský, Ján 1972. *Kratochvílne príbehy kráľa Mateja*. Bratislava, Mladé letá.

Kretzenbacher, Leopold 1963. „Stabbrechen" im Hochzeitsritus? *Fabula 6*, 195–212. p.

Kríza Ildikó 2007. *A Mátyás-hagyomány évszázadai*. Budapest, Akadémiai Kiadó /Néprajzi Tanulmányok/

Lammel Annamária–Nagy Ilona 1985. *Parasztbiblia*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.

LCI 1994. *Lexikon der christlichen Ikonographie 1–8.* Hg. von Engelbert Kirschbaum. Rom–Freiburg–Basel–Wien, Herder Verlag.

Lévay Mihály 1935. *A boldogságos Szűz Mária élete, tisztelete, szenthelyei, legendái.* Budapest, Franklin Társulat.

Liszka József 2009. Áron vesszejétől a Katalin-ágig? Kérdések egy bibliai motívum körül. *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve 18*, 487–494. p.

Liszka József 2013. *Átmenetek. Folklór és nem-folklór határán*. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kar /Monographiae Comaromienses 12./

Lukács István 2001. *A megváltó Mátyás király színeváltozásai a szlovén néphagyományban és szépirodalomban. A világ archetipikus víziója*. Budapest, Lucidus Kiadó /Kisebbségkutatás Könyvek/

Magyar Zoltán 2003. *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák*. Budapest, Balassi Kiadó /Magyar Népköltészet Tára 3./

Magyar Zoltán 2009. *A Rétiember. Bodrogközi népi elbeszélések*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.

Makula nélkül 1909. *Makula nélkül való tükör mely az üdvözítő Krisztusnak és szent szülőjének életét, úgy keserves kínszenvedését és halálát adja elő.* Magyar nyelven szerkesztette a szűz szent Klára szerzetében lévő Ujfalui Ujfalusy Judith. Budapest, Rózsa Kálmán és neje kiadása.

Michálek, Ján 1990. *Zvonové studničky. Slovenské ľudové povesti*. Bratislava, Tatran.

Musäus, Johann Carl August 1826. *Volksmärchen der Deutschen* von Johann Carl August Musäus1–5. Herausgegeben von C. M. Wieland. Kaschau, Bei Carl Werfer, Buchdrucker /Erheiternde Abendbibliothek für die gebildete Lesewelt 1–5/

Musäus, Johann Carl August 1834. *Volksmärchen der Deutschen* von Johann Carl August Musäus 1–5. Herausgegeben von C. M. Wieland 1–5. Kaschau, Bei Carl Werfer.

Musäus, Johann Carl August 1834–1835. *Museus' travesztált regéi 1–5*. Honosítá Staut Jó'sef Pesten, Trattner–Károlyi tulajdona.

Musketik, Leszja 2009. Mátyás király a kárpátaljai népi prózában. In *Erdély reneszánsza I.* Gábor Csilla–Luffy Katalin–Sipos Gábor szerk. Kolozsvár, k.n., 210–217. p.

Mühleisen, Hans-Otto–Pörnbacher, Hans–Pörnbacher, Karl szerk. 2008. *Der heilige Josef. Theologie – Kunst – Volksfrömmigkeit.* H. n., Kunstverlag Josef Fink.

Nagy Ilona 2007. Apokrif legendák a *Hit szárnyán…* című műben. In Mészáros Istvánné Ujvári Erzsébet: *Hit szárnyán az újjászületésig*. Akasztó, Kiskun Helikon, 298–309. p. /Kiskun Helikon 5./

Nagy Zoltán 2010. *Fanyűvő Jankó*. Palócföld meséi és mondái Nagy Zoltán gyűjtésében. Sajtó alá rendezte Benedek Katalin. Budapest, Balassi Kiadó /Magyar Népköltészet Tára 10./

Ortutay Gyula–Katona Imre 1956. *Magyar parasztmesék II*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

Penavin Olga 1984. *Jugoszláviai magyar népmesék II.* Közzéteszi Penavin Olga. A mesék tipológiai meghatározását készítette és a jegyzetek bevezetőjét írta Kovács Ágnes. A Kraljević Marko-mondák jegyzeteit készítette Magdalena Veselinović-Sulc. Budapest–Újvidék, Akadémiai Kiadó–Forum Könyvkiadó /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény 19./

Penavin Olga 1993. *Jugoszláviai magyar diakrón népmesegyűjtemény I.* Újvidék, Forum Könyvkiadó.

Rózsa K.[álmán] 1899. *Libussa, cseh királyleány, vagy: A három jós-testvér története és Prága város eredete. Igen szép és tanulságos történet az őskorból*. Hét szép képpel. Budapest, Nyomatja és kiadja Rózsa K. és neje (ezel. Bucsánszky A.).

Scheiber Sándor 1985. Der aufblühende Stab. In *Essays on Jewish Folklore and Comparative Literature.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Scheiber Sándor 1996. *Folklór és tárgytörténet.* Teljes kiadás. Budapest, Makkabi Kiadói Kft.

Seibert, Jutta szerk. 1986. *A keresztény művészet lexikona*. Budapest, Corvina.

Solt Andor (1940. Mátyás király a magyar szépirodalomban. In *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára II*. Lukinich Imre szerk. Budapest, Franklin, 455–488. p.

Tell I. Anasztáz 1900. *Czuczor Gergely költészete*. Győr, Győregyházmegye Könyvsajtója.

Tildy Zoltán 1919. Meg se született s már is eladott halászfiú. Alsószőllős (Nyitra m.). *Ethnographia 30* (1919), 82–84. p.

Tille, V.[áclav] 1892. Lidové povídky o panovníkovi, povolaném od železného stolu. *Český lid 1*, 118–125, 233–237, 462–468. p.

Tolnai Adél 1911. *Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk forrásai*. Budapest: k.n.

Ujváry Zoltán (1990. *Mátyás király Gömörben. Mondák, anekdoták a néphagyományban.* Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék /Gömör Néprajza 23./

Varga Norbert 2014. *Kígyótestvér. Népmesék és mondák Balogfalváról Balog Ernő tolmácsolásában.* Dunaszerdahely, Vámbéry Polgári Társulás.

Végh József 1944. *Sárréti népmesék és népi elbeszélések*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Népnyelvkutató Intézete /Magyar Népnyelvi Szövegek 1./

Vida Tivadar 1967. Makula nélkül való tükör. *Magyar Könyvszemle 83*, 250–253. p.

Voigt Vilmos 2012. Mátyás király a magyar és európai folklórban. *Híd 76*/8, 61–74. p.

Vozári Gyula 1894. Mátyás király a magyar költészetben. *A Munkácsi Magy. Kir. Állami Főgymnasium Értesítője 1893–94. tanévre.* Munkács, 3–47. p.

Weber Artúr (1910. Czuczor „Mátyás király”-ának forrása. *Egyetemes Philologiai Közlöny 34*, 428–431. p.

Zoltvány Irén összeáll. 1899. *Czuczor Gergely összes költői művei I–III*. Budapest, Franklin Társulat.

József Liszka

And There He Found His Rod Blooming Blossoms... About the Boundlessness of a Motif

The image of a dry branch which has miraculously blossomed is widely known in the Eurasian culture and it has a significance of indicating the future and usually is a sign of being chosen. We can meet this motif in many places such as Aaron´s rod in the Old Testament of the Bible, the sign of Joseph chosen by Mary, and also in the text folklore stories of the New Age (e.g. the origin explaining legend of the Přemyslid Dynasty, or the blooming crop of King Matthias indicating that he is chosen etc.). The custom of matrimonial divination known among the peoples of Central Europe, based on a ritual of putting a dry cherry branch into water on Katalin´s Name Day (25 November), and if it would produce flowers by Christmas, the young girl practicing the ritual was going to get married the next year, formally undoubtedly belongs to the same imagery. Only further in-depth researches can give an answer to the question that, apart from the formal similarity, what specific connection there is between the biblical story, the later text folklore and the rituals of matrimonial divination documented even later. The present study is intended to only raise a question coming up after the initial stage of some data collection.

Jelek a térben 5.

Liszka József

Szent Háromság
egy Isten dicsőségére...

Fórum Kisebbségkutató Intézet

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVIII. évfolyam 2016/1, Somorja

GAUCSÍK ISTVÁN

Az értelmiségi közösségteremtés konstrukciói. Jócsik Lajos társadalomképe[1]

ISTVÁN GAUCSÍK
Intellectual Community Creating Constructions. View of Society by Lajos Jócsik

316.022.4(=511.141)(437)
23.1(=511.141)(437)
316-051
929 Jócsik Lajos

Keywords: Lajos Jócsik, Czechoslovakia, Hungarian minority, minority issue, minority society.

A tanulmányban Jócsik Lajosnak a csehszlovákiai magyar társadalomról alkotott képét vizsgálom. Ehhez maga Jócsik volt a segítségemre, hiszen az *Iskola a magyarságra* című, 1939-ben megjelent könyvében alkalmazott önelemzés, melyben kapcsolatháló-inak és konfliktushelyzeteinek a vizsgálatára is szorítkozik, több kérdés felvetésére késztetett. Hogyan konstruált meg Jócsik egy kisebbségi közösséget, és ehhez milyen érvrendszert alakított ki? Koncepciói milyen ideológiai és szellemi táptalajból fakadtak? Milyen impulzusok érték tanulmányai során, és ezeket hogyan építette be történeti-szociológiai elgondolásaiba? Hogyan értelmezte a kisebbségi közegben, illetve azon felülemelkedve a mélyreható társadalmi, gazdasági és szociális változásokat, átrendeződéseket? Értelmiségi tudata, gondolatainak katedrálisa mennyire volt átok és mentsvár?

Az alábbiakban, miközben nem mindegyik fönti kérdésre sikerülhet választ adni, az 1930-as évekre jellemző osztályalapú társadalomképének jellemző jegyeit és befejezésképpen Jócsik középosztályképét kívánom röviden bemutatni. Ez a megközelítés ugyan nem foglalkozik Jócsik népi kultúrával kapcsolatos elgondolásaival, szellemtörténeti gyökereivel, de bízom benne, hogy ez a vázlatos eszmefuttatás a népszolgálat szerintem nehezen definiálható fogalmának építőelemeire is rávilágíthat.

Indíttatás és szellemi tájékozódás

Jócsik Lajos Csehszlovákia megalakulásakor kilencéves volt. Tájékozódásának irányát Érsekújvár 1920-as évekbeli valósága alakította. A vasutassztrájk, a berendezkedő új hatalom túlkapásai, a háborút követő gazdasági válság, a városi centrumok átrendeződése, a munkanélküliség, apja megpróbáltatásai – aki lámpagyújtógatóként és fűtő-

1 A tanulmány a Kolozsvárt 2011 augusztusában rendezett VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus alkalmából Bárdi Nándor által vezetett népszolgálat szekcióban 23-án elhangzott előadás szerkesztett változata.

ként talált alacsony fizetésű munkahelyet –, a fizikai munka tapasztalata, amikor apjának segített, általában tehát a Jócsik család helyzetének gyökeres megváltozása.

Az államfordulattal társadalmi felemelkedésük, a középosztály alsó rétegeibe való megérkezés vált illúzióvá. Elvileg persze nyitva volt egy másik út, a többségi középosztályba, de az nemzetiségváltással járt volna együtt. A „visszahullás" jelei, gondok és aggodalmak szaporodtak. „Közbejött valami. Valamilyen árnyék hullott a szépen kitervelt békebeli álmok és közénk, letérített a polgári érvényesülés útjáról. De én úgy érzem, hogy vállaltam a letérülést. A fizikai és szellemi ember tudata teljesen összekeveredett bennem. A társadalmi helyzetről olyan egyszerű képeket alkottam magamnak, mint amilyen széles és szabad térségnek láttam a világot az eszmélkedő kezdetekben. A »lecsúszást« egy idő után már nem tekintettem tragikusnak, nem tartottam a kisebbségi helyzetből vagy sorsból folyónak sem, tényként fogtam fel, kiismerni igyekeztem a környezetet. Emberi és nemzetiségi tudatom egybeesett. Nem tudtam szétválasztani a kettőt, s talán van valami hitelesség ebben." (Jócsik 1939, 17–18. p.)

Jócsik 1930-as évekre jellemző eszmevilágának, tudatosodásának összetevőit, a középrétegek és a parasztság helyzete iránti fokozott érdeklődésének az ebben az idézetben megfogalmazott szemléletben látom. A kisebbségi sors „szociális beágyazódása" érdekelte: a proletarizálódás, az elszegényedés, a korábbi társadalmi keretek felbomlása, egyszerűen fogalmazva a kiegyensúlyozatlanság. Társadalomképét, tudományos érdeklődését meghatározóan a párizsi és prágai jogi, szociológiai tanulmányai formálták, gondolatait mélyítették. Ezzel nem akarom csökkenteni a regösvándorlások és az etnográfiai kutatások jelentőségét. Azokat ő maga „inkább szándékként, mint rendszerként", fiatal kora eszméléseként jellemezte, de utólag is termékenynek tekintette. (Jócsik 1939, 23. p.)

A megismerés tudományos alátámasztására, elmélet és empíria egységes kezelésére a francia nemzetgazdaságtan és szociológia jeles személyiségeinek munkái ösztönözték. Akiket említ, azok a következők: a szövetkezeti eszme apostola, Charles Gide, a tudományos szociológia megteremtőjének tekintett Frédéric Le Play, a holland Sebald Rudolf Steinmetz, aki társadalmi osztályozáskísérletekkel foglalkozott, és a szociálpolitikai kérdéseket is tanulmányozó német Ferdinand Tönnies. Jócsik párizsi tanulmányai alatt előadói baloldaliak, kommunisták és szocialisták voltak. Közülük Barbusse-t, Guehennót és az európai gazdasági kérdésekkel foglalkozó Francis Delaisit említi. Éppen az utóbbi 1929-ben napvilágot látott munkáját (*Les deux Europes*) nevezi útmutatónak. (Jócsik 1939, 80–81. p.)

Delaisi könyvéről 1931-ben a Korunkba írt ismertetést, rámutatva azokra a gazdasági folyamatokra, melyek „átszövik a világot", és elutasítva egy kelet-európai, csakis partikuláris megoldást.[2] Delaisi tézisének kritikája *A kelet-európai paraszttömegek eladósodása* című tanulmányában mutatható ki.[3] Mellesleg ez a téma váltotta ki vitáját Molnár Erikkel a Korunk hasábjain.[4] Az írása egyébként meglepő módon, négy évvel

2 Jócsik Lajos: Kelet- és Nyugat-Európa antagonizmusa. *Korunk*, 1931, 12. sz. 906–908. p.

3 Jócsik Lajos: A kelet-európai paraszttömegek eladósodása. *Korunk*, 1932, 7–8. sz. 525–534. p.

4 Jeszenszky Erik: Az ipar és mezőgazdaság közti egyenlőtlen értékcsere kérdéséhez. *Korunk*, 1933, 1. sz. 83–88. p. Uo. Jócsik Lajos: Válasz az előbbiekre. Molnár Erik Jeszenszky álnév alatt publikált.

halála után, 1984-ben bekerült a *Szlovenszkói küldetés* című gyűjteményes kötetbe. Ezzel az összeállító Szeberényi Zoltán talán a kellően nem értékelt Jócsik-életműre akarta felhívni a figyelmet. (Szeberényi 1984, 198–213. p.)

Jócsik ezen tanulmányában a csehszlovákiai összefüggésekkel és azon belül a szlovákiai magyar társadalom változásaival nem foglalkozott. Érdekes az is, hogy a földreform témája csak később, először 1935-ben, majd az első bécsi döntés után, mondhatni retrospektíve jelenik meg írásaiban.[5]

Társadalommagyarázat a marxizmus jegyében

A marxista osztályszemléleten alapuló társadalomkonstrukcióját, a kapitalista gazdasági rendszer „mozgástörvényeit" (termelésfokozás, piacok beszűkülése, gazdasági agresszió) vizsgálva, a Sarló 1931-es konferenciáján mutatta be. „A szlovenszkói magyar kisebbségi társadalom piramis alakú osztálytagoltságán belül a társadalmi nyomás hatását, s az egyes osztályrétegek reagálását, s a nyomás következtében való eltolódását vesszük vizsgálat alá." (Jócsik 1932, 31–39. p.)

A burzsoázia ugyan ellenzéki politikát folytatott, de a megegyezésre is késznek mutatkozott, hogy valamit visszaszerezzen elvesztett gazdasági és pénzügyi pozícióiból. A magyar burzsoázia „kisebbségi töredékének", a „magyarzsidó ipari és finánctőkének" ez a megegyezési készsége alkalmazkodást jelentett. Ez a réteg 1921–1922-ig szerinte „hiszterikusan" kapkodott. A profitveszteség, az „anyagi bázis" szétmállása okozta az ellenzéki politizálás megszületését. A burzsoázia azonban a megfelelő pillanatban együttműködésre is hajlandóságot mutatott. A kisebbségi magyar burzsoázia 1923 és 1929 között – mellesleg a csehszlovák gazdasági konjunktúra időszakában – „feloldódott" és „szétporladt" a többségiben. Ezzel ellenzékisége is szertefoszlott. Jócsik egyébként a gazdasági autonómia programját bemutató Tarján Ödön tanulmányára (Tarján 1931) is hivatkozik, de csak azért, hogy téziseit cáfolja, egyben pálcát törjön felette: „Ez a többszörös milliomos osztályának érdekeit az egész kisebbségi magyarság érdekeivel azonosítja." A magyar-zsidó burzsoázia tehát ebben a zavaros képben egyszerre gyarmatosító és osztálykizsákmányoló elem.

A csehszlovákiai magyar középosztály az ő olvasatában lemorzsolódó, szétszakadozó tömb, mely kinyílik a proletarizálódás felé. Az elmenekülés, átköltözés, „expatriálás és renegálás" következtében a magyar hivatalnokréteg szintén semmivé válik. Kis képzavarral élve, mégsem „egyenesvonalú" ez a porladás: maradékai az ellenzéki politika támogatói lesznek, legalsó rétegei balra tolódnak. A kisiparosokat a Baťa-féle racionalizált termelés teszi tönkre, a kiskereskedőket a nagykereskedelem nyomása. A kis- és középparasztságot a magas adók, a gazdaadósságok és a csődeljárások teszik kiszolgáltatottá, és ezzel proletarizálódik.

Ez a társadalmi átrendeződés Jócsik szerint azért volt fontos, mert a nemzeti ideologikus harc ezen az úton alakult át szocialista harccá. A gazdasági törvényszerűségekben a kisebbségi kérdés „tiszta alaplényegét" találta meg, a gazdasági elnyomást.

5 Jócsik Lajos: A földosztás és a parasztság helyzete Szlovenszkón. *Korunk*, 1935, 2. sz. 94–101. p. Uő: A magyarság a cseh földreformban. *Magyar Szemle*, XXXVIII. kötet, 1940. január–június, 24–31. p. Uő: 1940, 45–63. p. Újraközölve Gaucsík 2008, 406–421. p.

A munkásság pauperizálódását részletesebben nem elemzi, csupán az ipari termelés szerkezetváltását, a piacok átrendeződését és a szlovákiai ipart sújtó hátrányos gazdaságpolitikai lépéseket veszi szemügyre. A proletárok az ipari tőke nyomását népmozgalmakban vezetik le.

Jócsik 1930-as évekbeli gondolkodását a gazdaságközpontúság eszméje szabta meg. Szerinte a társadalmi együttélés alapját, az osztályok közti tagozódást és egymáshoz való viszonyulásukat, ahogyan *Az ipari termelés változásai Szlovenszkón* címet viselő tanulmányában kifejtette, a technikai kultúra, a gazdasági bázis határozta meg.[6] Ez az írása mesterséges csoportosításon, egy politikai dichotómiát követő koncepción alapult. A Szlovákia többségi és kisebbségi területei közti gazdasági eltéréseket és változásokat vizsgálta. Furcsa módon néhány ponton mégis a korabeli magyar ellenzéki politikai programhoz állt közel (nem véletlen a Tarján 1930-as gazdaságpolitikai tanulmányára való hivatkozás!). Elsősorban az arányos költségvetési részesedésre gondolhatunk mint általa megfogalmazott igényre, mely a magyarság számarányát vagy adózási képességét vette volna figyelembe. A pontosabban körül nem határolt kisebbségi területeken (bár a szövegkörnyezetből kiviláglik, hogy hellyel-közzel ez csak Szlovákia és Kárpátalja lehet), melyek szinte külön gazdasági entitásként léteztek, kisebbségi ipari termelést, kisebbségi pénzintézeteket, diszkriminatív adópolitikát talált.[7] Tarjánnal szemben ő azt állítja, vagy azt is állítja, hogy a csehszlovák gazdaságpolitika nem nemzeti töltetű vagy nem kizárólag nemzeti, hanem egy „tudatos imperialista politika" része. Jócsik azonban nem mulasztja el a társadalmi következmények értelmezését. A kisebbségi polgárság a többségi polgársággal folytatott versenyben alulmaradt, és a rá nehezedő terheket, nyomást az alsóbb néprétegekre hárította, melyek ezt már tovább nem tudták levezetni, és ez társadalmi elégedetlenségekhez és megmozdulásokhoz vezetett.

Jócsik a polgári csehszlovák állam megszületését ekkor egy dialektikus folyamat részének tartotta, mely „az osztály-, illetőleg a nemzetiségi erőszak szervezett kerete" volt. Egy másik tanulmányában az európai nyugat és kelet „miniatűr foglalataként" jellemezte. A magyar kisebbség által lakott szlovákiai régiókban három „fejlődésvonalat" azonosított. A nemzetiségi területek a cseh polgárság számára mint árupiacok értékelődtek fel, mert a korábbi piacvesztéseket kompenzálni kellett. Ennek az érvnek a cáfolata az, hogy egy beszűkült piacon belül egy újabb nem alakulhatott ki. A csehszlovák kereskedelem, Közép-Európát elkerülve, nyugati és tengerentúli irányban keresett utakat. A másik tézise, hogy a kisebbségi területekre tőkeexport irányult és azokon tőkekoncentráció zajlott. Nos, ennek nagyon kevés jele volt a végig agrárjellegű és rurális hátterű Dél-Szlovákiában. Valójában a nagy gazdasági válság előtt és után ipari és hitelszervezeti szerkezetváltás zajlott, amit alig kísért tőkekoncentráció. A harmadik tézise szerint ezek a régiók nyersanyag- és élelmiszer-szolgáltatók voltak. Éppen ezért bukkan fel nála is a gyarmatosítás közkedvelt vádja, ekkor még baloldali köntösben.[8]

6 Jócsik Lajos: Az ipari termelés változásai Szlovenszkón. *Korunk*, 1934. 12. sz. 890–898.

7 Gondolatai ugyan látszatra a Hantos László által képviselt etnikai autarkiával és kisebbségi gazdaságpolitikai koncepcióval csengenek össze, de Jócsik Hantossal szemben sosem lépte át ezt a Rubicont. Vö. Gaucsík 2013, 189–194.

8 Jócsik Lajos: A csehszlovák államalakulás. *Korunk*, 1934, 9. sz. 620. p.

Középosztály és népi réteg

A kisebbségi középosztály problémája folyamatosan foglalkoztatta. A középosztály, szemben talán a munkássággal, Jócsik egyik kedvenc témája. Ezen a helyen csak utalni tudok arra, hogy a Korunkban négy ilyen tanulmányt közölt, és 1934-ben a középosztály-kutatás szociológiai módszertanával foglalkozott.[9]

Az 1930-as évek elején a középrétegek közvetítő szerepére mutatott rá, helyüket „az uralkodó és a kizsákmányolt osztályok között" jelölte ki. A középosztály kötődött a legszorosabban a magyar államesszméhez és a politikai tudat alakítója volt. A magyar államiság nemcsak ideológiai, hanem materiális bázisként szolgált számára. Ez a fundamentum 1918 után megszűnt, így az osztály identitásán a felbomlás tünetei, pozícióit illetően a szervezetlenség jelei mutatkoztak. A középosztály egy része kiutat találhatott: az ellenzéki pártstruktúrákban helyezkedhetett el, illetve azokhoz kötődhetett, és ideológiailag egy irredenta negativizmust vállalhatott fel. A cseh polgársággal folytatott harcban ezek a rétegek vesztesek lettek és pauperizálódtak. Egyes csoportjaik „a csehszlovák államideológiára dezertáltak", mások fasizálódtak, és továbbiak a proletarizálódás útjára léptek.

Jócsik szemlélete e vonatkozásban fokozatosan letisztult és finomult. Egyik hasonlata szerint a csehszlovák állam megalakulása, de főképpen a lelki változások, átalakulások a kisebbségi magyar osztályokat koncentrált körökként hozták mozgásba. (Jócsik 1939, 84. p.)

A hatalomváltás a két központi állományt, a burzsoáziát és a középrétegeket sújtotta a legjobban, amelyek képlékenységüknél fogva eredeti helyzetükből kilendíthetők voltak. A népi réteget a változások ellenben alig érintették, majdnem mozdulatlan maradt, mert másfajta, szilárdabb magyarságtudattal rendelkezett, mint az előző osztályok. Faji és kollektív öntudattal. Ezeket a megváltozott tartalmakat 1939-ből nézve Jócsik nem tartotta negatívaknak.

Jócsik Lajos önmagával folytatott társadalomdiskurzusa és középosztály-szemlélete az első bécsi döntés idejére megváltozott. Szerinte a középosztály bátrabban hagyta el a kisebbségi öntudatot, mint a népi rétegek, és gyorsabban azonosult a magyar állammal. A felvidéki középosztálytól a volt kisebbségi tapasztalat átmentését, átörökítését nem lehetett elvárni. Erre minőségi tulajdonságok hiányában képtelen volt. Ahogyan 1938 előtt, azután sem lehetett képes a népi rétegek megszervezésére. A magyarországi középosztály tagjaival szemben pedig egykori pozícióit is részben elveszítette. A felvidéki területeken az anyaországiak „barokk" létformája (a formalizmus, címhasználat, rangkórság, magyaros divat) érvényesült és lett követendő minta. A kispolgárság szellemi bezárkózása akadályozta meg a magyarság minőségi forradalmát. A népi rétegekből felfelé irányuló mozgás, egyfajta korlátozott, szűk keretek közé szo-

9 Jócsik Lajos: A szlovenszkói magyar középosztály. *Korunk*, 1931, 9. sz. 629–638. p. Uő: A szlovenszkói magyar középosztály I.. *Korunk*, 1933, 1. sz. 10–15. p. Uő: A szlovenszkói magyar középosztály II. *Korunk*, 1933, 2. sz. 129–134. p. Uő: A középosztály kutatás szempontjai. *Korunk*, 1934, 5. sz. 342–345. p. Később újra visszanyúlt ehhez a problémához. Uő: 1942, 10–15. p.

rult középosztályosodás indult meg, mely főképpen a közigazgatást érintette, és hivatalnoki helyek megszerzésében és betöltésében mutatkozott. Ez a tendencia azonban csak vagyoni jellegű volt, szellemi felemelkedésben nem nyilvánult meg. A parasztok és a munkások, immár ők alkotva egy képlékeny osztály tagjait, csak a változások tárgyai voltak (Jócsik 1942, 13–15. p.)

*

Röviden megpróbálok választ adni a népszolgálat Jócsik-féle konstrukciójára, miközben hangsúlyozni szeretném, hogy ezt Jócsiknál az értelmiségi önmegvalósítás, személyiségkeresés részének látom. Egy olyan hivatásmodell részének, melyben a tudományos gondolkodás kapott fontos, sőt kiemelt szerepet. Elképzelése az volt, hogy a kiüresedett tartalmú középosztály újjal kell hogy telítődjön. Ennek lényegét alkotta, hogy a népi társadalom alacsonyabb szintre való leszorulását, mely legfőképpen kisebbségi körülmények között tűnt veszélyesnek, megakadályozzák. A középrétegek utánpótlását részben a vagyonosodó parasztság és zömmel az anyagilag-kulturálisan felemelt szegényparasztság csoportjai adták volna. Ennek a helyzetnek a megváltoztatására, egyfajta „szociális forradalom megvívására" – és ez alkotja a koncepció ellentmondásosságát –, a régi középosztály nyitottabb tagjai és a fiatal értelmiségiek keveseknek bizonyultak. 1939-ben erről a vízióról úgy vélekedett, hogy az elitek a szegényparaszti rétegek középosztályba való felemelésének és a magyar kultúrmunka számára való megnyerésének a lehetőségét végzetesen elszalasztották. (Jócsik 1939, 114. p.)

Irodalom

Gaucsík István (szerk.): *A jog erejével. A szlovákiai magyarság gazdasági önszerveződése 1918–1938. Dokumentumok*. Pozsony, Kalligram, 2008, 406–421. p.

Gaucsík István: Álomjárás és valóság. Adalékok Hantos László értelmiségi habitusához. In *Rendszerváltások kortársa és kutatója. Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013, 189–194.

Jeszenszky Erik: Az ipar és mezőgazdaság közti egyenlőtlen értékcsere kérdéséhez. *Korunk*, 1933, 1. sz. 83–88. p.

Jócsik Lajos: A szlovenszkói magyar középosztály. *Korunk*, 1931, 9. sz. 629–638. p.

Jócsik Lajos: Kelet- és Nyugat-Európa antagonizmusa. *Korunk*, 1931, 12. sz. 906–908. p.

Jócsik Lajos: A gazdasági és társadalmi változások. In *A Sarló jegyében. Az újarcú magyaroktól a magyar szocialistákig. A Sarló 1931-iki pozsonyi kongresszusának vitaanyaga*. Pozsony, Kiadja a Sarló országos vezetősége, 1932, 31–39. p.

Jócsik Lajos: A kelet-európai paraszttömegek eladósodása. *Korunk*, 1932, 7–8. sz. 525–534. p

Jócsik Lajos: A szlovenszkói magyar középosztály. I. *Korunk*, 1933, 1. sz. 10–15. p.

Jócsik Lajos: A szlovenszkói magyar középosztály. II. *Korunk*, 1933, 2. sz. 129–134. p.

Jócsik Lajos: A középosztály kutatás szempontjai. *Korunk*, 1934, 5. sz. 342–345. p.

Jócsik Lajos: A csehszlovák államalakulás. *Korunk*, 1934, 9. sz. 620. p.

Jócsik Lajos: Az ipari termelés változásai Szlovenszkón. *Korunk*, 1934, 12. sz. 890–898. p.

Jócsik Lajos: A földosztás és a parasztság helyzete Szlovenszkón. *Korunk*, 1935, 2. sz. 94–101. p.

Jócsik Lajos: *Iskola a magyarságra. Egy nemzedék élete húszéves kisebbségben*. Budapest, Nyugat, 1939.

Jócsik Lajos: A magyarság a cseh földreformban. *Magyar Szemle*, XXXVII. kötet, 1940. január–június, 24–31. p.
Jócsik Lajos: A felvidéki magyarság gazdasági élete a kisebbségi sorsban. In *Felvidéki mártírok és hősök aranykönyve. Felvidéki irodalmi emlékkönyv*. Budapest, MEFHOSZ Könyvkiadó, 1940, 45–63. p.
Jócsik Lajos: *Hazatérés, tájékozódás*. Pécs, Janus Pannonius Társaság, 1942.
Szeberényi Zoltán (szerk.): *Szlovenszkói küldetés*. Bratislava, Madách, 1984, 198–213. p.
Tarján Ödön: *A magyar kisebbség osztályrésze a csehszlovák demokráciából. Különlenyomat a Prágai Magyar Hírlap 1930. évi 33., 35., 37., 39., 41., 43., 45. és 47. számaiból*. Prága, 1931.

István Gaucsík

Intellectual Community Creating Constructions. View of Society by Lajos Jócsik

Lajos Jócsik (1910–1980) belongs to those (Czecho)Slovak thinkers who were constantly considering how to raise the effectiveness of the organization of the minority community, how to expand its integration possibilities into the majority social frameworks and how to solve the problems of self-organization. In this study I examine the seemingly subtle set of the minority society as "imagined" and interpreted by Jócsik. As a sociologist, he analysed the nation state as an integration type and Czechoslovakia as a "dialectic final result". Under the influence of Marxism, it seemed to him that economy enjoyed an almost absolute functional autonomy against the state, therefore, a minority could only be excluded on the social periphery. I also examine here the portrait of the minority society after 1938. I am seeking answers on the applicability of the thesis of serving people, and meanwhile I am trying to reconstruct the intellectual habitus of Lajos Jócsik.

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVIII. évfolyam 2016/1, Somorja

L. Juhász Ilona

Amikor mindenki a háborús állapotok igája alatt roskadoz…

Erdélyi menekültek a mai Szlovákia területén

Fórum Kisebbségkutató Intézet

KISS JÓZSEF

Vavro Šrobár és a szlovákiai magyarok (1944–1949)*

JÓZSEF KISS
Vavro Šrobár and the Hungarians in Slovakia (1944–1949)

94(437.6)"1944"
32-051
316.022.4(=511.141)(437.6)

Keywords: Slovak National Uprising, Slovak National Council, Hungarians in the independent Slovakia, the situation of the Hungarian minority after the war, János Esterházy, Slovak–Hungarian relations.

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVIII. évfolyam 2016/1, Somorja

Vavro Šrobár a Csehszlovák Köztársaság megalakulása után oktatás- és közművelődés-ügyi miniszterként közvetlen és jórészt meghatározó szerepet játszott a szlovák iskolaügy fejlesztésében, illetve a kisebbségi, főként magyar iskolák helyzetének alakulásában. Az új ország oktatáspolitikájában végbemenő változásokra befolyást gyakorolt a történelmi Magyarország időszakából örökölt tényezők hatóereje. Elkerülhetetlenül megütköztek a megelőző viszonyok elnemzetietlenítő intézkedéseinek következményei a szlovák iskolák létrehozásának követelményeivel. Tehát egy olyan folyamat indult el, mellyel kezdetét vette a szlovák etnikai területen, a vegyes lakosságú vidékeken és magyar enklávékkal rendelkező, a magyar történelmi hagyományokat őrző városokban a magyar iskolák redukálása. A megelőző asszimilációt reasszimiláció követte. Az új viszonyok életbe lépése a magyar kisebbségi létet csapásként és több tekintetben váratlanul érte. A politikai döntésekben nem kapott kellő hangsúlyt a különbségtétel az irredentizmus és az alapvetően a helyzethez igazodó, de azért nem behódoló, a magyar identitáshoz ragaszkodó magatartás között. Jellemző volt a hatalmi szervek ígéreteinek betartást megkerülő ügyintézés. Ezért a kisebbségi közegben gyakoriak voltak az oktatásügyi intézményekkel szembeni panaszok, és a tiltakozás megnyilvánulásai. Az iskolaügy a szlovák–magyar, illetve az állampolitikai és kisebbségi konfliktusok központi kérdésévé vált. E viszony alakulása egyrészt szorosan összefüggött a hosszú időn át meggyökeresedett sztereotípiák leküzdésében tetten érhető elmozdulásokkal, és ugyanakkor az újabb keletű ellentmondások kezelésével.

A szlovákiai magyar lakosság helyzetével a Szlovák Nemzeti Tanács az 1944. szeptember 6-án tartott ülésén foglalkozott, az iskolaügyet érintő intézkedések kapcsán. Az ott elfogadott döntés elrendelte az 1938 után létrejött magyar iskolák valamennyi fokozatának megszüntetését. Ez alól kivételt csak a már a bécsi döntés előtt is létezett elemi iskolák kaptak. Annak ellenére, hogy az első köztársaság időszakában biztosított nemzetiségi jogokhoz képest jelentős leépülés történt, bizonyos kíméletesség jelei

* A szerző hagyatékából. Külön köszönet Kiss Jolánnak.

mutatkoztak a Csehszlovákia megalakulása utáni beneši programmal szemben. Beneš ugyanis abból indult ki, hogy a német és magyar iskolák bezárására vonatkozó általános szabályok érvényesítése pusztán közönséges dekrétum kiadásával megoldódik.

A magyar lakosság megítélése azoknak a feltételeknek s kritériumoknak alapján, hogy ki tekinthető a Csehszlovák Köztársaság ellenségének, már születésétől fogva ellentmondásos volt. A Szlovák Nemzeti Tanács említett ülésén a moszkvai misszióról Karol Šmidke és Mikuláš Ferjenčík számolt be. Šmidke részt vett a CSKP moszkvai vezetőségének az augusztus 22-én már Moszkvában, a londoni kormánydelegációval tartott találkozóján. A gottwaldi vezetés ekkorra már változtatott az 1944 nyarán kialakított álláspontján, amely szerint a Csehszlovák Köztársaság felújítása nemcsak a cseh és a szlovák meg a kárpátaljai ukránok testvéri együttélésre épült volna, hanem számolt a németek, a magyarok és a lengyelek egyenjogúságával is.

Erről a változásról Šmidke minden bizonnyal értesítette a szlovák nemzeti felkelés vezetését, bár ennek nem maradt írásos nyoma és nem történt rá utalás beszámolójában sem. Juraj Purgat szerint a felkelés vezető szervei nem nyilvánítottak véleményt a kisebbségi kérdésekben külföldön született döntésekkel kapcsolatban. (Purgat 1970) Janics Kálmán viszont azt állítja, hogy ettől kezdve a felkelés résztvevői között is az a magyarellenes politika érvényesült, melyet az emigrációs kormány szabott meg. (Janics 1992)

Tény, hogy az elkövetkező hetekben a felkelés vezető testületeiben a magyarokkal szemben sajátosan ellentmondásos helyzet alakult ki. Tekintetbe kell venni, hogy a felkelés nem terjedt ki a magyarlakta, az akkori szlovák–magyar határon túli területekre. A felkelés helyzetét kedvezően befolyásolta az a körülmény, hogy délről nem fenyegetett közvetlen veszély, minthogy a magyar fegyveres erőket lekötötték a romániai fejlemények, amelyek meghiusították a horthysta katonai vezetésnek az egész Erdély elfoglalására irányuló szándékát. Ennek ellenére szeptember folyamán történtek a magyar kérdéssel kapcsolatos intézkedéseket követelő megnyilatkozások.

Szeptember közepén Besztercebányán „A Polgárokhoz és Polgártársnőkhöz" intézett röplapok jelentek meg, melyek eredetüket illetően nem tartalmaztak közelebbi információkat. Figyelmet érdemel az a megfogalmazás, hogy „a magyarokat, németeket és az árulókat minden tőlünk elkobzott vagyontól megfosztják és azok átmenetileg a nemzeti bizottságok gondozásába kerülnek". (Klimeš 1965)

Ennek értelmében az antifasiszták és a Csehszlovák Köztársaság felújításának hívei, a magyar lakosság túlnyomó részétől elkülönítve jelenthettek kivételt. Így nem világos, hogy a „minden vagyon" valamennyi magyarra vonatkozott-e, az antifasisztákat leszámítva. Ez a fajta ekvilibrisztika valójában elfedte az úgynevezett magyarkérdés megoldásának tervezett végkimenetelét. Hisz a magyarság létalapjainak felszámolása a Köztársaságból történő kirekesztésének előkészítését szolgálta. Ez csak később, az állampolgári jogoktól való megfosztás során, az ún. beneši dekrétumokból derült ki.

Azok a törekvések, amelyek a magyar lakosságnak a köztársaságban való megmaradását lehetővé tevő előfeltételek végleges meghiúsítására irányultak, a londoni emigráns kormánynak a felszabadult területek igazgatásával kapcsolatos álláspontjában fogalmazódtak meg, eligazításul szolgálva a Szlovákiából érkező javaslatokhoz és kezdeményezésekhez. A londoni kormány intenciói alapján tilos lett a magyarok beválasztása a nemzeti bizottság tagjai közé. Tehát nem illette meg őket az állampolgári jogok gyakorlása. (Prečan 1965)

A szlovák nemzeti felkelés a területi körülzártság állapotába került, így a szlovák–magyar határ sértetlensége életbevágó fontosságúvá vált a felkelés életben tartása számára. Ráadásul Horthy ekkor határozta el küldöttség menesztését Moszkvába, a fegyverszünet megkötésének előzetes feltételeit kipuhatoló megbízatással. A moszkvai útnak a felkelés területéről történő lebonyolításával a Tri duby nevű repülőteret igénybe véve a szovjet partizánvezetés gondoskodott. A küldöttség kétnapos szlovákiai tartózkodás után 1944. október 1-én érkezett Moszkvába. A felkeléssel foglalkozó szlovák történeti munkák kedvezően értékelik azt a tényt, hogy a küldöttség – természetesen titokban tartással – a felszabadult szlovák területről jutott ki Moszkvába, ami a felkelők körében a háború mihamarabbi befejeződésével kapcsolatos reményeket ébresztett.

A szakirodalom joggal hangsúlyozza, hogy október közepén Rudolf Viest tábornok is reményeket táplálva tekintett a magyarországi fejleményekre, amikor a Vörös Hadsereg már Magyarország kapuit döngette. A szlovák katonák és tisztek s a felkelők fegyveres erői abban reménykedtek, hogy megismétlődik a román átállási variáns. (Doležal–Hrozienčik 1959) Viest személyéhez egy olyan esemény is kapcsolódik, melynek során kifejezésre jutott a felkelés sorsának és Magyarország jövőjének összefonódása. Ugyanakkor azoknak a bonyolult tényezőknek az együtthatása is szerepet játszott, amelyek a kölcsönös, mindkét oldalon jelenlevő politikai bizalmatlanság és animozitás jegyeit viselve jelen voltak a szlovák–magyar, illetve csehszlovák–magyar viszony alakulásában A fent említett szerzőpáros a felkelést átható nemzetközi szolidaritásnak szentelt könyvében egy olyan, sokáig meglehetősen figyelmen kívül rekedt, meglepetésnek számító dokumentumra hivatkoztak, amely a magyar katonai körök és a felkelés vezetése közötti kapcsolatfelvételi kísérletekről tanúskodik. Egy Jozef Lettrichtől származó feljegyzésről van szó, amely arról számol be, hogy október közepe táján magyar főtisztek felkeresték Viest tábornokot, azt tudakolva, milyen reagálást váltana ki a felkelés vezetői részéről, ha a magyar hadsereg hadiállapotba kerülne Németországgal és arra kényszerülne, hogy semleges hadseregként visszavonuljon a felkelés területére.

Lettrich feljegyzése Szlovákia Kommunista Pártja Párttörténeti Intézetének, a későbbi Marxizmus-leninizmus Intézetének állományába került, ennek megszűnése után, a rendszerváltást követően az ott őrzött levéltári dokumentumokat különböző intézmények vettek át, jelenlegi lelőhelye ismeretlen. Viest az ajánlatot érdeklődéssel fogadta, de hangsúlyozta, hogy e politikai kérdésben érdemleges döntést csak a Szlovák Nemzeti Tanács Elnöksége hozhat.

Az említett szerzőpáros könyve szerint ezzel az információval a Szlovák Nemzeti Tanács Elnöksége 1944. október 12-i ülésén foglalkozott. A tanácskozásról a levéltári gyűjteményben nem található jegyzőkönyv. Tehát nem tudni, vajon ebben a kérdésben véleményt nyilvánított-e Vavro Šrobár, e testület elnöke. A Doležal és Hrozienčik könyvében található közlések szerint táviratváltás történt a csehszlovák hadsereg szlovákiai parancsnoksága és a londoni emigráns kormány között, A szerzők szerint a „magyar felvetés egyes vezetők részéről megértéssel találkozott, úgy vélve, hogy ezzel megkönnyítik a felkelés súlyos katonai-stratégiai helyzetét”. Továbbá idézik a londoni emigráns kormány külügyi államtitkárának, Hubert Ripkának Viesthez szóló üzenetét, amely viszont már október 18-i keltezésű: „Önnek arra kérésére, hogy szólítsuk fel a magyarokat, hogy a Vág vonaláig csak szükség esetén és fegyveresen húzódjanak visz-

sza, válaszunk: ilyen lépést csak a szövetségesekkel, főleg az oroszokkal való megegyezés alapján tehetünk. Tárgyald meg ezt helyben Konyev helyettesével és közöld a felhívás pontos szövegét, amit London és Moszkva egyidejűleg, szlovákul és magyarul is nyilvánosságra hozna." (Doležal–Hrozienčik 1959, 230. p.)

Vilém Prečan dokumentumkötetében viszont olyan adatok találhatók, amelyek plasztikusabb képet nyújtanak arról, mi is játszódott le London és Besztercebánya között a Szlovák Nemzeti Tanács október 12-i ülése után. (Prečan 1965, 682. p.) A felkelés hírszerzésének munkatársa Krátky jelentésében a Viest és a brit hírszerzésnek dolgozó Schmer őrnagy közötti beszélgetés során arra a kérdésre, hogy milyen elbánásban részesülnek a csehszlovák területen átállt magyarok, Viest az válaszolta: mint hadifoglyok, a genfi konvenciók betartásával. Az a kérdés is hangsúlyosan vetődött fel, hogy a szlovák területre átszökött magyar egységek folytathatják-e a harcot csehszlovák parancsnokság alatt. Viest erre már visszafogottabban válaszolt, ahhoz képest, ahogy ez Doležal és Hrozienčik könyvében SZNT Elnökségének 12-i ülésével kapcsolatban elhangozhatott. Kijelentette: az itteni politikai és katonai szervek véleménye negatív. Végérvényes döntést a csehszlovák kormány a szövetségesekkel folytatott tanácskozás után hoz.

Jaroslav Krátky rádiótáviratában közli azt is, hogy Viest tábornok a brit hírszerzésnek erről az akciójáról tájékoztatja Konyev marsall összekötő tisztjét. Viest óvatosabb reagálása a magyar fegyveres erőknek a Németország elleni igénybevétel lehetőségét illetőn még erőteljesebb hangsúlyt ad Szergej Ingr válaszának az a mondata, hogy „Mi előnyben részesítjük azt a változatot, hogy a mi területünkön – s a mi hadseregünk köteléken kívül – éljünk a kínálkozó lehetőséggel. Ez a kormány és a köztársasági elnök véleménye." (Prečan 1965, 682. p.) A táviratváltásokból az álláspontok és összefüggések olyan szálai kuszálódtak gomolyaggá, amelyek minden bizonnyal kihatottak Šrobár nézeteire a Megbízottak Testülete október 17-i ülésének a vitájában. (Prečan 1965, 717. p.)

Šrobár jó tájékozottsággal rendelkezett a magyar hadseregben zajló fejleményekről, a magyar hadseregben kialakult állapotokról. De feltehetően nem ismerte a kapcsolatot kereső magyar főtisztek titokzatos kilétét. Ezzel kapcsolatban egész sor kérdés merül fel, amelyek megvilágításához hiányoznak a kellő kapaszkodók. Csak feltételezni lehet, hogy esetleg a vezérkar bizonyos köreinek egyfajta magánakciójáról volt szó, avagy Horthy legbizalmasabb, a fegyverszünet előzetes feltételeinek kiderítésébe beavatott próbálkozásáról. Épp ez idő tájt, október 11-én hosszas tárgyalások után a magyar küldöttség és a szovjet fél álláspontjában közeledés történt, és hozzáláttak az előzetes feltételek aláírásához.

Ennek az aktusnak az értelmezése körül az előzetes feltételek végrehajtásával kapcsolatban feszült helyzet alakult ki. A magyar felső katonai vezetésen belül ténylegesen két vonal érvényesült.

Egyrészt titkos katonai-politikai lépések előkészítésének útját-módját latolgatták Horthy kabinetjében, ugyanakkor a hivatalos hadvezetés ragaszkodott a német megszálló szervekkel való kapcsolatok fenntartásához és a németek oldalán történő harccselekmények folytatásához. A már említett magyar főtisztek feltehetően a kabinetirodához kötődő személyekhez tartoztak, akik a háborúból való kiugrás feltételeinek kipuhatolásával foglalkoztak. A felkelés terültére történő visszavonulás lehetőségének megteremtése mögött a horthysta köröknek az a taktikázása sejthető, hogy Horthy elkerül-

hesse a Németországnak szóló hadüzenetet és úgynevezett „finn megoldáshoz” folyamodhasson. A Šrobárnak nyújtott tájékoztatás szerint Budapesten vannak politikusok és tisztek, akik a háború befejezését óhajtják, és legszívesebben a németek ellen fordítanak fegyverüket. Azonban Horthy híveinek határozatlansága lehetővé tette, hogy a németek bizalmát élvező Szálasi-féle fasiszták megkaparintsák az adminisztráció és a hadsereg fölötti uralmat. Šrobár szerint Magyarország a teljes dezintegráció, lényegében az anarchia és a forradalom előtt áll. (Korom 1974)

Hasonló szellemben és hangvétellel sürgette Šrobár a müncheni döntés előtti határok visszaállításával kapcsolatos adminisztratív, pénzügyi és ellátási problémák rendezését. Kiváltképp hangsúlyozta: ügyelni kell arra, hogy az ellátási gondokkal vesződve ne tegyük tönkre saját gazdaságunkat. Utalt arra, hogy egy bizonyos időre katonai közigazgatást kell bevezetni, és minél gyorsabban előkészíteni a polgári közigazgatás megteremtését. Kitért a határkiigazítás kérdésére is, a békekonferenciára való készülődés kapcsán. Kijelentette: az állami statisztikai hivatalra tartozik majd azoknak az adatoknak a beszerzése, amelyek alapján előállunk a határkiigazítás követelésével.

Ezután Lettrich csatlakozott Šrobárnak a felszólalása végén elhangzott érveihez: „Azok a Magyarországgal fennálló határok, amelyek a volt köztársaság idején érvényben voltak, számunkra végképp nem feleltek meg. A magyarok mindenütt a magaslati pontokat birtokolták. Követelnünk kellene, hogy kapaszkodóhoz jussunk, és úgy megvethessük a lábunkat, hogy mi uralhassuk a dombtetőket. A Mátra lehetne a legmegfelelőbb természeti határ. (Prečan 1965, 717. p.) Šrobár feltehetően Londonból jövő felszólítást várva hazai javaslat előterjesztésével számolt. Ebben az összefüggésben érdekes mozzanatnak tekinthető, hogy nem váltott ki reagálást dr. Soltésznak az a megjegyzése, hogy korai ezeknek a kérdéseknek a feszegetése: „A jövőbeni határok kérdése elsősorban hadászati kérdés.” Soltész tehát nem zárta ki, hogy bonyodalmak állhatnak elő Magyarország kapitulációja körül, nyilván azon töprengve, hogy ennek végkimenetele milyen tényleges következményekkel járna Szlovákiára nézve.

Šrobár kifejezésre juttatta, hogy a Magyarországhoz került területek visszavételéhez azonnal hozzá lehet látni, amint érvénybe lép a magyar szervek kapitulációja. Nyilván olyan „fait accompli” megteremtésére törekedtek, mely eleve kizárja a fegyverszünet feltételeinek esetleges módosítását.

Az SZNT elnöksége október 23-án úgy határozott, hogy Šrobárt és J. Pullt kiküldik Kárpátaljára, a Němec miniszter vezette londoni kormánydelegációval együtt, hogy kezdjék el a felszabadított területek igazgatásával kapcsolatos teendők ellátását. Šrobár naplójában kárpátaljai tartózkodásról az alábbi bejegyzés található: „Már két hónapja itt vagyunk. De mit sikerült elintéznünk? Elvesztettük befolyásunkat a csehszlovák ellenállás jegyében létrejött valamennyi szerveződés felett. Bojkottálnak bennünket. Becsukják mindazokat, akik a velünk való együttműködést szorgalmazzák. A milícia önkényeskedése uralja a helyzetet.” Šrobár részletes feljegyzéseket készített azokról az akciókról, amelyek Kárpátaljának a Szovjetunióhoz való csatolására irányultak.

Svoboda tábornokkal Huszton találkozva megegyeztek abban, hogy felkeresik a csehszlovák harcoló hadtestet a frontvonalon. A tábornok arra kérte őket, hogy a katonáknak és tisztikarnak tartsanak előadásokat a szlovák nemzeti felkelésről, a köztársaság felújításáról és a nemzeti bizottságokról. Šrobár jegyzetei között fennmaradt annak az előadásnak a vázlata, amely január 7-én hangzott el Veľké Bukovcén, s tézisei között

lakonikus szigorral leszögezett álláspontként szerepelt: „Magyarok és németek nélküli Szlovákiát!”[1] A kisebbségek sorsát érintő ilyetén megoldás demonstrálásához már kellő információs támpontokkal rendelkezett. Hisz az SZNT elnökeként 1944. szeptember 29-én az ő irányításával zajlott le a testületnek az a titkos ülése, amely döntést hozott, válaszként a csehszlovák kormánynak a Szlovákiából érkezett javaslatokra és elképzelésekre vonatkozó állásfoglalására. (Prečan 1965, 600–601. p.)

Ez a szeptember 24-i keltezésű dokumentum a hazai és a londoni szerveknek a szlovákkérdés megoldásával kapcsolatos viszonyával foglalkozott, egyebek között utasítást adva a magyaroknak a forradalmi szervekből történő kizárására. Ugyanakkor arról is tájékoztatott, hogy „készülőfélben van az állampolgárságról szóló dekrétum, amely alapján a németek és a magyarok –azok kivételével, akik részt vettek a köztársaság létéért folyó harcokban, és ilyen irányú tevékenységet folytattak – elvesztik állampolgárságukat. Amint a köztársaság elnöke jóváhagyta a dekrétumokat, eljuttatják azokat a kormánybiztosnak, hogy azok alapján cselekedjék”. Ez a dekrétum, amint arról már említés történt, csak a háború után, 1945-ben lépett hatályba. A magyar kisebbséggel szembeni eljárás indíttatásának egyértelmű céljára rávilágító további érvet szolgáltathatott a csehszlovákiai német kisebbség problémáiról szóló memorandum, amelyet a csehszlovák külügyminisztérium november 23-án adott át a három nagyhatalomnak: Nagy-Britanniának, az Amerikai Egyesült Államoknak és a Szovjet Szocialista Köztársaság Szövetségének (a memorandum szövege megtalálható a Szlovák Nemzeti Levéltárban, Šrobár személyi fondjában.) A csehszlovák kormány ebben támogatást kér a német lakosság kitoloncolásához a köztársaság belső és külső biztonságára hivatkozva. Bár bizonyos eltérésekkel, de hasonló hangnemben fogalmazódott meg az arra irányuló igyekezet is, mely a köztársaságnak a magyaroktól való megszabadítására irányult. „A magyarság jelenléte a Csehszlovák Köztársaságban kevésbé veszélyes problémát jelent, mint a németek ügye. A csehszlovák kormány azonban fenntartja azt a jogát, hogy azokkal a magyarokkal szemben, akik vétettek a köztársaság ellen, hasonló eljárást alkalmazzon. Végül is a München előtti Magyarország számottevő szlovák kisebbsége lehetővé teszi ennek a problémának a lakosság cserével történő megoldását.” A németek és magyarok végleges kitelepítésének fokozatos végrehajtására irányuló törekvésről tanúskodott, hogy a csehszlovák kormány a kisebbségek állampolgárságtól történő teljes megfosztását követelte, nemcsak a köztársaság ellenségeinek minősülő és a kifejezetten fasiszta elemektől.

Az arra vonatkozó döntést, hogy ki maradhat a köztársaságban, a csehszlovák állam hatáskörébe utalták. Ugyanakkor leszögezték, hogy akik számára lehetővé válna az otthon maradás, nem tarthatnak igényt az anyanyelv használatára a hivatalos érintkezésben, sem pedig a német és magyar tanítási nyelvű iskolákra. A németek esetében átmenetileg, tehát a kitelepítés végrehajtása során az első generációs gyermekek esetében a tisztán német közegben számoltak az anyanyelvi oktatással. A magyarokat illetően ilyen kivételt nem említettek. Šrobár tudott arról, hogy a csehszlovák hadtest katonái között az egész magyar kisebbség megítélésében a köztársaság felbomlásáért

1 A Szlovák Nemzeti Könyvtár (SNK) irodalmi és művészeti archívuma (ALU), f. Martin, sign. 173 N. 1

viselt felelősség homogenizálásának tendenciája uralkodott. Január végén azonban Šrobár már eltérő, differenciált álláspontra helyezkedett a magyar kisebbség helyzetének alakulását illetően.

Január 29-én, egy héttel az után, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács elnöksége Kárpátaljáról Szlovákia felszabadult területére Tőketerebesre (Trebišov) tette át székhelyét, a szlovákiai iskolaügy kérdésében fontos döntések születtek. Šrobár hagyatékában a magyar iskolák ügyében az alábbi tételes állásfoglalások szerepelnek:

„– Ha a község szlovák lakosainak száma eléri az 50 százalékot, szlovák iskola létesül, a magyar nyelvet pedig kötelező tantárgyként kell oktatni;

– ahol 15 az iskolaköteles gyerekek száma, szlovák iskola nyílik;

– a magyar iskolákban kötelező tantárgyként oktatják majd a szlovák nyelvet;

– Szlovákia egész területén csak szlovák polgári és középiskolák működhetnek.”[2]

A fenti tételek a felkelés vezetésének szeptember 5-i álláspontjához való bizonyos visszatérést mutatnak, de az SZNT akkori deklarációjához képest korlátozó intézkedések foganatosítása is érződik. Az eredeti álláspontot a bécsi döntés előtti magyar elemi iskolák teljes fennmaradásaként értelmezték.

Ez az elkanyarodás a magyar kisebbség helyzetének megoldásával kapcsolatos radikális kalkulációktól nyilván összefüggésben állt Magyarország pozíciójában bekövetkezett fejleményekkel. Decemberben megalakult a demokratikus magyar kormány, mellyel az antifasiszta hatalmak épp január 20-án Moszkvában aláírták a fegyverszünetet. A Beneš-kormány szerette volna elérni, hogy a fegyverszüneti feltételek közé iktassák be a magyar kisebbség kitelepítését is, amit Molotov támogatott és szorgalmazott. Ez viszont a nyugati szövetségesek ellenállásába ütközött – Nagy-Britannia nevében elutasította Balfour, az Amerikai Egyesült Államok részéről pedig Harriman.

Šrobárra hárult az a feladat, hogy közvetlenül részt vegyen a magyar iskolák ügyének rendezésében, az után, amint a Szlovák Nemzeti Tanács elnöksége Kassára költözött. Az idézett naplójegyzet szerint már a testület első ülésén megbízatást kapott a városokban és falvakban megszüntetett szlovák nyelvű oktatás felújítására. „Szinte tülekedéssé vált a jelentkezés a megnyíló iskolákba, mert a kormányprogram előzetesen csak a szlovák és ruszin nyelvű iskolák megnyitására törekedett. Így a magyarok azt követelték, hogy gyerekeiket vegyék fel a mi iskoláinkba.”[3]

Ebből a helyzetjellemzésből nem világos, milyen kormányprogramból indult ki Šrobár. Minden bizonnyal a Szlovák Nemzeti Tanács manifesztumára támaszkodott, mely vázolta a felújított államban megvalósításra váró nélkülözhetetlen, alapvető gazdasági, szociális és politikai feladatok teljesítését. Az SZNT-nek a felszabadított területekre delegált elnökségi sajtószerve, a Národná obroda révén ismertette a nyilvánossággal e dokumentum tartalmát. Ott viszont a magyar iskolák betiltását, a memorandumban szereplő rigorózussággal követelő megfogalmazás nem fordul elő.

Sőt a Lónyabányai Nemzeti Bizottság számára kiadott irányelvek kifejezetten előírták, hogy a magyar lakosság számára hozzanak létre elemi iskolákat, azzal a megkötéssel, hogy a Magyarországon magukat exponált tanítók ezekben az iskolákban nem

2 SNK ALU, f. Martin, V. Šrobár, sign. 173 N. 21

3 SNK ALU, f. Martin, sign. 173 N. 1

oktathatnak. A többi magyar pedagógus pedig csak akkor állhat a tanulók elé, ha nem tanúsít ellenséges magatartást a szlovák nemzettel szemben és a Csehszlovák Köztársaság iránt, és demokratikus beállítottságú. Ilyen légkörben Šrobár merészebb lépésre is elszánhatta magát. „Az SZNT tanácskozásán a terebesi javaslatot kiegészítő indítványt tettem, hogy azokban a községekben, ahol legalább 20 százalékot kitevő, más nyelvű lakosság él, létre kell hozni magyar oktatási nyelvű tagozatokat. Ahol viszont arányuk meghaladja a 20 százalékot, engedélyezzék önálló magyar elemi iskolák működését. A javaslatot megszavazták, és eszerint szerveztük meg a magyar nyelvű oktatást."

Ez a gyakorlat február végéig volt érvényben. Az SZNT iskola- és művelődésügyi megbízotti hivatala március 7-én az iskolai beiratkozásokkal kapcsolatban az alábbi utasítást adta a tanfelügyelőségeknek: „A beiratkozás demokratikus elvek alapján történjék. Szlovák gyerek szlovák, magyar pedig anyanyelvi iskolába járjon. Olyan tézisvolt ez, amit Ondrej Pavlik iskolaügyi megbízott a Pravda február 21-i számában ugyanezen szavakkal tett közé. Ennek a szemléletnek a megváltozását jelző első megnyilatkozások a Szlovákia Kommunista Pártja Kassán február 28. és március 1. között, a felszabadított Szlovákia egyes körzeteiből, járásaiból érkezett 110 küldött részvételével zajló értekezletén hangzottak el. A politikai és gazdasági helyzet tisztázása, a felszabadított területeken uralkodó állapotok ismertetése során fontos szerepet játszott a magyar lakosság és a magyar kommunisták helyzetének megítélése.

Meghatározó hangsúlyt kapott az a beszámoló, amelyet „Minden erővel a németek teljes kiűzéséért és Szlovákia újraépítéséért" címmel Gustáv Husák az SZIKP elnökhelyettese ként tartott, a Moszkvában a kormányprogram előkészítéséről folyó viták résztvevőjeként szerzett ismeretek alapján. Husák referátuma és az Ohlas (Visszhang) címet viselő nyilatkozat ellentmondásos elemeket tartalmazott. Egyrészt érződtek egyfajta utórezgései a magyar kisebbségen belüli bizonyos differenciáltság figyelembevételének, ugyanakkor már mutatkozni kezdtek a magyarokkal szembeni kollektív felelősség érvényesítésének előjelei. Šrobár közben tagja lett a Szlovák Nemzeti Tanács küldöttségének, mely az új csehszlovák kormány programjának kidolgozásában és jóváhagyásában való részvételre kapott megbízatással utazott Moszkvába.

A cseh szocialista pártok és a Szlovák Nemzeti Tanács közös ülésén bekapcsolódott a kormányprogram VI. pontjáról folyó vitába, amelyben a cseh–szlovák viszony új alapokra helyezésének kérdéséről nyilvánított véleményt – a cseh és szlovák nemzet közötti bizalom szemszögéből. Ebben a kérdésben éles, majdhogynem a cseh és szlovák küldöttség közötti szakítással fenyegető vita kerekedett. Šrobár felszólalását egy monográfia (Beer 1964) úgy jellemezte, hogy abban még sok minden megmaradt az 1918-ban vallott régi csehszlovakista elméletből, de világosan kinyilvánította egyetértését a Szlovák Nemzeti Tanács tagjainak álláspontjával. Šrobár a köztársaság megalakulása és az azt követő fejlemények reminiszcenciáját felelevenítve, természetesen bizonyos nosztalgiát érezhetett. A Husák beszámolójából adódó tapasztalatok és ismeretek nem hagytak kétséget afelől, hogy a megfogalmazásokban megjelenő bizonyos árnyalatok ellenére valamennyi politikai erő megegyezik a magyar kisebbségekkel szemben jóváhagyott eljárás alkalmazásában.

Az egész ügy lebecsüléséről tanúskodik, hogy mindössze öt percet szenteltek neki. (Lastovička 1961, 525. p.) Hasonlóképpen, de némi feszengéssel tért ki Gustáv Husák

is könyvében a javaslat „messzemenő következményekkel járó és milliókat érintő” megtárgyalásának és egyhangú jóváhagyásának módjára. (Husák 1964) Könyve későbbi kiadásában ez már nem szerepel. A kormányprogram e fejezetének jóváhagyásán Šrobár nem volt jelen, mivelhogy a szocialista blokk ülése foglalkozott vele, azonban azok résztvevőinek a környezetében tartózkodott, így a genius loci nyilván erőteljesen kihathatott rá. Ez közrejátszhatott a későbbi pénzügyminiszteri poszt betöltése során tetten érhető felfogásában és magatartásában

A minisztérium élén tervezetet készített és terjesztett be „A magyarok kitelepítése Szlovákiában” címmel. A dokumentum keletkezésének hátteréhez bizonyos támpontként szolgálhatnak azok a beszélgetések, amelyeket február 26-án kezdve a Csehek és Szlovákok Nemzeti Frontjának kormányához kinevezett szovjet nagykövet, Valerian Zorin folytatott a kormány tagjaival. (Prečan 2000) Nem tudni, hogy Šrobár rendelkezett-e információkkal ezek tartalmáról, de mindenképpen érzékelhette hatásukat a kormányzati közegben uralkodó légkör alapján.

Zorinnak Václav Nosek belügyminiszterrel április 11-én, az új kormány megalakulása után történt beszélgetéséből kiderül: folytatódtak a viszályok a „központi és a helyi kormány között” a Szlovák Nemzeti Tanács, illetve a Megbízottak Testületét értve ez alatt. Zorin feltette a kérdést a miniszternek, hogyan indult meg tárcájának a ténykedése. Nosek panaszkodni kezdett, hogy „a központi kormány belügyminisztériumának ténylegesen nincs lehetősége arra, hogy érvényesítse jogkörét, mert az egész igazgatást a Szlovák Nemzeti Tanács tartja kézben, mely Szlovákia területén egyeduralomra törekedik”. Nosek bizonyos kifogásokat emelt a magyarok Szlovákiából való kitelepítésének ügyében, megjegyezve, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács a közeljövőben valamennyi magyar kitoloncolására készül. Ehhez hozzátette, hogy nézete szerint az első szakaszban azoktól a személyektől szabadulnának meg, akik 1938 után jöttek Szlovákiába. Nosek álláspontját a nagykövet így jellemezte: „Nosek mindenesetre nem tartja helyesnek valamennyi magyar kitelepítését”, azzal érvelve, hogy „Magyarországon is vannak szlovákok, akiket a magyar kormány éppúgy kitelepíthet Csehszlovákiába”. Nosek miniszter tehát tudatosította, hogy az önkényes kitelepítés – abban a helyzetben, amikor Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok nem egyezett bele a transzfer felvételébe a fegyverszünet feltételei közé – legalábbis kockázatos, és ennek a kérdésnek a békekonferencián történő tisztázásáig bizonyos tér nyílik az ideiglenes magyar kormány számára válaszlépés megtételére.

Ebben a vonatkozásban komoly üzenet jellegével bírt Zorin nagykövetnek Zdeněk Fierlinger miniszterelnökkel folytatott beszélgetése, amelyre április 16-án saját kérésére került sor. A miniszterelnök megemlítette a nagykövetnek, hogy a Szlovák Nemzeti Tanács a központi kormány tagjainak részvételével nemrég a magyarok kitelepítésével foglalkozott, „arra való tekintettel, hogy Sztálin elvtárs Benešnek tanácsolta a kitelepítés minél gyorsabb lebonyolítását, még mielőtt a többi szövetséges érdeklődni kezd e kérdés iránt”. (Prečan 2000)

A szövegkiadó Vilém Prečan felhívja a figyelmet arra, hogy Fierlinger utalása az állítólagos tanácsra „nem támasztható alá konkrét dokumentummal”. Ennek ellenére élesebb megvilágításba helyezi Nosek belügyminiszter és a Szlovák Nemzeti Tanács képviseletének említett nézetét. Mindkét reagálás az időtényezővel kalkuláló lépésről tanúskodik, mely végső soron a Szlovák Nemzeti Tanács szándékának megvalósítását

szolgálja. Erre utal a szovjet nagykövetnek egy másik feljegyzése is. Ehhez Zorin még hozzátette: a miniszterelnök szerint „a kitelepítési terv a közeljövőben elkészül, és Fierlinger ígérte, hogy elküldi nekem." Zorin Fierlingert arra kérte, hogy a magyarok kitelepítésének egész tervét előzetesen megkaphassa, mert kormányát időben értesítenie kell a II. ukrán fronttal való egyeztetés végett, amely elsőként igényli az intézkedéssel kapcsolatos tájékoztatást."

Nem tudni, hogy Fierlinger elegett tett-e a kérésnek, és ha igen, mikor. Az idézett feljegyzésből kiviláglik, hogy Zorin, aki kapcsolatot tartott a II. ukrán front parancsnokságával, fontosabbnak tartotta a katonai-hadműveleti érdekeket a politikai szempontoknál. Hisz a II. ukrán front parancsnoksága nem lehetett közömbös, az iránt, hogy a hátában ellenőrizetlen transzportok mozgásával kelljen számolnia. Zorin reagálása mindenképpen jelzésnek számított azok számára, akik a kitelepítést szorgalmazták, sejtetve, hogy az egész akció korántsem megy végbe olyan simán, ahogy azt a Szlovák Nemzeti Tanács tagjai elképzelték. „A terv már születésekor nem volt reális" – állapítja meg Štefan Šutaj. (Šutaj 1993, 36. p.)

A szerző nyilván már magának az előkésztésnek a szervezési nehézségeire gondolt. Ebben aztán egyéb, a politikai és a nemzetközi helyzetből adódó tényezők is közrejátszottak. A terv beillesztése azoknak a körülményeknek a kontextusába, amelyek a Zorin nagykövettel folytatott beszélgetés során keletkeztek, plasztikusabbá teszi Šrobár gondolkodásának a kidolgozás során kirajzolódó képét. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a szlovák nyilvánossághoz intézett felhívás buzdító hangvételéhez hozzájárult az a körülmény is, mely szerint Sztálin személye a tervezett intézkedések szavatolójaként szerepelt. „A magyarok mindig is a németeknek a szlávok elleni szövetségesei lesznek – jelentette ki Sztálin. – Európában három nemzet számít a szlávok ellenségének: a németek, a magyarok és az olaszok. Szabaduljatok most meg a magyaroktól. Soha többet ilyen kedvező alkalom nem adódik számotokra. Szabaduljatok meg mindnyájuktól." (Šutaj 1993, 35. p.)

Nehéz lenne felelősen feszegetni, hogy ezek az uszító sztálini frázisok mennyire Šrobár elbűvölésére szolgáltak és mennyiben tükrözték a problémák sztálini ördögi kezelését, ahogy ez Moszkvára ugyancsak jellemző volt, ahol – Štefan Šutaj bonmot-ja szerint – „nem voltak tekintettel nemhogy pár tucatnyi ember, hanem milliók sorsára sem." Elgondolkodásra késztet az is, Šrobár milyen gyorsan nemcsak nyugtázta ezt a fajta gondolkodást, hanem azonosult is vele.

Ebbe nyilván belejátszott a nemzetközi politikai körülmények pillanatnyi, történelmi esélyt kínáló alakulása, a tudat mélyén meghúzódó késztetés, amely a felszínre törve a végletekig kiélezett fekete-fehér látásmódot idézett elő. Sőt Šrobár képes volt a demagógia eszközeivel is élni. Az említett felhívás viszont arra is enged következtetni: Šrobár valóban meg volt győződve, hogy a kitelepítés véget vet a szlovák–magyar viszálykodásnak és megteremti a békés együttélés feltételeit Az ilyen jellegű értelmezés, illetve feltételezés létjogosultságát az Esterházy elleni halálos ítélettel kapcsolatos, szinte rejtélyes magatartása támasztja alá.

Az új kormány tevékenységének kibontakozását követően Šrobáron műtétet hajtottak végre, és az őszi hónapokat lábadozóként Trencsénteplicen töltötte. Kevéssé valószínű, hogy értesülései lettek volna arról, milyen tárgyalások folynak a legmagasabb szinten Csehszlovákia Kommunista Pártja és a Magyar Dolgozók Pártja között.

Valószínűleg nem érzékelte az akkori eseményeknek a csehszlovák–magyar kapcsolatokat érintő hatását, amely a Szovjetunió kelet-európai stratégiájában az 1947-es év második felében elindult változásokból adódtak. A magyarországi hatalmi-politikai fejlemények kedveztek a Kreml e térség szovjet hatalmi tömbbé alakítására irányuló törekvésének. A Szovjetunió megelőző álláspontjától eltérően – amely a magyar kisebbség kitoloncolására törekvő csehszlovák politikát támogatta – egyre nagyobb hangsúly helyeződött a magyar kisebbséggel szembeni új viszony kialakítását szorgalmazó megközelítés keresésére.

Az 1948-ban végbement februári fordulatot követően szovjet részről a magyar nemzetiséggel szemben érvényesített politikát bíráló megnyilatkozások hangzottak el. A csehszlovák vezetés tudatosítani kezdte a helyzet tarthatatlanságát. Gottwald 1948 júniusában a CSKP KB ülésén kijelentette, hogy a magyarokkal szembeni politikában változásokra van szükség. (Barnovský 2004, 171. p.) Határozat született a magyar kisebbség állampolgári jogainak visszaállításáról, az 50 hektárnál kisebb birtokoknak az elkobzás alóli mentesítéséről, továbbá a Csehországba deportált magyarok kényszermunkájának megszüntetéséről, Szlovákiába való hazatéréséről, az elemi és másodfokú iskolák létesítéséről, sport- és kulturális egyesületek létrehozásáról. Ezek az intézkedések szerepeltek az SZLKP, a CSKP és az MDP vezetőinek 1948. június 23–24-én tartott találkozóján. A tanácskozás kompromisszummal végződött. A magyarkérdésben követett korábbi politika megváltoztatására az SZLKP Központi Bizottságának szeptember 17-én lezajlott ülésén Viliam Široký és Gustáv Husák beszámolójában megfogalmazott intenciók szellemében került sor. (Vartíková 1971, 718–755. p.) Šrobár épp ezekben a hónapokban kimaradt a politika forgatagából. Feltehetően ezért nem volt jelen a Nemzetgyűlésben a magyar kisebbség állampolgári jogai visszaállításának megszavazásán, pedig ez a kérdés közvetlenül hozzátartozott reszortjának teendőihez.

Néhány hét múlva Šrobár váratlanul olyan helyzetbe került, amikor is sokkal inkább erkölcsi, mint politikai kihívással állt szembe, s ennek révén résztvevője lett a halálra ítélt Esterházy János sorsának alakítását meghatározó eseményeknek. Nincsenek azt bizonyító adatok és feljegyzések, hogy a megelőző években Esterházy alakja közvetlenül szerepet játszott volna életében. Viszont miután Esterházy személye az élet és halál mezsgyéjére kényszerült és erkölcsi-politikai profiljának felelősségteljes megítélését követelő helyzetbe került, Šrobár emlékezetében nyilván felelevenedtek Esterházy politikai magatartásának különböző, jelentőségükben immár fontossá váló vonásai, és megnyilvánulásai.

A szlovák nemzeti felkelés idején végbemenő politikai, hatalmi, intézményi átalakulás megindulása során nemritkán viszonylagossá vált a fasiszta uralom fenntartásában való részvételért járó felelősségre vonás mértéke. Ilyen körülmények között került sor a Magyar Pártnak – amelynek élén a Tiso-féle szlovák állam idején Esterházy állt – kifejezetten fasiszta párttá minősítésére. A valóságban a kisebbségi érdekvédelem politikai képződménye volt, ám a fentiekből adódott, hogy a konzervatív-keresztény beállítottságú, a csehszlovák állammal szembenálló Esterházyt is fasisztának kell tekinteni.

Esterházy János viszont keresztényi-konzervatív humanizmusát többször, különböző alkalmakkor kifejezésre juttatta. Annak ellenére, hogy Esterházynak a zsidók elhurcolása elleni szavazását illetően, a körülmények pontos leírását tekintve a vélemények

nem teljesen egyöntetűek, magatartása rászolgál a későbbi nemzedékek elismerésére. (Molnár 2010a)

Nem tudni, hogy Šrobárnak a felkelés idején, a Szlovák Nemzeti Tanács elnökeként megfordultak-e a fejében ilyesfajta gondolatok. Az sem ismeretes, hogy kapott-e tájékoztatást Gustav Husák belügyi megbízottól, akit Esterházy azzal az elvárással keresett fel, hogy lehetőséget kap a Szlovákia fejlődését szolgáló feladatok teljesítésére. Husák viszont kiadta őt a szovjet szerveknek, s azok nyomban elhurcolták a Szovjetunióba, ahonnan csak 1948 végén térhetett haza. Közben viszont a Nemzeti Bíróság távollétében halálra ítélte.

Az ítélet végrehajtásának előkészítése körüli feszült és bizonytalansággal teli légkörben az Esterházy család Šrobárhoz fordult. Nővére, Lujza visszaemlékezésében erről az alábbiakat írja: „...Taxin megyünk dr. Šrobárhoz. Dejvicén lakik, jó messze, a villanegyedben. A sofőr nem tudja az utcát megtalálni – persze átkeresztelték. De végre egy villa előtt meglátunk két nagy autót, csendőröket – aha, ez az. Dr. Šrobár már jön le a lépcsőn, a detektív tartja a kabátját. Középtermetű, zömök ősz hajú, meglehetősen zordon képű öreg ember. Emilnek megörül, kezet ad, és mondja, hogy siet. Leülünk, és Emil belefog mondókájába. Izgalmában még jobban töri kerékbe a szlovák nyelvet, mint máskor. Šrobár áll, hátrakulcsolt kézzel, s egyszerre csak megszólal: »Beszéljen mágyarul, mert semmit sem értem!« Emil röviden és velősen előadja az esetet, és azzal fejezi be: »Esterházy személyében az egész magyar kisebbségre mondta ki a halálos ítéletet a Nemzeti Bíróság!« Az öregúr látszólag egykedvűen hallgatja, nem szól közbe – vajon megértette-e, miről van szó? Nem úgy néz ki! »Hát mit ákárja, hogy csináljam?« »Méltóztassék az Igazságügyi miniszterrel beszélni és az elnök úrral.« »Hát jo, fogom beszélni, öt órakor hívjon fel« – és máris indul. Nem értett ez meg semmit sem, végünk van, gondolom magamban, de nem merem kimondani. Emil boldog: »Meglássa, minden rendben lesz.«

11kor eljött az URO-s. Fölmentünk a Hradzsinba. Az elnöki irodában le kellett adni az igazolványokat, és kaptunk egy cédulát dr. Raishoz. (Tout comme ches dans le G. G. !) Minket kint hagytak a folyosón, hosszú ideig a Szent Vitus-dómot nézegettem, és imádkoztam. Végtelen idő múlva az URO-s kijött azzal, hogy nem kell bemenjünk, ő elintézte a dolgot. Megmagyarázta, hogy János nem volt fasiszta, hogy ellene szavazott a zsidótörvényeknek, sokakat megmentett, és nem érdemli meg a sorsát. dr. Rais a háború alatt Moszkvában volt, és emlékezett arra, hogy János fellépése a parlamentben tetszést keltett ott akkor. Beszélni fog Širokýval.

...Fél ötkor megcsendült a telefon. Emil felkapta a kagylót. Magyarul beszélnek – Prágában! »Minden rendben van, mondja meg annak a hölgynek, nem lesz szégyen a családján, mehet haza!« Többet nem mondott, csak annyit: »Pozsony már tudja.«

Közben jön Šrobárné, elegáns, szolid kinézésű hölgy. Feketét főzet, és kérdezősködik. Németül folyik a beszélgetés. Šrobárné megütközve veszi tudomásul az esetet, és azt mondja: »Itt feltétlenül segíteni kell, ilyen igazságtalanságot nem szabad eltűrni. Mit is lehetne csinálni?« Még Pozsonyban szó volt arról, hogy az elnök feleségéhez kellene fordulni, aki jószívű – mint az ilyenfajta nők szoktak. Emil rám néz, és int szemével. Bátortalanul előadom, hogy tudomásunk szerint az elnök felesége egy jólelkű asszony, nem volna-e tehát hajlandó neki elmondani a hallottakat, és a segítségét kérni? Šrobárné méltóságteljesen kihúzza magát, és nagy nyomatékkal mondja: »Ich kenne die

Dame nicht.« (Én nem ismerem azt a hölgyet!) Elhűlt bennem a vér: a bieder polgárasszonnyá alakult színésznő nem ismeri a rosszhírű elnöknét – no ezt aztán jól megcsináltam. Majdnem elsírtam magam (már sok volt a jóból), és bocsánatot hebegtem. De Šrobárné jó asszony, látva kétségbeesésemet kijelentette, hogy szívesen elmegy az elnök feleségéhez, hacsak a férje megengedi. Ezzel már búcsúztunk is." (Esterházy 1991)

A köztársasági elnöki irodából jött üzenet egyet jelentett a halálos ítélet végrehajtásával fenyegető veszély elhárításával, Esterházy sorsa azonban továbbra is hajszálon függött. Ezért szaporodni kezdtek a köztársasági elnökhöz intézett kegyelmi kérvények. Magának az elítéltnek a nevében a kegyelmi kérvényt Balogh Dénes Árpád ügyvéd, kommunista, volt partizán készítette. A köztársasági elnökhöz fordult Esterházy János nővére, Mária asszony is. (Molnár 2010b) Az elítélt nevében írt kérvényben összefoglalta azokat az érveket, amelyek az elítélt javára szóló kapaszkodókat nyújtottak. Hivatkozott arra, hogy a halálos ítéletet távollétében hozták meg. Ezért nem volt lehetősége saját személyének védelmezésére. Az első köztársaság idején elhangzott, a magyar kisebbség diszkriminálása elleni parlamenti felszólalásával kapcsolatban a kérvényben az is szerepelt, hogy ilyen szellemű tiltakozások a kommunista képviselők részéről is elhangzottak, a kérvényben továbbá felhívta a figyelmet Esterházynak a zsidók deportálásáról szóló törvényt elutasító magatartására, felsorakoztatta a bebörtönzöttek megmentéséért tett cselekedeteit, kiemelte a nyilasok elleni fellépését, s végül azoknak a baloldali személyeknek a cikkeit, akik rámutattak Esterházy magatartásának pozitív vonásaira. A kérvény a következő szavakkal zárult: „Még abban az esetben is, hogyha a legnagyobb mértekben vétettem volna az első Csehszlovák Köztársaság ellen (...), a büntetést már le is töltöttem." (Molnár 2010a, 340. p.)

Molnár Imre, az Esterházy-biográfia szerzője ennek a kérvénynek részleges sikert tulajdonit, amit a Szlovák Nemzeti Bíróság főügyészének levele jelentett. Ebben az áll, hogy „Esterházy János személyét illetően, akit a pozsonyi nemzeti bíróság halálra ítélt, a halálos ítéletét elhalasztották. Így döntött a köztársasági elnök." A kórházi kezelés után egyik börtönből a másikba vándorolt, míg végül a pozsonyi járásbíróság a halálos ítéletet életfogytig tartó börtönbüntetésre változtatta. Érvként azt hozta fel, hogy a szlovák parlament képviselőinek, kevés kivétellel, öttől tíz évig tartó ítéletet szabtak ki.

Felmerül a kérdés, mik lehettek a motívumai Gottwald döntésének. Mindenekelőtt feltehetően Šrobár interveniálása. Több mint valószínű, hogy ebben közrejátszott a két politikus közötti viszony, Šrobár hajlandóságának méltánylása, hogy vállalta a részvételt a kommunista kormányban, aminek további hangsúlyt adtak azok a gottwaldi kalkulációk, hogy Šrobár hajlamos hitelt adni a kommunisták által kilátásba helyezett, szociális intézkedésekkel kapcsolatos ígéreteknek. Az Esterházy-kérdés azonban 1949 nyarára olyan síkra terelődött, hogy arra kezdtek befolyást gyakorolni a csehszlovák–magyar államközi kapcsolatokban beállt, illetve a két kommunista vezetés közös és sajátos érdekeire kiható változások. A magyarországi és a csehszlovákiai kommunisták hatalmi pozícióira támaszkodva került sor 1949 júniusában a csehszlovák–magyar baráti szerződés aláírására.

Ebben a helyzetben az ítélet végrehajtása akarva-akaratlanul egyfajta ideológiai tehertételként nehezedett volna rá a kölcsönös kapcsolatok pozitív értékeinek demonstrálására, miközben a koncepciós perek koholásában és a „justizmordok" ren-

dezésében a két ország között időbeli eltolódások következtek be. A barátsági szerződés aláírása idején Rákosi már a magyar kommunista vezetés tekintélyes alakja, aki a Rajk László elleni per megrendezésén mesterkedett, persze tervét a közvélemény előtt titokban tartva. Az általa irányított vezetés Rajk letartóztatását a nyilvánossággal 1949 májusában közölte. Rákosi a párton belüli tisztogatásra készült.

Egyes állítások szerint, amelyekről nem maradtak fenn közvetlen dokumentumok, Rákosi titokban Gottwaldhoz eljuttatott egy vezető szlovák és cseh kommunisták nevét tartalmazó jegyzéket, akikkel szemben Rajkhoz hasonlóan kell eljárni. Gottwald viszont ekkor még igyekezett útját állni a párton belüli ellenség keresésének. Az így kreált osztályellenség bitófára juttatása mindenképpen a félelem légkörének eluralkodásával járt volna.

Nem tudni, hogy Šrobár, amikor lépéseket tett Esterházy életének megmentése érdekében, különösebben reagált volna a csehszlovák–magyar viszonyban lejátszódó eseményekre. Annak ellenére, hogy az állampolgári jogok visszaadásáról szóló törvény a két ország együttélésének perspektívájára épült. Šrobár visszafogottsága a kapcsolatok rendeződése irányában tett előrelépést illetően alighanem összefügg a csehországi Dvůr Královében Hviezdoslav mellszobrának leleplezése alkalmából tartott beszédének[4] hangsúlyaival is. Šrobár az 1848–49-es forradalmat oly mértékben magyar nemzeti megmozdulásnak tekintette, hogy annak szinte mindenestül szlovákellenes jelleget tulajdonított. Mellőzte a történelmi Magyarország valamennyi népének boldogulását segítő vívmányként kiküzdött jobbágyfelszabadítás hangsúlyozását. Átsiklott afölött is, hogy Ladislav Novomeský Petőfi személyét egyfajta nyelvharc objektumának tekintő replikázás helyett forradalmi költőnek és a Habsburg-elleneség következetes elkötelezettjeként méltatta.[5]

Šrobár láthatóan nem vette figyelembe a magyar politikai táboron belüli, a magyarországi népek együttélésének irányában ható plebejus progresszív tendenciákat. Túl leegyszerűsítő szemlélettel tekintett a forradalomra és az utána végbemenő magyarországi társadalmi-politikai folyamatokra, amikor is egyenesen ebből vezette le a századvégi nemzetiségi elnyomó politikát. Felfogásában a forradalom, mely magán viselte a szlovák nemzeti mozgalom követelésének kellő méltánylását nélkülöző magatartás tehertételeit és a tragikus szlovák–magyar konfliktusok okai iránti empátia hiányát „a nem magyar népek számára a szabadság helyett csak akasztófákat hozott".

Šrobárnál 1949 végén látogatást tett a magyar követ, akit kellemesen meglepett, hogy a miniszter magyarul fogadta. A vendéglátó megemlítette, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia idején magyar iskolákat is végzett. Emlékeztetett a monarchia idején folytatott politikai tevékenységére és a nemzete jogaiért síkraszálló elszántságáért elszenvedett üldöztetésekre. Kritikusan és felháborodottságának hangot adva nyilatkozott a Csehszlovák Köztársaság fennállása idején működött magyar ellenzéki politikai pártokról, miközben nem érintette a nemzetiségi jogok kérdését, ami számára minden bizonnyal kellemetlen lett volna, tekintettel a köztársaság megalakulása utáni, a magyar iskolák leépítésére irányuló politikára.

4 Básnik, ktorý videl budúcnosť. *Sloboda*, 1949. november 27. 4. p.
5 Čím je nám Alexander Petőfi? *Nové slovo*, 1949. augusztus 5. 493. p.

Šrobár említést tett Kun Béláról is, akivel a szegedi Csillag börtön „lakóiként” együtt tanulmányozták a Tőkét, s Kun egész személyéről, forradalmi vízióiról nem irónia nélkül szólva kijelentette, hogy nem tartja őt komoly embernek. Érdekes, hogy a Tanácsköztársasággal kapcsolatban nem annak kikiáltását rótta fel, hanem a Vörös Hadsereg úgymond betörését Szlovákia területére. A követ azt a kérdést intézte Šrobárhoz, hogy miként látja a szlovák–magyar barátságnak a nép közé történő „behatolását” (sic). Šrobár úgy nyilatkozott, hogy „eljött az az idő, amikor is a két nemzet kiegyezik, elfelejtik a múlt kísérteteit és sor kerül a szlovákiai viszonyok rendezésére is.” Befejezésül Šrobár még hozzátette, hogy a szocializmus valóban megoldja ezeket a problémákat. Hangsúlyozta, hogy ő maga is szocialista, de nem kommunista. Felhívta a figyelmet arra, hogy többféle szocializmus létezik, illetve a szocializmushoz különböző utakon el lehet jutni, „mindegyik út jó, az is, amelyen mi most haladunk”. Ezek a szavak Šrobár egész életútjának összefüggéseibe ágyazódva, politikai-pszichológiai elmélkedésre adhatnak ösztönzést: vajon csak politikai-kommunikációs tézis megjelenítésére szolgáltak, amit elvárt tőle a kormányzati politika, avagy belső meggyőződésből fakadt.

Úgy tűnik, hogy a személyéhez való külső, teátrális közeledés ellenére éppen a belső konfliktusok mély átélése miatt Šrobár folyton vesztett hatóerejéből. Ugyanakkor naplója arról tanúskodik, hogy átélt ilyen állapotokat, benső lelke mélyén tanácstalan volt a burzsoá nacionalizmus konstruált tézisével szemben, s nemzeti indíttatású logikai, filozofáló késztetéseket is érzett.

Šrobár gondolkodását, fejlődésívének belső forrásait a korabeli politika meglehetősen utilitaristán kezelte. S ez nemcsak Csehszlovákia vezetésére értendő, hanem – ahogy erre akadt példa – a magyar diplomáciára is. Erre utal a jelentés borítóján szereplő megjegyzés, amely alighanem magától a követtől származik, de az is lehet, hogy már a magyar külügyminisztériumban a látogatás után jó egy hónappal ellátott datálással szerepel. „Šrobár a régi Csehszlovákia veteránja, aki még a monarchia idején, a nemzetiségi harcaiban edződött és vált naggyá. most már öreg, fogatlan oroszlán, aki emlékeiből és politikai múltjából él. A jelentésből ítélve a hosszú és gazdag politikai tapasztalat mellett is elég lassan fejlődött. Nem nagy jelentősége van.”

Šrobárnak a múlthoz és a szlovák–magyar kapcsolatok perspektíváihoz való ellentmondásos viszonyában váltakozott a személyes tapasztalat nyújtotta rigiditása a jövőbe mutató optimizmussal.

Erről tanúskodik az a közjáték, amely a Zemedělské novinytól jött felkérés kapcsán történt. A lap és a földművelésügyi miniszterhelyettes arra kérte Šrobárt, hogy az 1945-ben Sztálin születésnapjára írt cikkének újraközléséből maradjon ki Sztálinnak az a megjegyzése, amit a Budapest bevételéről szóló híradófelvétel képsoraihoz fűzött, mozijában, ahová Šrobárt is meghívta. Sztálin a kormányprogram alkalmával rendezett moszkvai fogadáson személyesen vette fel Šrobárt a csehszlovák delegációba. Különleges rokonszenvet tanúsított Šrobár iránt azzal is, hogy meghívta házi vetítőtermébe. Amikor a korabeli, Budapest bevételéről szóló híradófelvételek képsorai peregtek, Sztálin Šrobárhoz fordulva megkérdezte: „Nos, elégedett azzal, ahogy leromboltuk Budapestet?”[6] „Úgy vélem, hogy ma, amikor mi és a Szovjetunió is baráti és szövetsé-

6 SNK ALU, Martin, fond V. Šrobár, sign. 13 U. 7.

gesi szerződéssel megpecsételt viszonyt ápol Magyarországgal, ennek az emléknek a felelevenítése keserű és kellemetlen visszhangot váltana ki. Aligha kétséges, hogy a külföldi adók már másnap, december 21-én idéznék cikkének ezt a részét, s ugyancsak igyekeznének a generalisszimusz személyét a mai magyar hallgatónak a magyar nép ellenségeként beállítani. Az ilyesfajta veszélyt, ma, amikor hatalmas frontba tömörülve harcolunk a világbéke megóvásáért, mindenáron el kell kerülnünk" – írta neki Antonín Nedvěd miniszterhelyettes.[7]

Az érvelés a korabeli helyzetet tükrözte, Šrobártól azt is elvárták, hogy egyezzen bele a Benešt érintő szövegrészek kihagyásába, Šrobár azonban nem mutatott hajlandóságot cikkének megcsonkítására, s végül minden valószínűség szerint nem is járult ehhez hozzá. Számára ez olyan helyzetet jelentett, amelyben összefonódtak a politikai-pszichológiai és a személyes méltóságához ragaszkodó magatartás alkotóelemei. Ezek eleve nem álltak Šrobár alkatától távol. Kérdéses viszont, reagálásában pusztán az erkölcsi indíttatásnak volt meghatározó szerepe, vagy magyarellenes szempontok utórezgései is belejátszottak.

Šrobárnak a magyarokkal szembeni magatartása mindig konkrét helyzetekben nyilvánult meg. Nemcsak a korabeli légkörhöz, hanem kifejezetten a politikai helyzethez is igazodott. Kijelentései, véleményei az ellentmondásos társadalmi-politikai közegből kiragadva elveszítik tényleges súlyukat. Ezért is tapasztalhatók személyének megítélésében eltérések mind a szlovák, mind pedig a magyar történészek részéről. Ennek jeleit viseli magán az Esterházy János szerepének majdhogynem viszálykodássá torzult megközelítése, ami egyrészt Šrobárnak az Esterházy megmentése melletti kiállását lebecsülő hangvételben, másrészt az Esterházyt felmagasztaló közhangulat harsányságában jut kifejezésre. Egyes történészkörökben olyan vélemények is elhangzanak, amelyek kétségbe vonják Šrobár fellépésének hitelességét és relevanciáját. Az átfogó vizsgálat megköveteli az egyedi megnyilatkozások értelmezését a folytonosság és változások összekapcsolódásában. S ez együtt jár mind a konfrontációval, mind pedig a kölcsönös empátia követelményével.

Irodalom

Barnovský, Michal 2004. Sovietsky zväz, komunisti a riešenie maďarskej otázky na Slovensku v rokoch 1945–1950. In Karník, Zdeněk–Kopeček, Michal (eds.) *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu 3*, 154–182. p.

Beer, Ferdinand a kol. 1964. *Dejinná križovatka*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry.

Doležal, Jiří–Hrozienčik, Jozef 1959. *Medzinárodná solidarita v Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava, Osveta.

Esterházy Lujza 1991. *Szívek az ár ellen*. Budapest, Püski Kiadó.

Husák, Gustáv 1964. *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava, ÚV KSS.

Janics Kálmán 1992. *A hontalanság évei*. Pozsony, Madách.

Klimeš, Miloš et al. 1965. *Cesta ke Květnu*. Praha, ČSAV.

7 SNK ALU, Martin, fond V. Šrobár, sign. 173 U. 7.

Korom Mihály 1974. Horthy kísérlete a háborúból való kiválásra és a szövetséges nagyhatalmak politikája. *Századok*, 4. és 5. sz., 836–878. és 1063–1109. p.
Lastovička, Bohuslav 1961. *V Londýně za války*. Praha, SNPL.
Molnár Imre 2010a. *Esterházy János élete és mártírhalála*. Somorja, Méry Ratio.
Molnár Imre 2010b. *Omilostený na smrť. Dokumenty utrpenia Jánosa Esterházyho na základe záznamov Márie Esterházy-Mycielskej*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
Prečan, Viliam 1965. *Slovenské národné povstanie*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry.
Prečan, Vilém 2000. „Iz dnevnika V. A. Zorina". Záznamy o rozhovorech sovětského velvyslance s českými a slovenskými politiky v dubnu 1945 v Košicích. *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno, Masarykova univerzita v Brně.
Purgat, Juraj 1970. *Od Trianonu po Košice*. Bratislava, Epocha.
Šutaj, Štefan 1993. *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava, Veda.
Vartíková, Marta (ed.) 1971. *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944-1948*. Praha, Pravda.

József Kiss
Vavro Šrobár and the Hungarians

The attitude of Vavro Šrobár (1867–1950) – president of the Slovak National Council during the uprising, minister in the post-war Czechoslovakia – toward Hungarians had always been manifested in particular situations. He had adopted himself not only to the contemporary atmosphere, but specifically also to the political situation. His statements and opinions, taken out of the controversial social-political context, loose their real weight. That is why there are such differences in the judgement of his person both on part of Slovak and Hungarian historians. The views on the role of János Esterházy, turning almost to discord, bear the signs of this too, being expressed in a disparaging tone regarding Šrobár´s making a stand for Esterházy´s protection on one hand, and the uproarious public sentiment exalting Esterházy on the other. In certain circles, historians have expressed even their doubting the credibility and relevance of Šrobár´s step up. The comprehensive review requires that the individual utterances are interpreted in the interconnection of continuity and changes. And this goes hand in hand with both confrontation and the requirement of mutual empathy.

„MUSZKAFÖLDÖN"

Felvidékiek visszaemlékezései a szovjet hadifogságra

ELBESZÉLT TÖRTÉNELEM 3.

Történelemtanárok Társulása–Fórum Kisebbségkutató Intézet

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVIII. évfolyam 2016/1, Somorja

Kerényi Éva

Fürdőélet a 19. századi Gömörben, 8.

Nagyrőce és Jolsva – fürdők a város szélén

Éva Kerényi
Spa Life in the 19th Century in Gömör, No. 8. Nagyrőce and Jolsva – spas on the outskirts of town

615.838(437.6)(091)
711.455:615.838(437.6)(091)

Keywords: Gömör-Kishont, Gemer-Malohont, Nagyrőce, Revúca, Jolsva, Jelšava, Gustáv Reuss, spas, balneology.

Az elkövetkezőkben Gömör szívében barangolva annak rendezett tanácsú városait, pontosabban hajdanvolt fürdőit helyezzük nagyító alá. Nagyrőce-fürdő egy korabeli sajtóhirdetésben elsőrendű klimatikus gyógy- és üdülőhelyként szerepelt: „Páratlan szépségű, hatalmas, lombos erdőség enyhe völgyelésében fekszik és számos kényelmes sétahellyel, pormentes, ózondús, üdítő levegővel bír."[1] A reklámszöveg nem sarkított, hűen tükrözte a valóságot. A Murány–Nagyrőcei-völgyteknőben, a vele párhuzamosan húzódó hegyláncok között feküdt egy Dolina nevű völgy, melynek ölén Nagyrőce (ma: Revúca) kies fekvésű fürdője rejtőzött. A fürdő a várostól mintegy negyedóránnyira, csinos parkkal övezve várta látogatóit. A Murányra és a Szepességre vezető út közelében elhelyezkedő, 333 méter tengerszint feletti magasságban fekvő fürdő helyi érdekkel bírt, Nagyrőce város tulajdonát képezte, városi fürdőgondnokság fenntartósága alatt állt és vizsgált tárgyidőszakunk alatt – vendéglőjével, melléképületeivel és ötholdas parkjával együtt[2] – rendszerint bérlő kezében üzemelt. (Hohlfeld 1898, 126. p.) Gömöri ásványvizes fürdőink közül a 258 tengerszint feletti magasságban, a Gömör–Szepesi-érchegység és a Gömör–Tornai-karszt határán elhelyezkedő Jolsva (Jelšava) városának fürdője tartozott a legkevésbé népszerű desztinációk közé, jellegénél fogva méltán megérdemelve a családias jelzőt. Ismerkedjünk meg velük közelebbről!

Vasas víz a láthatáron

A szájhagyomány szerint a nagyrőcei lakosság régóta tudott a Dolinában csordogáló orvosi vízről, helyét viszont senki sem ismerte. Írott források alapján a rőcei gyógyvizet végül Moravek József, a város akkori főbírája fedezte fel 1829-ben, gyógyhatását saját gyomorbaján próbálta ki,[3] vizét pedig abban a reményben, hogy nagy jövedelmi forrásává fog majd egyszer válni a városnak, Marikovszky György megyei főorvossal vegyele-

1 Gömör és Kishont vármegyei naptár az 1903. évre.
2 A város tulajdonát képező fürdőben árverés útján három– öt egymás után követő évre adatott ki az italmérési, ill. bérleti jog. Gömöri Közlöny, 1878. augusztus 11., Gömör-Kishont, 1899. november 30.
3 Murányvölgye, 1913. április 27.

meztette elsőként. (Marikovszky 1829. 4. p.) A gömöri orvostudor vizsgálatai eredményét még ugyanazon évben *A Nagy-Rőtzei orvosvíznek elbontásáról, orvosi erejéről és hasznairól* címmel jelentette meg egy 15 oldalas brosúra formájában, jegyzeteiben ismertetvén a forráskút környékét, a gyógyvíz természeti leírását, a vegyelemzési kísérleteket, az ásványvíz orvosi erejét és felhasználhatóságát: „Egy fél órányira a várostól napnyugot felé, egy kellemetes völgyetskében, tsendes zugással folyó pataknak jobb partján vagyon ezen orvosvíznek forrása, a közép tengernek horizontjátúl 230 ölnyi magasságon ... Melly kellemetes innen a kinézés, tollam le nem rajzolhatja! Merészen emeli fel előttem fejét a Kakas-hegy... a város alatta szép tornyaival, elzárja híres Murány várnak völgyét. Ezen várnak omladékait innen látni lehet. (...) Az orvoskút völgynek szélső részei sűrű bokrokkal meg vagynak rakva, hol a szép sétáló helyek kellemetes hideg jó forráshoz vezetnek. A fürdő és vendég szobáknak építése folyamatban vagynak... A kút kerék formájú, átmérője egy öl, mélysége egy suk, s az oldalai gránitkővel vagyon kirakva. A víznek forrása sebes és a fürdésre elegendő. Színe a víznek valamivel halványabb a kristály szinű tiszta víznél. Ha tovább áll is, nem változtatja meg a színét. Buborékjai ezen víznek sem a kútban, sem pohárban észre nem vevődnek, nem lehet ezen víznek tsipős savanyúsága. Szaga a viznek igen tsekély kénköves. Íze, gyengén öszvehúzó, kádban sárgásbarna színű. Mérséklete az orvosvíznek szabad levegőn 10° R volt." (Marikovszky 1829, 5–7. p.) Marikovszky kísérletezései során számos segédeszközt vetett be: kék tinktúrát, kék papirost, meszet, ecetet, itatóst, gubacstinktúrát, salétromsavat, lúgot, sósavat, higanyt, ólomcukrot, salétromsavas ezüstöt, megállapítván, hogy 10 font forrásvíz 5,59 grán szabad kénsavat, 4 grán timsót és 1 grán kénsavas vasgálicot tartalmaz, fajsúlya 1,00. (Marikovszky 1829, 13. p.) A továbbiakban az újonnan felfedezett timsós-vasas víz orvosi használatáról szólván annak tapasztalhatóságáról gyakorlati alkalmazás híján még nem nyilatkozott, azt azonban egyértelműen konstatálta, hogy „mind azon nyavaljákban, a mellyek az idegeknek – nervusoknak – gyengeségéből származnak, nagy lehet a haszna, minden sós vasasvíznek ugyanis azon tulajdonságai vannak, hogy erősítenek". (Marikovszky 1829, 14. p.)

A fürdő forrása három érből egy közös kútban fakadt, s innen szivattyúzták fel használatra. A fürdők vizéül a kút kénes vastartalmú forrásvize szolgált, a zuhanyok vizét a közeli hegyi forrásokban meggyűlt tiszta patakvíz szolgáltatta, ivóvizét pedig a fürdő a városi határnak legjobb forrásvizében bírta, mely egy szökőkút közvetítésével lett a telepre bevezetve.[4] A gömöri főorvos által írt szakirodalmon kívül Gustáv Maurícius Reussnek,[5]

4 Gömör-Kishont, 1889. augusztus 15.

5 Gustáv Maurícius Reuss (1818–1861, Nagyőce): gömöri orvos, botanikus, történész, a korabeli szlovák nemzeti tudományos irodalom törzsalakja. Apja, Samuel Reuss evangélikus pap a Kishonti Tudós Társaság tagjaként tevékenykedett. A Rozsnyón (Rožňava), Lőcsén (Levoča) és a pozsonyi evangélikus líceumban végzett gimnáziumi tanulmányai után előbb Pesten, majd Bécsben hallgatta az orvostudományt. 1852-től Nagyőce város tisztiorvosa lett. Sokrétű érdekeltsége szakterületén kívül a néprajz, régészet, asztronómia, valamint a gömöri várak, műemlékek és kolostorok közé is elvezette tanulmányozás céljából. Legtöbb műve kéziratban maradt fenn. Életében egyetlen munkája jelent meg – önköltségen – nyomtatásban, a Kvetna Slovenska (1853), melyben mintegy 2000 növényfajt jellemez. Reusst a szlovák sci-fi irodalom megteremtőjének is tekinthetjük, ugyanis 1856-ban Hvezdoveda címmel megjelent regényében a Holdon való élet reményében egy esetleges Holdra szállást kísérel meg. In Dubovský 1993.

Nagyrőce városának tisztiorvosa által kéziratban maradt *Opis městečka Veľká Řevúca zvaného, I. a II. díl z rokov 1853 a 1854 (Nagyrőcze város leírása I. és II. kötetben 1853-1854-ből)* c. szlovakizált, cseh nyelven írt munkája a mérvadó, melyben – nagyrészt Marikovszky megfigyeléseire támaszkodva – a vasas forrás környezetét, tulajdonságait, valamint a fürdő fekvését és korabeli állapotának leírását vetette papírra. (Reuss 1854.) Elődjéhez hasonlóan alátámasztotta a gyógyvíznek az ideggyengeség ellen való hasznosságát, ugyanis elmondásai alapján saját maga is alkalmazta a vasas forrást pácienseinél. A fürdői leírásban a főépülettől balra található ún. emelvény fölött vélte tapasztalni a legegészségesebb lakószobát, mellette egy fából emelt pihenőhelyiséggel, tőle távolabb, a part és a sétautak között pedig egy szintén fából eszkábált kuglizóval. Reuss idejében a fürdőépülettől lejjebb, a völgy közepén terült el a kör alakú táncpavilon, mögötte pedig néhány istálló állt. A fürdőkomplexumhoz egy elkerített udvar is tartozott réttel, sétányokkal. Kéziratából tudjuk, hogy a 19. század 50-es éveiben a fürdő bérbeadása 100 aranyat hozott a városi kasszába, és ugyanolyan állapotban üzemelt, mint Morávek annak idején kiépíttette: „A Dolina völgy torkolatában Murány felé menet áll az ún. »parallellgor«nevű épület, elől nyolc kis szobával. Oldalt található a korcsma és a vendéglős szállása. A völgy felőli oldalán helyezkednek el a kádak, szám szerint nyolc darab, melyekbe csöveken keresztül áramlik a fürdővíz. A szobák között futó folyosó két szárnyra bontja az épületet, éspedig úgy, hogy az egyik bejárat a patak felől, a másik ajtó pedig hátul a vendégszobák és a fürdőkádak között található. Itt a kemence felett hatalmas üst áll a víz melegítésére. A pumpáskút rögtön a hátsó bejáratnál helyezkedik el, innen csatornán jut el a víz a katlanba, a katlanból pedig csöveken a fürdőkádakba. Az egész építményegyüttes ingoványos, nedves talajon áll." (Reuss 1854) Állítólag már korábban (vagyis 1853 előtt) szó esett a város képviselő-testületében a régi fürdőépület lebontásáról és egy újabb felhúzásáról, melynek terveivel Gustáv Reuss bátyja, Július mérnök bízatott meg, de végül kudarcba fulladt. A fürdő korszerűsítésére irányuló törekvések – amelyek nagyban hozzájárultak volna a fürdő nem csupán betegek kezelése, hanem egészségesek nyaralóhelyévé alakításához – csődje Reusst is gondolkodóba ejtette a telep jövőjét illetően, sőt bátran kijelenthetjük, hogy mintegy előrevetítette annak sorsát: „Ha Pestnek, vagy Bécsnek ilyen fürdőhelye lenne, már régen virágozna, de ily nyomorúságos és faragatlan népnek hagyatva jövőjét veszti." (Reuss 1854) Csupán annyit sikerült elérni, hogy Nagyrőce vezetősége végül bővítés céljából megvásárolta a fürdő felett árválkodó Novák-féle kertet, és 1854 tavaszára bokrokat, akácfákat és nyárfákat ültetett ki a városból a fürdőbe vezető út szebbé, barátságosabbá tételére.

A forrásvízről a Marikovszky-féle méréseken kívül az általunk vizsgált időintervallumban hasonló teljes körű vegyi analízis nem született. Mind az ásványvízzel, mind a fürdővel elvétve találkozunk a korabeli szakirodalomban, kalauzokban és folyóiratokban. A Lengyel-féle 1853-ban megjelent *Fürdői zsebkönyv* is csupán említést tesz a nagyrőcei forrásról, annak jellemzése és vegyelemezése nélkül. (Lengyel 1853, 221. p.) Wachtel 1859-ben napvilágot látott fürdőkötete a jolsvai forráshoz hasonlóan a termálvizek kategóriájába sorolta a nagyrőcei ásványos forrást, (Wachtel 1859, 219. p.) csakúgy, mint a Hunfalvy-féle monográfia. (Hunfalvy 1867, 65 p.) Kiss Antal orvostudor szerint a földes-vasas savanyú ásványvizek kategóriájába tartozó nagyrőcei forrás hasonló földtani és környezeti viszonyok között létezett, mint a rozsnyói, bár vastarta-

lommal gyengébbnek bizonyult. (Hunfalvy 1867, 191. p.) Kisebb vegyelemzés még Bernáth József budapesti kémikus által ejtetett a forrásvízen 1875 júniusában, aki szerint a víz ½ öl mélységben, 13,5 R-fokkal bírt, alkatrészei közül pedig a szénsavas vasélecs (vas-oxid) és a szénsavas nátrium túlsúlyának következtében a gyengébb égvényes (lúghos) vasas vizek közé sorolható be.[6] A régi vizsgálatokból ítélve a Borovszky-féle kötet alapján a forrás mind kádfürdõre, mind ivókúrára alkalmatosnak bizonyult,[7] bár tény, hogy csak és kizárólag fürdésre használták, elsõsorban idegkimerülés, szellemi megerõltetés, testi gyöngeség, gerincbántalmak, hûdés, gyomorgyengülés, szívbaj, sápadtság, köszvény ellen, nõi ivarszervek megbetegedésénél, végszegénységnél és súlyos betegség utáni elgyengülés esetén javasolták. (Borovszky 1904, 156. p.)

Fürdõ a határban

A fürdőtelep a vasúti állomás közelében terült el, a fürdőidény pedig klasszikus értelemben májustól szeptember végéig tartott. Az első fürdőházat és vendéglőt még a felfedezés évében, 1829-ben emelték az akkori igényeknek, sajnos nem azzal a céllal, hogy az „külhoni" vendégek kényelmére s gyakori látogatása céljául szolgáljon.[8] A fürdő környéke még ekkor fásításra és tisztításra került, sőt nemcsak a város, hanem a vidék is mind sűrűbben kezdte látogatni. Nagyrőce vasipari vállalkozásaiból származó bevételeinek köszönhetően, előbb a Murányi Unió, majd 1852-től a Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület főrészvényeseként bátran finanszírozhatta vasas fürdője kiépítését.[9] A kezdet tehát igen szerencsésen indult – a probléma forrását az okozta, hogy a telep ugyanebben a kezdetleges állapotban maradt az elkövetkező harminc évben is.[10]

Míg a 19. század derekán – Wachtel és Härdtl munkáira alapozva – 5 fürdőkáddal felszerelt fürdőház és egyetlen vendégház állott itt a helyi lakosok üdüléséül, (Wachtel 1859, 219. p.; Hardtl 1862, 320. p.) a kiegyezés évében már 6 fürdőszobával és 6 lakszobával rendelkezett az intézet, (Hunfalvy 1867, 191. p.) melyhez 1881-ben egy 10-15 holdas erdőrészt csatoltak parkírozás céljából.[11] Nagyrőce a tulajdonában álló fürdő karbantartására lehetőségeihez mérten ügyelt: például 1880-ban a városi költségvetésből csak a fürdő tatarozására 40.000 forintot áldozott, (Borovszky 1904, 156. p.) az igazi nagy átalakításhoz azonban további tőkére, legfőképpen pedig reklámra lett volna szüksége – amire azonban a város jövedelmét gyarapító vasiparhaszon évről évre való pangása miatt nem nyíltak kellő perspektívák.[12] Arról, hogyan s milyen állapotban ten-

6 Budapesti Királyi Orvosegyesület. 1882. Bernáth még az 1870-es években tett vizsgálatai során is 5 fürdõkáddal ellátott fürdõházról számolt be. Bernáth 1879, 128–141. p.
7 Gömör és Kishont vármegyei naptár az 1903. évre.
8 Budapesti Királyi Orvosegyesület. 1882.
9 A város a Rimamurányi-Vasműegylet gócpontja volt, lakosai javarészt iparosok voltak. 1872-től nyerte el a rendezett tanácsú városi címet. Gömör-Kishont, 1889. augusztus 15.
10 Murányvölgye, 1913. április 27.
11 Rozsnyói Híradó, 1881. május 29.
12 Budapesti Királyi Orvosegyesület. 1882.

gődött ekkortájt a város gyógyfürdője, az alábbi olvasói szemelvényből kaphatunk ízelítőt: „Sajnos a városi hatóság kevésbé ismeri föl ezen regényes hely értékét és fontosságát, és nagyon keveset, úgyszólván mitsem tesz arranézve, hogy egy ilyen nyilvános üdülő hely oly kellékekkel bírjon, mely egy művelt vendégnek csak mérsékelt igényeit is kielégíthetné. A fürdő-épület nem egyéb, mint valóságos cantin. A fürdő-szobák mocskosak és a kádak orvosrendőri szempont ellenére fából készítvék, holott a czinkkádak manapság nagyon csekély összeggel kerülnek többe, de egészségi szempontból minden dicséreten felül állanak. Egy egyszerűen, de a jó ízlésnek megfelelő terme nincs, hová főleg a kiránduló nőközönség vonulhatna. Szórakoztató eszköze az egyetlen kuglizó, ez azonban teljesen anti-diluviánus állapotban van. Megfoghatatlan az idegen előtt, hogy lehet a városnak ezen nagy kincset képező helyet ennyire az elvadulás sorsára juttatni."[13] A város honatyái 1882-ben még a fürdő magánvállalkozó általi kézbevételével látták egyedüli megoldásnak a telep korszerűsítését,[14] hat évvel később azonban már felcsillant a remény egy egészen új fürdőépület megépítésére, melyre a város képviselő-testülete 13.131 forintot szavazott meg. Stefancsok Károly polgármester jóváhagyásával 1887. május 16-án árlejtést hirdetett a vállalkozni szándékozók részére egy teljesen berendezett, felépítendő fürdőhelyiség (10.555 forint), ivóvíz levezetése és szökőkút felállítása (795 forint), továbbá egy kuglizóval felszerelt nyári étterem megépítése (1781 forint) céljából.[15] Az eredmények két év után mutatkoztak meg: a fürdő történetében mérföldkőnek számító 1888–1889. évben a jócskán elhanyagolt állapotban tengődő fürdőépületek végre külső segítség nélkül is felújítás alá kerültek. Az aránylag nagy befektetéssel, mintegy 80.000 koronával vagy ennél is nagyobb költséggel újonnan átalakított[16] – pontosabban újjáépített – 8 fürdőszobából és 6 lakszobából álló nagyrőcei fürdő megnyitása folyó év augusztus 3-án és 4-én nagy ünnepségek kíséretében ment végbe, melyeken nemcsak a közeli vidék, de gömöri városaink értelmiségének tekintélyes száma is részt vett. A helyi *Gömör-Kishont* c. vármegyei közlöny részletes beharangozójában ekképp olvashatunk az ünnepség zajlásáról: „Augusztus 3-án este 7 ½ órakor működvelői előadás a »Szabin nők elrablása« c. vígjáték bemutatásával a működvelők állandó színházában, a városi nagy teremben, előadás után ismerkedési estély a városi fogadó kis termében. Augusztus 4-én délelőtt 8 órakor a városi önkéntes tűzoltóság nagy gyakorlata veszi kezdetét a város közterén. Délelőtt 11 órakor kivonulás a fürdőbe s ott a fürdő megtekintése s a városról és fürdőről tartandó felolvasás, ill. a működvelő társaság által rendezendő dísztornázás tartatik meg. Délután 1 órakor kerül sor a 200 terítékű társas közebédre. Ebéd után társas játékokra nyílik lehetőség. A tűzijátékkal kísérő táncmulatság 7 órakor veszi kezdetét, a jó zenéről gondoskodva van. A színi előadásra a belépti jegyek ára 50 krajcártól 1 forint 50 krajcárig terjed, a közebéd ára italokkal és zenével 1 forint 50 krajcárba, a belépti díj a táncmulatságra pedig 1 forintba kerül."[17] A rendezvény nívóját nagyban növelte,

13 Rozsnyói Híradó, 1880. szeptember 12.
14 Budapesti Királyi Orvosegyesület. 1882.
15 Gömör-Kishont, 1887. május 1.
16 Murányvölgye, 1913. április 27.
17 Gömör-Kishont, 1889. július 18.; Gömör-Kishont, 1889. augusztus 1.

hogy az ünnepélyen személyesen megyénk alispánja, Bornemisza László és Hámos László, a kerület képviselője egyaránt részt vettek családjuk kíséretében.[18]

A fürdőkomplexum a millennium évében már egy étkező- és tánchelyiséggel és 7 vendégszobával ellátott nagy vendégfogadóból és egy 10 fürdőkabinnal ellátott fürdőházból állott, (Boleman 1896, 108. p.) a századelőn pedig felújított kuglizóval és teniszpályával bővítették a szórakozási lehetőségek tárát. (Borovszky 1904 156. p.) Az egyedüli negatív tényező – akkortájt – a penziószerű ellátás hiányában mutatkozott meg.[19] A valóságban viszont egy igencsak elhibázott építkezésről kell beszélnünk, amely a fürdő fejlődése tekintetében zsákutcába vezetett. Ugyanis ha építői és tervezői kizárólag csak a város közönségére gondoltak, akkor jóval többet csináltak, mint amennyit a szükség igényelt volna, ha azonban idegen fürdőző közönségre is számítottak, akkor csak félmunkát végeztek, mert nem gondoskodtak lakásokról, étkezőhelyiségekről és sok más olyan dologról, melyek a fürdőzőközönség igényeinek a kielégítésére szolgálnának. A „nagy átépítésnek" távolról sem nevezhető tatarozást teljes mértékben holt tőkének tekinthetjük, amely a városnak semmilyen jövedelmezőséget nem eredményezett, sőt kihasználatlanul hevert még hosszú évtizedekig mintegy 100 ezer korona befektetett tőke, 16 katasztrális hold fenyvesével együtt.[20]

Hadilábon az idegenforgalom

Az egyébként tisztán helyi érdekkel bíró fürdőt már 1873-ban is 180 fürdőző látogatta meg, ami kétségkívül gyógyvizének népszerűségéről ad tanúbizonyságot.[21] Miután a fürdő az ominózus 1889. évben nagyobb átalakításon esett át, állítólag a külhoni vendégek fogadása céljából, már nemcsak helyi vendégek képviseltették magukat a gyógytelepen, hanem a távolabb eső városok, mint például Cegléd vagy Békéscsaba klientúrája is.[22] A betegek előszeretettel dicsérték a telep kitűnő és ízléses konyháját, mérsékelt árait, kellemes szobáit, nem utolsósorban pedig a környező vidék szépségét.[23] A nagyrőcei magyaros (!) vendégszeretet, a fürdő gyönyörűen felújított berendezése és a csodás természeti környezet felől a nevezett év nyarán egy ismeretlen, 8 fős rimaszombati társaság is meggyőződött.[24] A következő szezon a gömöri intelligencia körében is hódított: a fürdővendégek között Tomcsányi László kir. törvényszéki bíró és családja,[25] Göllner százados, Niernsee és Barbierik tanárok kerestek üdülést a telepen.[26] Az évek múltával azonban a megyei közegészségügyi statisztikák csökkenő tendenciát mutattak Nagyrőce vendégforgalmát illetően, sőt a vármegyei közlöny hasábjain meg-

18 Rozsnyói Híradó, 1889. augusztus 11.
19 Gömör-Kishont, 1889. augusztus 22.
20 Murányvölgye, 1913. április 27.
21 Fürdői lapok, 1873. július 13, I. évf, 8. szám.
22 Gömör-Kishont, 1889. augusztus 21.
23 Gömör-Kishont, 1889. augusztus 29.
24 Gömör-Kishont, 1889. augusztus 29.
25 Tomcsányi visszatérő vendége volt Nagyrőcének, nyaralásait rendszerint itt töltötte. Gömör-Kishont, 1914. július 5.
26 Gömör-Kishont, 1890. július 31.

jelenő *Gömöri fürdőink*(1894), *„Klimatikus helyeinkről”* (1901), ill. *„Idegenforgalmunk emelése”* (1901) c. tárcákban is a jobb sorsra érdemes, csupán a környékbeli közönség gyér látogatásaiból tengődő fürdők[27] közé kapott besorolást: „Nagyőce klimatikus gyógyhelyének sorsán őszintén szomorkodunk. E fürdő a kárpáti gyógyhelyek minden számbavehető előnyével rendelkezik, azoknak hátránya nélkül, mert hiszen a mellett, hogy a tátravidéki klíma minden hatásos kelléke meg van nála, annak daczára kényelmes és olcsó, mégis alig kaphat vendéget.”[28] Szerzői e pangást a korabeli divatos, patinás külföldi fürdők utáni hajszolásban, illetve az elégtelen propaganda-hadjáratban és silány vállalkozószellemben vélték meglelni.[29]

Lássuk tehát azokat a mutatókat! Az 1894. évben összesen 34 fürdővendég keresztе fel a fürdőt: 20 állandó vendég és 14 ideiglenes páciens,[30] később az 1903., 1904. és 1905. évből fennmaradt mutatók értelmében továbbra sem érte el a 100 főt az állandó vendégek száma.[31] Érdekes, hogy Löcherer a millenniumi díszkiadásban megjelent vármegyei monográfiában 1902. évi adatokat felhasználva már csupán 6 vendégszobáról és 8 kádról tett említést, ami egyértelműen leépülésre utal, viszont ugyanezen évben a fürdőt 50 vendég tisztelte meg, főleg a nagyőcei és a környék lakossága köréből, ami a város jellegéhez viszonyítva élénk vendégforgalmi képletet mutat. (Borovszky 1904. 344. p.) A nevezett fürdőszezonra – rendhagyó módon – még a sajtó is felfigyelt: „A mi kis paradicsomunkban, a mi dédelgetett fürdőnkben ez évad alatt igen illustris fürdőző társaság ütött tanyát, mintha felújulnának a letűnt évtized kedves napjai, midőn e fürdőtelepen adott olykor-olykor találkát a megye, de az egész felvidék úri közönsége, mintha a régi – daltól és asszonyi kacajtól zengő – kedves emlékű idő újult volna meg a »Károly-csarnok« körül. Itt idegen, az ország minden részéből összegyűlt hölgy-csoport gyönyörködik a szép vidék szemléletében, amott víg tennisező csoport arczára ült a pipacs virága: az üde egészség, emitt rokkant triás férficsoport bírálgatja Visonta nedüjét, fent a fenyők árnyában vidám gyermek-sikongás versenyez a rigók énekével. Élet, kedv, vidámság pezseg, zsibong mindenfelé.”[32]

Olvasván e sorokat, melyek alighanem gondolkodóba ejtenek, jogosan merül fel a kérdés: hol s miben leljük a fürdő pangásának forrását? Beszélhetünk egyáltalán pangásról? Egyrészt tapasztalunk bizonyos fokú igyekezetet a nagyőcei polgárság körében fürdője korszerűsítésének irányában, a nagyarányú kiépítés gondolatával viszont már nehézségek mutatkoznak. Megkérdőjelezhető, vajon valóban óhajtották-e a város lakói a vasas fürdőnek Csízhez hasonló fürdőkomplexummá való átépítését, vagy inkább megelégedtek annak új köntösben tetszelgő, de szerényebb, családias jellegével. A fennmaradt levéltári források arra világítanak rá, hogy a fürdő csupán helyi érdekeltsé-

27 Gömör-Kishont, 1901. április 11.
28 Gömör-Kishont, 1894. július 5.
29 Gömör-Kishont, 1901. június 27.
30 A „Fürdőirodalmi Könyvtár” értesitője. 1895, 61. p.
31 1905-ben 21 főt számlált a nagyőcei fürdőző közönség állandó vendégeinek száma. A Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egylet és Orvos-Szövetség évkönyve az 1905. és 1906-ik évről. 1907, 95. p.; A Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egylet XXXIV. és a Gömörmegyei Orvos-Szövetség VI-ik évkönyve az 1903. és 1904. évről. 1905, 54–55. p.
32 Gömör-Kishont, 1902. augusztus 20.

ge a szomszédos kerületek orvosainak hibájában gyökeredzik, a nagyrőcei gyógyfürdőt – lehetséges kúraként – figyelmen kívül hagyva. „Igen kívánatos volna, ha az orvos urak ezen fürdővel behatóbban foglalkoznának s a szenvedő emberiségnek melegen ajánlanák" – olvasható a Budapesti Királyi Orvosegyesület Bókai János vezette balneológiai bizottságának 1882-ből származó kérdőívén, melyben többek közt egy fürdőismertető brosúra hiányára, és az idegen vendégek alkalomszerű látogatásának következtében kialakult lakáshiányra hívják fel a figyelmet.[33] A hazai fürdők és ásványos vizek feltérképezése céljából összeállított kérdőív számos pontja értékes, ugyanakkor érdekes információkat sejtet Nagyőce városi fürdőjéről. Ilyen például azon nehezen elképzelhető állítás, miszerint „a fürdőt az 1881. évadban 1200 vendég használta".[34] A továbbiakban a Prékopa városi főjegyző által 1882. augusztus 10-én kitöltött kérdőív a fürdőtelep aktuális szolgáltatásait prezentálja, melyet ha összehasonlítunk a Reuss által írtakkal, szembeötlő különbséget aligha találunk, inkább bizonyos fokú visszalépést: „A forrás vize egy 5 hektoliteres üstben melegíttetik. A fürdőépület földszintes, egészen száraz épület 5 fürdő és 5 lakszobával, 2 cink és 3 fakáddal – új fürdőház építése most terveztetik. Fűtés, miután a fürdő csak nyáron használtatik, nem vált szükségessé. További kiadó lakások a fürdőben nincsenek, csak a fürdőtől 10 percnyi távolban fekvő Nagyőcze városában."[35] A beszámolóból egyértelműen árulkodik az a bizonyos 30 évet átölelő egy helyben toporgás, az a nagy méreteket öltött semmittevés, amely a fürdő kárára vált. A kérdőív kitöltésekor az egész telep még az 1889-es nagy átalakítás előtt állt, s már ekkor – 7 évre visszamenőleg – is a tervezgetés fázisában lógott az új fürdőház megépítésének a gondolata. Az időhúzást a város vezetősége részéről nem csupán a pénzhiányban véljük felfedezni. Az okokat valószínűleg abban kereshetjük, hogy a fürdőt a zömében helyi klientúra igénybevételének következtében – akik a városon belül vagy a környéken állandó lakhellyel bírtak – kevésbé állt szándékukban „külhoni" fürdővendégek fogadására kellőképpen felszerelni. Amennyiben akadt is idegen fürdőzni vagy nyaralni vágyó, alighanem nagyőcei, tágabb értelemben gömöri gyökerekkel rendelkező, innen elszármazott vendégekről lehetett szó, akik alkalmasint „itthon" töltötték nyaralásukat, midőn tette azt például Dr. Schweighoffer János debreceni piarista főgimnáziumi tanár, a *Murányvölgye* c. lap munkatársa 1913 nyarán,[36] vagy pedig – a város ún. „pánszláv" művelődésközponti jellegéből kifolyólag – a korabeli szlovák nemzeti mozgalmi elit tagjai: Štefan Marko Daxner tiszolci politikus, Samo Tomášík gömörteplicei evangélikus lelkész, valamint az 1862-től 1874-ig működő nagyőcei első szlovák evangélikus reálgimnázium kisdiákja, Martin Kukučín prózaíró. (Cmorej–Potočná 2012, 54. p.)

A sors iróniája, hogy a „hazajáró" vendégek mellett Nagyőce csodás környezetbe ültetett fürdőtelepét szívesen keresték fel a magyar ajkú tanítók, tanítónők, tanügyi hivatalnokok is családostul üdülés, nyaralás céljából. A lakhatás és ellátás díja a szá-

33 Budapesti Királyi Orvosegyesület 1882. Nem osztályozható ásványvízforrások. 76. doboz. Semmelweis Orvostörténeti Levéltár, Budaepest.
34 Budapesti Királyi Orvosegyesület 1882.
35 Budapesti Királyi Orvosegyesület 1882.
36 Murányvölgye, 1913. július 27.

zadelőn egy személynek havi 60 koronába került, egy vasas fürdő ára pedig 30 fillért számlált. Az ezen irányú kezdeményezés nagyrészt Kozma Lászlónak, a tanítók országos egyesületi elnökének tudható be, aki jól ismervén a környéket és vélhetően annak „idegen ajkú szellemi mozgatórugóját", a *Néptanítók Lapjában* előszeretettel hirdette a fürdőhelyet a magyar tanügyi munkaerők körében, alighanem ún. „légkörjavító" szándékkal.[37] A kezdeményezés olyannyira elharapódzott, hogy 1902-ben lángszerűen terjedt el azon elképzelés, miszerint Nagyrőcén a tanügy munkásainak új nyaralótelepe felépüljön. A *Gömör-Kishont* c. vármegyei hetilap hasábjain Makfalvi Ferenc tollából jelent meg azon ún. nagyrőcei levél, melyben a város hatósága és az ott működő polgári iskolai tantestület a tanítók országos egyesületével és a minisztériummal karöltve tárgyalásokat folytatván egy állandó jellegű nyaralótelep létesítését fontolgatta a tanügy apostolai számára, az elemi iskolai tanítótól az egyetemi tanáron át a minisztériumi hivatalnokig.[38] Az eszme továbbgondolt változata a szegény sorsú tanítók nyaralására és ellátásra is gondolt: az állami iskola tantermeiben ingyen szállást, a kereskedelmi iskola internátusa révén pedig élelmet biztosítván számukra. E nemcsak társadalmi és gazdasági szempontokat figyelembe vevő kérdés elsősorban nemzetiségi szempontból is lényegre törő lépésnek számított, a hazafias magyar szellem elterjedését serkentve e „pánszláv fészek" kellős közepén, a nemes tervek azonban tervek maradtak. Véghezvitelük alighanem megszínesítette volna Nagyőce amúgy is „érzelmileg labilis" társadalmi életét, perifériára szorult fürdőjén kétségkívül lendített volna, a nagyszabású projekt kudarcba fulladásának okaira azonban nem derült fény.

Fürdőtörténeti szempontból az 1889. évi döntő lépés az 1901. évben egy még radikálisabb megoldáshoz vezetett: a város tulajdonát képező gyógytelep eladásra került,[39] s a rákövetkező év februárjában a haladás mellett érvelő nagyrőcei közönség férfitagjai már egy fürdői részvénytársaság létrehozásán fáradoztak. Az 50.000 korona alaptőkével 50 évre alakult ún. *Nagy-rőczei fürdő részvény-társaság* egy részvényének ára 100 koronába került.[40] Míg a fürdő egyik főrészvényesének számító Nagyrőcei Takarékpénztár rögtön 50 részvény jegyzésével támogatta a kiváló ügyet, addig az alakítandó részvénytársaság iránt – sajnos – nagyobb érdeklődés mutatkozott meg a szomszédos vármegyékben, mint Gömörben. „Sajnálattal jelenthetem, hogy a megye nagy közönsége nem nagyon érdeklődik fürdőnk iránt. Hittük, reméltük, hogy e tervünkben, melynek végrehajtása, sikerülése nem csak a mi érdekünk, nem maradunk magunkban, hanem velünk lesz a megye közönsége is s anyagi támogatással a segítségünkre lesz, hogy szép fekvésű fürdőnket kényelmes, kellemes nyaralóteleppé alakíthassuk" – olvasható a sajtó hasábjain, ami egy egész megyét átfogó mentalitásbeli problémára világít rá.[41] Megfelelő támogatottság hiányában már a nyári hónapokban evidenssé vált, hogy a részvénytársaság álma ködbe veszett.

37 Gömör-Kishont, 1902. július 3.
38 Gömör-Kishont, 1902. július 3.
39 Gömör-Kishont, 1901. szeptember 5.
40 Gömör-Kishont, 1902. február 13.
41 Gömör-Kishont, 1902. február 27.

A fürdő kihasználatlanságára és szezonról szezonra való tengődésére a vendégek közül is felfigyeltek. Egy 1902. augusztus 14-ről fennmaradt beszámolóban őszinte vallomásként könyvelhetjük el az alábbi sorokat: „Ritka város, mely egy ily remek fekvésű, kitűnő klímájú, pormentes levegőjű, fenyő és bükk erdőséggel körülvett fürdővel bír. Mindenben tudnám követni Rőczét, csak épp e téren restellem maradiságát, nem tudja belátni mit ér e kincse, nem tudja megalkotni a fürdő-részvénytársaságot, mely hivatva volna e hivatásánál fogva a nagyközönségnek nyaraló hellyé átalakítani, villákat építeni. S ha már részvénytársaság nem alakulhat e czélra, úgy a város építsen legalább egy modern igényeknek megfelelő szállodát, úgy hiszem, hogy a város fürdője mielőbb nagy látogatottságnak örvendene. Mulasztás terheli különben a Rimamurány-salgótarjáni vasmű-részvénytársaságot is, kinek a fürdőtől mintegy 5 perczre a kieskovai elhagyatott vasolvasztója áll, hol az épületeket egy kis anyagi áldozatok mellett teljesen lakhatókká lehetne tenni s a kohót s a raktárat átalakítani lakó helyiségekké, így a rendbe hozott telepet kiadni a rőczei fürdőbe menő nyaraló közönségnek, legalább akkor nem történne meg az a szégyen, hogy a fürdői nyaraló közönség, kénytelen a városban venni ki lakó szobát."[42] A fürdőeladás és szállodamizéria még 10 évvel később sem vesztette el aktualitását, a sorsára hagyott fürdő a városka lakóinak kiszolgáltatottságából továbbra sem tudott kilépni az idegenek által is közismert klimatikus üdülőhellyé válás útjára. Öt vendégszobája rendszerint már májusban lefoglaltatott, így az esetleges érdeklődők lakáshiány miatt a fürdőkezelőség által kénytelenek voltak a továbbiakban is elutasításban részesülni. A *Murányvölgye* c. helyi lap 1912 februárjában is foglalkozott egy esetleges helyi érdekű, kellő tőkével és nagy üzleti-gazdasági tapasztalattal rendelkező férfiúkból álló fürdői részvénytársaság megalakításának gondolatával, amely a fürdőt a várostól való megvétele után 50-60 férőhellyel bővítené.[43] A tervezet Mihalik Dezső nagyrőcei polgármester által egy hónappal később a városi közgyűlésen is napirendre került, a képviselő-testület pedig egyhangúan érvelt a fürdő eladása mellett. A vételárat 50.000 koronában állapították meg úgy, hogy annak fele részvényben legyen kiegyenlítendő, s csak 25.000 koronát lenne köteles a társaság a város pénztárába készpénzben befizetni, kikötötték továbbá, hogy a vevő részéről a vételtől számított 4 éven belül 100.000 korona épületekbe és felszerelésbe lenne befektetendő.[44] A magasröptű tervek ezúttal is tervek maradtak, a kezdeti lelkesedésből hamar kialudt a tetterő. Sem részvénytársaság, sem eladás nem köttetett, helyette egyre inkább beigazolódni látszottak Reuss vészjósló szavai. A város a forrásvíz felfedezése után 84 évvel sem tudott úgymond mit kezdeni rejtett kincsével, vizsgált tárgyidőszakunk alatt az elérhető és fellelhető forrásokat átnézve egyetlen gyógyulásos esettel sem találkoztunk. Moravcsík főbíró szépreményű tervei a kevésbé rátermett és tehetetlen utódoknak köszönhetően sorra csődöt mondtak. Csekély haladást jelentett, hogy a fürdőbe vezető sétautat legalább rendbe hozták, az út menti fákat visszavágták, a környéket pedig megtisztították a gaztól.[45]

42 Gömör-Kishont, 1902. augusztus 14.
43 Murányvölgye, 1912. február 11.
44 Murányvölgye, 1912. március 10.
45 Murányvölgye, 1913. március 30.

A fürdő ambuláns orvosa a századelőn Nagyrőce város tisztiorvosa, dr. Posevitz Albert, (Borovszky 1904, 310. p.) majd dr. Linberger Albert volt,[46] legismertebb bérlője ugyanezen időkből pedig Váralljai György,[47] és Brünich Nándor.[48] Gyógyszertára, postája és távírdája Nagyrőce városában üzemelt. Vasúti megállója az 1880-as években a fürdőtől 18 kilométerre lévő tiszolci vasúti pályaudvar volt, amelyet kocsin lehetett megközelíteni,[49] a századfordulón azonban megépült Nagyrőce saját vasútállomása is. A 20. század küszöbén a völgyet átszelő vasútvonalon röpke 9 óra alatt lehetett Budapestre eljutni. (Borovszky 1904, 156. p.) 1903-ban felmerült egy esetleges automobiljárat elindításának a gondolata is a Tornalja–Nagyrőce–Jolsva vonalon a személyforgalom gyorsabbá tételének érdekében.[50]

Az első világháború kitörésének küszöbén harmadszor is felvetődött a fürdő bérbe- vagy eladásának gondolata. Nagyrőce honatyáinak fejében ismét szöget ütött azon elképzelés, miszerint a város vasas fürdője megfelelő berendezés mellett és ügyes, szakszerű közreműködés által a legjobb gömöri fürdőink sorába emelkedhetne – ha valaki kézbe venné az ügyét. A városi képviselő-testület 1914. április elején tartott közgyűlésén mélyebb mederben folyt a tanácskozás a fürdő jövőjét illetően, a város ugyanis nem tudta „hasznát venni", sőt kifejezetten teherként érzékelte, amely nemhogy szaporítaná a közjövedelmet, hanem évente inkább tetemes kiadást jelent a városnak. „Nagy tőkét fektetett a fürdőjébe a város az ottani építkezéssel, de ez az építkezés nem volt tervszerű, nem vették figyelembe, hogy kinek és mit építenek. Az az építkezés Nagyrőczének sok, az idegen fürdőző közönségnek pedig kevés. Elfelejtettek ugyanis az állandó fürdővendégek számára lakószobákat építeni. Mert 3-4 nyaraló vendégből nem él meg a bérlő, többet pedig nem tud elhelyezni. Tisztán a nagyrőczei közönség pedig kevés ahhoz, hogy a fürdőt fenntartsa. Nem akad bérlő sem, mert nincs a megélhetése biztosítva. Hiába kísérleteztek többféle módon vele, ez az állapot mindaddig nem fog változni, míg ott 30-40 fürdővendég befogadására szobák nem épülnek. De a közönség türelmetlen, s most mindenáron a fürdő eladását óhajtja, mintegy kényszer eladás elé állítva ezzel a várost"[51] – olvashatjuk a *Murányvölgye* c. lap hasábjain, célozva az 1889. évi áttörésre, s egyben óva intve a várost a mintegy 150 ezer korona értéket meghaladó fürdőkomplexum elhamarkodott, áron aluli eladásától. A képviselő-testület alig egy hónappal később egy helyben alakult fürdőkonzorcium számára való bérbeadásról döntött, egyelőre egyéves időtartamra évi 400 koronáért.[52] Ezen konzorcium folyó év április 28-án 64 tag részvételével határozott céllal – a fürdő kibérléséért – alakult. A helyi jellegű szervezkedést a fentiekben részletesen ismertetett probléma tette szükségessé, a cél a fürdő „kátyúból való kiemelése" volt. A fürdőkonzorcium elnökévé Smál József polgármestert, igazgatóul Gyulai Sándort választották meg, a 8 tagú felügyelőbizottságról pedig szavazás döntött, melynek eredményeként Tóth Kálmán,

46 Murányvölgye, 1912. június 2.
47 Magyar Fürdőkalauz 1910, 109. p.
48 Murányvölgye, 1912. november 3.
49 Budapesti Királyi Orvosegyesület 1882.
50 Rozsnyói Híradó, 1903. május 17.
51 Murányvölgye, 1914. április 12.
52 Murányvölgye, 1914. május 2.

Hozáczy Ferencz, Rubovics László, Hoznek Lajos, Traum Péter, Lukovics Attila, Pétermann Jenő és Szomolnoky Mihály azonnal munkához látván Tomesz András nagyrőcei „bérlő-jelölt" ajánlatát elfogadva, őt bízta meg a fürdő és annak konyhájának vezetésével.[53]

A nevezett 1914. évadot már ezen új köntösben nyitották meg a közönség előtt, a kapunyitást azonban egy alapos karbantartás és tatarozás előzte meg a város iparosainak jóvoltából. A nyitás a vártnál is élénkebb forgalmat hozott, csaknem egész Nagyrőce népe kivonult a telepre, sőt a murányi (Muráň), a hizsnyói (Chyžné) és jolsvai értelmiség, utóbbi tisztikara is megjelent.[54] A fürdőbérlő társulat háborús éveiben való működéséről nincsenek információink, ha voltak is, kétségtelenül egyszerűbb keretek között. A fürdő melletti fenyves rendbe hozva, új pihenőpadokkal, sétautakkal ellátva várta a nyaralókat[55] – az 1915. Hadiévben még Robelly Aladár budapesti műépítész is ellátogatott ide felesége társaságában.[56] A háború alatt Nagyrőce is kivette részét az önkéntes adakozásban, az 1915-ben indított „*Gömör Sárosért*!" faluépítő akció céljaira mind a nagyrőcei fürdőkonzorcium, mind a Nagyrőcei Takarékpénztár 600-600 koronával járultak hozzá.[57] Ugyanakkor pont e zűrzavaros időszakban merült fel ismét a városi fürdő továbbfejlesztésének eszméje kellő tőkével megáldott magánvállalkozó által[58] – ami egyértelműen a helyi fürdőkonzorcium kérészéletűségét bizonyította –, a realizálódás kérdése azonban források híján és a sikertelen előzményeket ismerve erősen megkérdőjelezhető.

Gyógyfürdő vagy mulatókert?

Nagyrőcét fürdőélet tekintetében Rozsnyófürdővel hozhatjuk párhuzamba, mindkét rendezett tanácsú város közönsége ugyanis előszeretettel választotta kulturális életének és szórakozásának színterévé városa gyógyfürdőjét. Már Reuss is beszámolt kéziratában arról, hogy vasár- és ünnepnapokon a fürdőben felcsendülő muzsikaszó révén az 1850-es években is gyakorta látogatott volt a nagyrőcei ifjúság által, sőt már ekkor is divattá vált az évenként megrendezésre kerülő majális, mely a környék értelmisége által is sűrűn látogatott volt. (Reuss 1854) Ilyenkor többnyire feldíszítették a fürdőkertet, fenyőgallyakból diadalívet emeltek, alkalmasint üdvözlő feliratok is köszöntötték az érkezőket. A nagyrőceiek kiváltképp nem csináltak mulatságaiknak nagy reklámot, rövid idő alatt „összeütötték" rendezvényeiket. A mulatságok rendszerint délután 3-4 óra körül vették kezdetüket, a belépti díj összege 60 fillér és 1 korona körül mozgott személyenként, a családjegy ára pedig rendszerint 1 korona 20 fillértől – 3 koronáig terjedt.[59]

53 Murányvölgye, 1914. május 2.
54 Murányvölgye, 1914. május 24.
55 Murányvölgye, 1915. július 25.
56 Murányvölgye, 1915. július 25.
57 Gömör-Kishont, 1915. október 10.
58 Gömör-Kishont, 1916. február 27.
59 Gömör-Kishont, 1904. augusztus 11.; Gömör-Kishont, 1900. július 26.

A nagyrőcei polgárok körében igencsak felkapott fürdő a püspöki székhely gyógytelepétől eltérően egészen sajátos jelleggel bírt – gyógyvize erejénél nem, de méretében kevésbé versenyképes fürdőtelepe javarészt a nagyrőceiek „szolgálatában állt," s inkább töltötte be az évtizedek alatt a mulatókert szerepét, mintsem gyógytelepként híresült volna el. Rendszeres időközönként szívesen rendezték meg a fürdőkertben saját pénztáruk gyarapítására és felszerelésük javára tavaszi-nyári mulatságukat a nagyrőcei önkéntes tűzoltóegylet tagjai Piros Józsi putnoki zenekarával húzatva a talpalávalót,[60] nemritkán konfetticsatával és tűzijátékkal fűszerezve az estet,[61] ugyanakkor a nagyrőcei elemi iskola, vagy a m. kir. állami polgári és felső kereskedelmi iskola ifjúsága szintén a fürdő helyiségét és parkját szemelte ki az ifjúsági segélyező egyesület javára rendezett zártkörű majálisainak, nyári mulatságainak,[62] avagy évzáró bankettjeinek,[63] sőt a legkisebbek kisdedóvó intézetének a szegény sorsú kisgyermekek felsegítésére rendezett nyári mulatságai is a fürdőben tartattak.[64] A város fiataljai úgyszintén a fürdőkertet választották nyári táncmulatságaik helyszínéül, természetesen jótékonysággal fűszerezve azt: míg 1905 júliusában a létesítendő kórház javára,[65] 1911 májusában például a Polgári Kör könyvtáralapja javára gyűjtöttek.[66] Utóbbi nemes cél vezérelte magát a Nagyrőcei Polgári Kör tagjait is egy fürdőbeli zártkörű táncmulatság megrendezésére.[67] A nagyrőcei iparos ifjúság számára szintén a fürdőkert nyári mulatója bizonyult a legideálisabbnak táncvigadalom megrendezésére – 1912 júliusában Jónás Árpád muzsikájának kíséretében szórakozott a közönség, a 96 darab eladott jegyből 28 koronát kitevő tiszta bevételt pedig a helyi evangélikus egyház templomtoronyfedésének alapjára ajánlották fel.[68] A helybéli nők is szívesen vonultak ki a fürdőkertbe, 1912 júniusában a József Királyi Herceg Szanatórium nagyrőcei fiókjának jótékonykodó hölgyei által megrendezett nyári mulatságon ropták a táncot.[69] Ezek a társas rendezvények természetesen nem csupán a szervező intézmény vagy egylet, hanem mind a helyi polgárok, mind a környékbeli lakosság számára egyaránt elérhetőek voltak, ők pedig előszeretettel éltek is e lehetőséggel. Egy-egy felkapottabb estélyen Nagyrőce és környéke színe-java megmutatkozott, akár 40-50 pár is felsorakozott a négyesre.[70] Nem maradhatott távol a fürdők hagyományos táncmulatságának számító Anna-napi bál sem, a korabeli sajtóhírek alapján a fürdő bérlőjének jóvoltából az 1900. évadban került megrendezésre ezen esemény a jánosi zenekar közreműködése mel-

60 Rozsnyói Híradó, 1896. augusztus 4.; Gömör-Kishont, 1910. július 31.
61 Murányvölgye, 1914. július 19.
62 Rozsnyói Híradó, 1892. július 3.; Gömör, 1893. június 18.; Rozsnyói Híradó, 1894. május 20.; Gömöri Ujság, 1910. június 5.
63 Murányvölgye, 1913. június 22.
64 Rozsnyói Híradó, 1892. augusztus 21.; Gömöri Ujság, 1910. augusztus 7.
65 Rozsnyói Híradó, 1905. július 9.
66 Gömöri Ujság, 1911. május 28.
67 Murányvölgye, 1914. június 1.
68 Murányvölgye, 1912. július 13.
69 Murányvölgye, 1912. május 19.
70 Rozsnyói Híradó, 1896. augusztus 4.

lett, a nagyrőcei városi árvák megsegélyezésére.[71] A karitatív célok mögé burkolt rendezvények mellett a fürdőbe való kivonulás is a rozsnyóihoz hasonlóan megszokott rituáléhoz kötött módon zajlott, a kereskedő ifjúság 1897. évi majálisünnepségének példájával élve délelőtt 9 órakor történt meg a zászlós kivonulás a fürdőkertbe, 10 órakor vette kezdetét a tornaverseny, melyet 1 órakor közebéd, majd délután 3 órakor tánc követett:[72] „Már kora reggel felkavarta a kis városka csöndjét az utczákon végig harsogó víg zeneszó. Délelőtt 9 óra tájban vonult ki a boldog gyermek- s ifjúsereg tanárai s számos iskolaszéki taggal vígan lengő nemzeti zászlókkal, két zenekar lelkesítő hangjainál a közel fekvő kies s ez alkalomra csinosan földíszített fürdőkertbe. A délelőtti órákat az ifjúság kuglizással, versenyfutással s egyéb testedző játékokkal töltötte. Délben a deáksereg a helybeli urak nagylelkűségéből megvendégeltetett, a tanárok, iskolaszéki tagok s más ifjúság barátai közebédre gyűltek össze, hol a magyaros felköszöntők csakhamar egymást érték, tisztán magyarul a hazafias irányban. Majd tánczra perdült az ifjúság, a jolsvai zenekar hangjainál a deáksereg rakta a csárdásokat, a méhi cigányok pedig az úri vendégek lábai alá húzták a szebbnél szebb nótákat. Érdekes volt különösen nézni az óriás máglyákat, melyek fölött a zsiványpecsenyékkel megrakott nyársak forogtak ismét a helybeli nők nagylelkűsége folytán az ifjú seregnek a délutáni éhségét csillapítandók. Az ifjúság a legszebb rendben s a legvígabb hangulatban vonult be az est beálltával a zene hangjainál a városba, a felnőttek pedig vígan folytatták a tánczot kivilágos kiviradtig."[73]

A fürdő ugyanakkor zártkörű, szerényebb rendezvények helyszíneként is funkcionált. Ilyen volt a Poltz János igazgató-tanító tiszteletére áthelyeztetése alkalmából megrendezett búcsúvacsora, melyre 1912 augusztusában a fürdő vendéglőjének nagytermében került sor az illető személyes barátainak, ismerőseinek, tisztelőinek jelenlétében.[74] Érdemes megjegyeznünk, hogy fürdői szórakoztató programok tekintetében a már említett 1889. évi megnyitó ünnepség keltett a legnagyobb szenzációt a lakosság körében. Külön kiemelendő a szervezőknek az a nemes gesztusa, hogy e kétnapos ünnepségsorozat színielőadására minden belépő hölgy egy legyezőt kapott ajándékba, melynek egyik oldalán a színlap, másik oldalán a másnapi táncrend szerepelt.[75] Hasonló népszerűségnek örvendett egy nagykárolyi fürdővendég, bizonyos Bartha Antalné többhetes nagyrőcei tartózkodása során tanúsított művészetpártoló leleményessége, mely során a fürdőző közönség szórakoztatására a fürdőben nyaraló vendég gyermekcsoporttal rögtönzött, ún. színpadi képcsoportokat (élőképeket) mutatott be a *„Négy évszak"*, *„Jákob álma"* és *„Karácsony estéje"* témakörre.[76] Ugyanúgy emlékezetes marad az a fürdőkertben megrendezett, díszvacsorával egybekötött zártkörű társas összejövetel, amely Cseh István kir. törvényszéki bíró Nagyrőcére tett hivatalos munkalátogatása tiszteletére szerveztetett a nagyrőcei elit közönség által, s melyen emelkedett hangulatban Jónás Árpád hírneves cigányprímás bandájának zenéje mellett szó-

71 Gömör-Kishont, 1900. július 26.
72 Rozsnyói Híradó, 1897. május 30.
73 Rozsnyói Híradó, 1882. június 18.
74 Murányvölgye, 1912. augusztus 11.
75 Gömör-Kishont, 1889. augusztus 1.
76 Gömör-Kishont, 1902. augusztus 20.

rakozott a közönség a késői órákig.[77] A zenés-szórakoztató estek közül felejthetetlen hangversenyt nyújtott a helyi kórházalap javára – bár helyrajzilag nem a fürdőkomplexum berkein belül, de a vasas fürdőben nyaraló budapesti művészgárda – Neogrády Dóra dalénekesnő, Lincz Márta hegedűművésznő és Lincz Jenő zongoraművész Nagyrőce városi vendéglőjének nagytermében, hol 1910 júliusában előkelő közönséget vonzott össze az egész vidékről.[78] Szokatlan ugyanakkor az a tény, miszerint a város tulajdonában álló, akkor már jelentős átalakításon átesett fürdő meglátogatását az 1898. szeptember 27-én Nagyrőcén megrendezett megyei orvos-gyógyszerész egylet és orvosszövetség vándorgyűlése keretében nem tűzték programra.[79]

A fürdő kora tavasztól késő őszig nem csupán a helyi lakosság kirándulóhelyéül szolgált, előnyös fekvéséből kifolyólag számtalan lehetőséget rejtett a környék felfedezésére vágyó nyaralóknak is, a vármegye nevezetességei közül a murányi várhoz, a tiszolci (Tisovec) fogaskerekű vasúthoz, a vashegyi bányákhoz, a hizsnyóvizi Árpád-kori templomhoz, a hizsnyói vasolvasztó telephez, a pelsőci (Plešivec) telepekhez, az Aggteleki-barlanghoz, a híres csetneki (Štítnik) templomhoz, a nagyszabosi (Slavošovce) papírgyárhoz, a krasznahorkai várhoz, a Dobsinai-barlanghoz, a Királyhegyhez, a Kakas-hegyhez és számos egyéb látnivalóhoz ideális kiindulópontnak számított. (Borovszky 1904, 156. p.) Sokat lendített a fürdő népszerűségén az is, hogy 1904-ben a nagyrőcei fiatalság sporttelep létesítését kezdeményezte a fürdő tőszomszédságában, melynek kiépítése még folyó évben elkezdődött: a tervekben többek között fedett és nyílt uszoda, lövölde, csónakázó tó, korcsolya- és teniszpálya szerepeltek.[80] A sporttelep elkészült létesítményei mára csupán a korabeli képeslapokon köszönnek vissza, ugyanis a reménybeli tervek ellenére alig egy évtizeddel később a vállalkozás sikertelenségéről cikkezett a sajtó.[81]

Ha már a fürdőéletnél tartunk, egy szerencsés kimenetelű szerelmi tragédiáról is be kell számolnunk, melynek néma szemtanúi szintén a vasas fürdő árnyai voltak. Az eset 1912 nyarán történt, amikor is Takács János borbélysegéd és Trajmár Margit szerelmesek közös elhatározással szublimátoldatot ittak, majd a következményektől megijedve segítségért kiáltottak, s a lármára odasietők tejjel megitatván őket életüket mentették. Üröm az örömben, hogy a rimaszombati királyi törvényszék a pár férfitagját öngyilkosságra való rábeszélésért, valamint a méreg megszerzéséért 600 korona pénzbüntetésre és egyhavi fogházra ítélte.[82]

S ahogyan a szerelmes férfiú sorsa, úgy a kritikus 1945. év után a fürdő jövője is megpecsételődni látszott. A háborút követően a fürdő megszűnt, épületei az enyészetnek átadva hevertek – mára csupán vendéglője (egykori főépülete) árválkodik egyedül a fürdőkomplexum közül, romosan, elhagyatott állapotban. Megmentésére – állami fennhatósága ellenére – egyelőre nincs kilátás, sem ez irányban történő kezdeményezés mind ez idáig nem látott napvilágot. Konstatálhatjuk: Reuss jóslata bevált.

77 Gömöri Ujság, 1910. június 19.
78 Gömöri Ujság, 1910. augusztus 7.
79 Gömör-Kishont, 1898. szeptember 29.
80 Rozsnyói Híradó, 1904. augusztus 7.
81 Murányvölgye, 1914. május 2.
82 Murányvölgye, 1912. szeptember 22.

Fürdőélet Jolsván

Rendhagyó módon a jolsvai fürdő méreténél, kapacitásánál és lokális jellegénél fogva nem hasonlítható össze más, korábban bemutatott gömöri fürdővel, hiszen már a maga korában is aligha volt általánosan ismeretes a vármegye határain belül.[83] Ásványos fürdővize – bár a lényeges balneológiai szakirodalomban helyenként (Kitaibel, Lengyel, Wachtel, Bernáth) górcső alá helyezték – hivatalos minőségi és mennyiségi vegyelemezés alá vizsgált tárgyidőszakunk alatt egyszer sem vétetett, nincs tudomásunk róla, hogy a szó szoros értelmében kúraszerű gyógykezelésre váró, beutalóval érkezett pácienseket fogadott volna, fürdőorvos kilétéről nincsenek információink, telepe a fürdői kalauzokban pedig egyáltalán nem került bemutatásra.[84] Ha egy mondatban szeretnénk jellemezni, akkor a Jolsva környékbeli értelmiség gyógyvízzel működtetett nyári szórakozási fórumának tekinthetjük a fürdőt, melynek valódi fürdőéletéről – kellő forrásanyag híján – keveset tudunk.

Ezen egykori szabadalmazott bányaváros dombos területen feküdt, lombos és fenyves erdők szegélyében. Fővizei, a Murány-folyó és a Jolsva-patak mellett több fagymentes, langyos forrásvízzel bírt. Emésztőrendszerre kifejtett hatásáról elsősorban az ún. Kamenya-forrás volt nevezetes, szintén jó hatásúnak tartották szembajok és idegbántalmak ellen a Koldus-patak vizét, a városi fürdő vizének pedig kiváló gyógyerőt tulajdonítottak csúzos, köszvényes, nehézkóros s általában ízületi és idegbajok esetén. (Borovszky 1904, 139. p.) Jelen munkában ez utóbbi forrásvízzel foglalkozunk.

Már a 18. század végén vizsgálat alá került Pillmann István Gömör megyei főorvos által, aki a fürdésre alkalmas vizet világosnak, tisztának jellemezte, amely illatában és ízében ugyan nem különbözött a közönséges víztől, bőrbetegségek ellen viszont kitűnőnek bizonyult. (Barthelomaeides 1808, 69. p.) A 19. század elején Marikovszky György orvostudor vette górcső alá Jolsva eme hőforrását, amelyet már a századelőn a helyi polgárság által fürdés céljából gyakorta látogatottként jellemzett, sőt néhány éve álló kezdetleges fürdőházáról is beszámolt (Marikovszky 1814, 9–78. p.) Az írott források alapján a Marikovszky által látott fürdőépület nagy valószínűséggel Jolsva városának első fürdője lehetett, majd 8 káddal ellátott „valódi" fürdőházát vendéglővel együtt az 1825. évben emelték. (Cmorej–Potočná 2012, 54. p.) A város tulajdonában álló fürdő[85] bérlő kezelése alatt üzemelt,[86] melyet egy 1830-ból fennmaradt bérleti szerződés is megerősít.[87]

Kitaibel Pál 1829-ben országos viszonylatban az elsők között ismertette a forrást, mely alapján spontán légbuborékokat vélt felfedezni a vízben, s elsősorban bőrbeteg-

83 Gömör-Kishont, 1901. április 11.

84 Az Erdős-féle album szerint Jolsva városa nem küldött adatokat a fürdőről a kötetben való megjelenés céljából. Magyar Fürdőkalauz 1911. 1911, 5–6. p.

85 Budapesti Királyi Orvosegyesület 1882.

86 A város általában három egymás után követő évre adta haszonbérbe italmérési joggal együtt. Gömöri Közlöny, 1878. július 23. 1913-ban 1350 korona kikiáltási ár mellett kínálták haszonbérbe a város fürdőjét. Gömör-Kishont, 1913. július 13.

87 Haszonbérleti szerződés a fürdő bérbevételére, 1830.

ségek ellen javasolta. (Kitaibel 1829, 319. p.) A Lengyel Dániel által 1853-ban piacra dobott balneológiai kötet egy szénsavas ásványforrásról és egy fürdőintézet létezéséről számolt be, vizét a kunteplicei hévforráshoz hasonlítva, melyet az „idült bőrkütegek, valamint a húdéletművek betegségei ellen" javasolt.[88] Wachtel alapművének számító kötete egyértelműen a termálvizek kategóriájába sorolta a meszes forrásvizet, amely krónikus bőrkiütések esetén kiváló gyógyhatással bírt. (Wachtel 1859, 216. p.) Hasonlóan járt el Bernáth József is, aki a földes forrásvizek kategóriájába helyezte, (Bernáth 1879, 128–141. p.) valamint a Hunfalvy-monográfia és a Borovszky-féle millenniumi kötet – egyik a langyos források, másik a hévforrások között – tartotta számon. (Hunfalvy 1867, 65. p.; Borovszky 1904, 308. p.) Az előbbi véleményekkel ellentétben Kiss Antal rozsnyói orvos Jolsva város 3 fürdőszobából álló fürdőintézetét viszont közönséges vízre való fürdőként jellemezte. (Hunfalvy 1867, 191. p.) Ugyancsak „hidegvízforrás" jelzővel illette városi fürdőjét Madarász József polgármester a Budapesti Királyi Orvosegyesület 1882. október 1-én keltezett fürdői kérdőívén. „A víz állítólag elemezve lett, eredménye ösmeretlen. Szakértői vélemény szerint mész keseréleg vassavas és kovasavas" – olvasható a jolsvai városatya kéziratában, aki szerint a víz kizárólag kád- és gőzfürdésre használtatott helybeliek és környékbeliek által. – „A forrás vize melegített állapotban használtatik, a melegítés tűzifával, fűtés által eszközöltetett."[89]

Maga a földszintes fürdőház 1869-ben épült újjá, előbb egy nagyteremmel, egy ebédlőhelyiséggel, egy erkéllyel, 5 fürdőszobával, 7 cinezett fehér bádogkáddal és 4 vendégszobával fölszerelve várva látogatóit,[90] a század folyamán pedig további egy fürdőszobával, egy káddal és egy újabb vendégszobával bővült. (Borovszky 1904, 140. p.) Renoválása után ismét haszonbérbe bocsáttatott, a fennmaradt levéltári források alapján 1870-ben Farkas Ede működtette, akinek írásából többek közt azt is megtudhattuk, hogy a nevezett évben eredetileg egy izraeliták számára elkülönült fürdőhelységet is terveztek, sőt a fürdő jellegéből kiindulva, csekély bevétellel ugyan, de állítólag egy ideig az őszi és téli idényben is üzemelt.[91] A vendéglőben az étkezés naponként 80 krajcár – 1 forint között ingadozott, havonként 15-20 forintot számlált. Gyógydíjak nem kerültek felszámolásra, mint ahogy a gyógykezelés is telepen kívül, magánorvosok által eszközöltetett.[92]

A város és vidéke kikapcsolódásra, ill. szórakozásra vágyó lakossága körében népszerű célponttá vált a fürdő, ahol – bár fedett sétányok és csarnokok híján[93] – a szép hársfasorokkal, fenyőcsoporttal, virágágyakkal és díszbokrokkal ékesített fürdőkert kellemes sétahelyként szolgált. Jolsva polgárai elsősorban hétvégéken és ünnepnapokon látogatták, vasas vizét pedig ambuláns gyógykezelés esetén alkalmazták. A májustól

88 Értsd bőrbetegségek és húgyúti panaszok esetén. Lengyel 1853, 211. p.
89 Budapesti Királyi Orvosegyesület 1882.
90 Budapesti Királyi Orvosegyesület 1882.
91 Farkas Ede haszonbérlő levele Jolsva szabadalmas bányaváros választmányához a haszonbérleti szerződés pontjainak módosítása ügyében 1870.
92 Budapesti Királyi Orvosegyesület 1882.
93 Budapesti Királyi Orvosegyesület 1882.

augusztus végéig[94] üzemelő fürdő 1873-ban már 1906 fürdővendéget fogadott.[95] E megdöbbentően magas létszám nagy valószínűséggel az elkészített fürdők alapján mérte a klienseket, ugyanis az 1882. évi kérdőív alapján évente átlagosan 900-1000 fürdőt készítettek el a közönség számára, tehát ezen adat alapján teljesen reális értékről van szó.[96] A századfordulón a helyi lakosságon kívül már állandó nyaralóvendégekkel is büszkélkedhetett a város, kiket elsősorban a hegyes-völgyes határ változatos kirándulóhelyei vonzottak oda. Ilyen volt a jolsvai óvár, a hizsnyóvizi vasgyár, az Aggteleki-cseppkőbarlang, a Dobsinai-jégbarlang, a murányi vár, a Kakas-hegy, a Vas-hegy és a Király-hegy.[97] Mivel a fürdő közvetlen a város mellett feküdt, így a telep által nyújtott csekély elszállásolás végett előnyösen lehetett lakáshoz jutni a városi nagy vendéglőben, illetve magánházaknál egyaránt.

Posta, távíróállomás és gyógyszertár Jolsva városában helyben üzemelt. A fürdő az 1880-as években a pelsőci vasútállomástól 2 órányira feküdt, így társas kocsik hiányában egyes kocsikkal 3 forint viteldíj fejében vált elérhetővé a fürdő.[98] Később, 1903-ban a személyforgalom gyorsabbá tételének érdekében felmerült egy esetleges automobiljárat elindításának a gondolata a Tornalja–Nagyrőce–Jolsva vonalon, a terv realizálásáról azonban nincsenek információink.[99]

A „Jolsva mulatókertjének" is bátran beillő fürdő a nyári szezon beálltával a muzsikától volt hangos. A fürdőben állandó zene és kaszinó gondoskodott a vendégek szórakoztatásáról,[100] míg a fürdőkertben levő, kényelemmel berendezett „lawn-tennis" pálya a szépszámú sportűző közönségnek szolgált testedző kikapcsolódásként. A bál szerelmesei a fürdő nagytermében vagy a fürdőkertben megrendezésre kerülő zenéstáncos mulatságok közül válogathattak kedvükre, legyen szó húsvéti mulatságról,[101] zártkörű [102]diákok próbabáljáról,[103] a jolsvai állami és evangélikus népiskola szokásos tavaszi majálisáról[104] vagy magánjellegű rendezvényről. Utóbbira példa a m. kir. honvéd tisztikar tagjának, Sebess Lipót százados tiszteletére 1900 májusában a város közönsége által megrendezett táncmulatsággal egybekötött búcsúestély.[105] A helybéli egyletek számára is a fürdőkert árnyai bizonyultak a legideálisabbnak. A város e kedvelt szórakozóhelyén 1908 augusztusában az iparos ifjak rendezetek tánccal egybekötött népünnepélyt a kisrőcei (Revúčka) tűzkárosultak javára, melyen mindenki kedvére csemegézhetett a kínálatból: volt csecsebecse-értékesítés, pogácsa, pezsgő, lampionok, tűzijáték, tombola, világposta.[106] A karitativitás vezérelte 1913 márciusában a jolsvai moz-

94 Rozsnyói Híradó, 1914. május 28.
95 Fürdői lapok, 1873. július 13, I. évf. 8. sz.
96 Budapesti Királyi Orvosegyesület 1882.
97 Budapesti Királyi Orvosegyesület 1882.
98 Budapesti Királyi Orvosegyesület 1882.
99 Rozsnyói Híradó, 1903. május 17.
100 Budapesti Királyi Orvosegyesület 1882.
101 Murányvölgye, 1913. március 23.
102 Rozsnyói Híradó, 1885. november 15.
103 Gömör-Kishont, 1908. augusztus 2.
104 Murányvölgye, 1912. május 19.; Rozsnyói Híradó, 1895. június 2.
105 Rozsnyói Híradó, 1900. május 27.
106 Rozsnyói Híradó, 1908. augusztus 23.

gófényképszínházat is: a fürdő nagytermében vetítéssel egybekötött, majd Jónás Árpád nagyrőcei zenekarának muzsikájával felpezsdített táncmulatság egész jövedelmét felerészben a jolsvai női, felerészben pedig a jolsvai vöröskeresztegylet javára fordította.[107] A fürdő operával, humoreszkkel, népdalokkal, zongora-, fuvola- és hegedűjátékkal fűszerezett hangverseny megrendezésére is alkalmasnak bizonyult, 1900. augusztus 22-én a helyi „lawn-tennis" egylet táncmulatsággal egybekötött hangversenyén mintegy 20 pár táncolta a négyeseket.[108] A város fürdőkertje nagyobb volumenű rendezvényeknek egyaránt otthon adott, ilyen volt 1892 augusztusában a Gömörmegyei Általános Tanító-egyesület XIX. évi közgyűlése alkalmával megrendezett kétnapos konferenciasorozat keretében felszolgált díszes, 150-fős közebéd, melyhez „a habzó sört és a gyöngyöző bort Jolsva város szolgáltatta szíves vendéglátása jeléül."[109] A történethez hozzátartozik, hogy a fürdő vendéglőjében elfogyasztott „silány, ízetlen étel és ital" után az egyleti tagok kedélyes hangulatú kirándulást tettek a környék nevezetességeihez: a Vashegyre, a Chisnyovci vasgyárba és a Cseresznyés-kertbe.[110]

Jolsva fürdője 1918 után vesztette el ásványfürdő jellegét, ennek ellenére egészen az 1970-es évekig üzemelt, mígnem utolérte a sorsa. Vendéglőjének az ezredforduló jelentette a véget. Mára csupán a megmaradt alapkövek árulkodnak a hajdan élt jolsvai polgárok kacajától zajos fürdőépületről, valamint az ide vezető Fürdő utca (Kúpeľná ulica) emlékezteti lakóit néhai gyógytelepük létezésére.

Irodalom

A „Fürdőirodalmi Könyvtár" értesitője. II. évf. 34. Sz. 1895, Budapest.

A Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egylet XXXIV. és a Gömörmegyei Orvos-Szövetség VI-ik évkönyve az 1903. és 1904. évről. Rimaszombat, Nyomtatott Rábely Miklósnál, 1905.

A Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egylet és Orvos-Szövetség évkönyve az 1905. és 1906-ik évről. Rimaszombat, Nyomtatott Rábely Miklósnál, 1907.

Bartholomeides, Ladislaus 1808. *Inclyti superioris Ungariae comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico statistica.* Lőcse.

Bernáth József 1879. *Magyarország ismertebb ásványvizei természettudományi és gyógyászati tekintetben*. Budapest, Nyomatott Bagó Márton és fiánál.

Boleman István 1896. *Magyar fürdők és ásványos vizek*. Budapest, Magyar Balneológiai Egyesület.

Borovszky Samu 1904. *Magyarország vármegyéi és városai. Gömör és Kishont vármegye*

Budapesti Királyi Orvosegyesület 1882. Nem osztályozható ásványvízforrások. 76. doboz. Budapest, Semmelweis Orvostörténeti Levéltár.

Cmorej, Július–Potočná, Eva 2012. *Kúpele odviate časom*. Poprad, Region.

Dubovský Dušan 1993. *Revúca kolíska slovenského stredného školstva*. Revúca, Mestské kultúrne stredisko.

107 A felvételeken az austerlitzi csatáról, a Jungfrau megmászásáról, valamint további humoros történetekről meséltek a képkockák. Murányvölgye, 1913. március 23.

108 Rozsnyói Híradó, 1900. augusztus 25.

109 Gömör-Kishont, 1892. szeptember 1.

110 Gömör, 1892. szeptember 4.

Farkas Ede haszonbérlő levele Jolsva szabadalmas bányaváros választmányához a haszonbérleti szerződés pontjainak módosítása ügyében. 1870. december 20. Kassai Kerületi Levéltár Rozsnyói kihelyezett részlege. Fond: Jolsva város magisztrátusa. Doboz: 44. 58. sz. irat

Gömör és Kishont vármegyei naptár az 1903. évre 1903. Rozsnyó, Nyomtatott Görbics és Bauer kiadók nyomdájában.

Hardtl, August 1862. Die Heilquellen und Kurorte des oesterreichischen Kaiserstaates. Wien.

Haszonbérleti szerződés a fürdő bérbevételére 1830. Kassai Kerületi Levéltár Rozsnyói kihelyezett részlege. Fond: Jolsva város magisztrátusa. Doboz: 12. 435436. sz. irat

Hohlfeld Lajos 1898. *Fürdői Almanach az 1898. évre*. A Nemzetközi Fürdő-Lapok kiadóhivatala.

Hunfalvy János 1867. *Gömör és Kishont leirása*. Pest, Nyomtatott Emich Gusztáv nyomdásznál.

Kitaibel, Pauli 1829. *Hydrographica Hungariae*. Pestini.

Lengyel Dániel 1853. *Fürdői zsebkönyv*. Pest.

Magyar Fürdőkalauz 1910. IV. évf. Magyar Fürdő Kalauz Kiadóvállalat. Tata, Englander és társa nyomdai műintézete, 1910.

Magyar Fürdőkalauz 1911. VI. kiadás. Magyar Fürdő Kalauz Kiadóvállalat. Tata, Englander és társa nyomdai műintézete, 1911.

Marikovszky, Georg 1814. *Physische und analytische Beschreibung aller Mineralquellen des löbl. gömörer und Klein-Honther Komitats*. Lőcse.

Marikovszky György 1829. *A Nagy-Rőtzei orvosvíznek elbontásáról, orvosi erejéről és hasznairól*. Rozsnyó.

Reuss Gustáv 1854. *Opis městečka Veľká Řevúca zvaného I. a II. díl. 1853–1854*. Kéziratban maradt letét. Slovenská národná knižnica Martin, Literárny archív, fond: Július Botto, kr. 1, prír.: 2177/81 (Szlovák Nemzeti Könyvtár Martin, Irodalmi levéltár, Július Botto fond, 1. sz. doboz, iktatószám: 2177/81).

Wachtel Dávid 1859. *Ungarns Kurorte und Mineralquellen*. Oedenburg.

Éva Kerényi

Spa Life in the 19th Century in Gömör, No. 8. Nagyrőce and Jolsva – spas on the outskirts of town

This time, roaming in the heart of the Gömör (Gemer) region, we are going to look at the historical spas situated in the county´s net small towns. The spa of Nagyrőce (Revúca), referred to in a contemporary newspaper advertisement as a first-rate climatic spa and health resort: “It is situated in the pleasant valley of an enormous leafy forest of an exquisite beauty, offering comfortable walking trails on the dust-free, ozone-rich, refreshing air.” The advertisement did not polarize, it faithfully reflected reality. The spa resort, situated in an only 15 minutes distance from the town, attracted visitors by a lovely park. From among the mineral water spas of the Gömör region, the least popular destination was the spa of Jolsva located on the boundary of the Gömör-Szepes Ore Mountain and the Gömör–Torna Karst, which, by its very nature, rightly deserves the “homely” epithet.

Papp Adrien

A fikció és valóság Pálóczi Horváth Lajos műveiben[1]

Adrien Papp
Fiction and Reality in the Writings of Lajos Pálóczi Horváth

82(091):821.511.141 (477.87)
82:929:821.511.141 (477.87)
929 Pálóczi Horváth Lajos

Keywords: Transcarpathian Hungarian literature, narratology, history, reference.

„Az irodalomból ki lehet bontani a társadalom képét" (Wellek 2006, 94. p.) – ezt a feltevést igazolják azok a tanulmányok, melyek például Balzac, Turgenyev, Tolsztoj, Mikszáth, Jókai stb. regényei alapján vázolják fel a régebbi korok társadalmi sajátosságait. A szépirodalmi írások így nem csak az irodalom, az irodalomtudomány számára lehetnek adekvátak, hanem egy interdiszciplináris térben a társadalomtudományok, történettudományok számára is. A szépirodalmi narratívák referenciális olvasata például a nemzetiségi társadalmak sajátos képének körvonalazásához is fontos adalékul szolgálhat, mivel a terület szerzőinek művei a társadalmi változásokat explicit módon képesek bemutatni, ami mindenképp egy árnyaltabb kép kialakításához vezethet, illetve lehetőséget nyújtana a nemzetiségi irodalmak szövegeit a kultúraközi viszonyok összefüggésében elemezni.

Mind az irodalomtudományban, mind a historiográfiában meghonosodott az a tendencia, amely a történelmi narratíva irodalmi szövegszerűségének, illetve a szépirodalmi szöveg történetiségének vizsgálatára irányul. Tanulmányomban én is ezt az irányvonalat kívánom követni. A beregszászi születésű Pálóczi Horváth Lajos *Álompákász* és *Két világ határán* című autobiográf regényeit vizsgálom és elemzem, különös tekintettel a fikció és valóság sajátos összefonódására e művekben. Ehhez az elméleti keretet elsősorban az irodalom és valóság kapcsolatára irányuló irodalomelméleti, illetve historiográfiai szakirodalom adja.

Arra a hipotézisre alapozva, hogy az irodalom, az irodalmi mű képes közvetíteni a társadalmi változásokat, még ha azt a szubjektív valóság keretein belül is teszi, úgy vélem, hogy a műveket a referencia elvének alávetve lehet a történelemtudomány számára is értékes írásként kezelni, természetesen figyelembe véve a fikció lehetőségét és az írói autonómiát: az írónak joga van lehetséges világok létrehozására, és a valós világok sajátos ábrázolására.

1 A tanulmány a Márton Áron Kutatói Szakkollégium keretein belül készült.

Mimészisz – referencia – irodalom

A valóság és fikció évszázadok óta tartó dialektikája és kérdésköre folyamatosan előbukkan a filozófiával, művészettel, irodalommal, sőt némely esetekben a historiográfiával foglalkozó diskurzusokban is. Arisztotelésztől kezdve napjainkig foglalkoztatja a teoretikusokat, hogy az alkotás, az irodalmi mű milyen mértékben van kapcsolatban a tényleges valósággal, sőt, hogy létezhet-e ez a kapcsolat egyáltalán. Különböző teóriák (Compagnon 2006, 109–158. p.) születtek, melyek vagy az irodalom legfontosabb funkciójának nevezik a valóság ábrázolását, vagy épp teljességgel lehetetlennek tartják, hogy az irodalmi alkotás önmagán kívül bármi másra is utaljon. Az elméleti szerteágazódást a témával kapcsolatban jól érzékelteti, hogy már a terminusok használata is eltér egymástól, több esetben önmagában a kifejezés alkalmazása egyfajta elméleti álláspontot tükröz. Az arisztotelészi mimészisz (Bolonyai 1997, 119. p.) és annak különböző fordításai (utánzás, megjelenítés, értelmezés – Compagnon 2006, 110. p.) a valószerű, realizmus, referencia, megjelenítés és ezen fogalmakkal oppozícióban álló kitalálás, fikció, illúzió, vagy épp hazugság – mind-mind élő kifejezések a témával foglalkozó írásokban.

Az alkotás és valóság kapcsolatára irányuló teoretikai párbeszéd pedig még sokrétűbb, hiszen az évszázadok során különböző egymással kapcsolatos vagy épp ellentétes elméleti elgondolások rakódtak egymásra. Jól érzékelteti ezt a heterogenitást, hogy már a klasszikus hagyományban sem létezett egységes és egyértelműen uralkodó állásfoglalás a kérdéskörrel kapcsolatban: már a platóni és az arisztotelészi mimészisz-értelmezés is jelentősen eltért egymástól. Míg Platón szerint a művészet a valóság tükre, és a valóság elemei az örökkévaló létezők utánzatai, így maga a művészet, mely utánoz, igazából az utánzatot utánozza, tehát alacsonyabb fokon másol. (Mészáros 2012, 8–9. p.) Épp ezért ez a másolat nem lehet hiteles, sőt az egyetlen funkciója, hogy eltávolít az igazságtól (ezért űzné ki államából a költőket). Ezzel szemben Arisztotelész a mimészisz feladatának a valóság utánzását, nem pedig másolását tartja. Az utánzás szerinte a létezők és a dolgok általános és jellegzetes vonásait képes megragadni, (Mészáros 2012, 8–9. p.) az emberi cselekedeteket a nyelv segítségével megjeleníteni. (Compagnon 2006, 118. p.)

Látható tehát, hogy már a mimészisz fogalmának kezdeti meghatározása, eredendője sem egységes, és ez a mindig jelenlévő ellentét az, ami ezt a kifejezést és értelmezését az évszázadok során mindig körbefonta. A valóság és művészet kapcsolatát megragadó elméletekben mindig létezett egyfajta eredendő szembenállás, amely vagy mimészisszelvű, vagy épp illúzióelvű volt. A folyamatosan újraéledő teoretikai polémia talán leginkább a 20. században érte el a csúcspontját, és ahogy Philippe Hamon francia teoretikus fogalmaz: az elméleti diskurzusok során a referencia kérdése a szerzővel, a kontextussal együtt „kritikai purgatóriumba" került. (Compagnon 2006, 110. p.)

A mimésziszt, az irodalom referencialitását megkérdőjelezte, sőt cáfolta az irodalomelmélet azon ága, amely szerint az irodalmi szöveg csak és kizárólag önmagára utal, és egyedül csak magáról szól („a költemény a költeményről szól" – Compagnon 2006, 110. p.). Philippe Sollers határozottan kijelentette: „... az ún. realizmus [...] ez az *előítélet*, mely abból áll, hogy elhisszük, egy írásnak ki kell fejeznie valamit, ami nem adott ebben az írásban [...] Észre kell vennünk azonban, hogy ez a konvenció csak elő-

zetes megegyezésekre vonatkozhat, minthogy a valóság fogalma is megegyezés és konformizmus, egyfajta hallgatólagos szerződés az egyén és az ő társadalmi csoportja között." (Compagnon 2006, 109. p.) Ez részben előrevetíti Paul Ricoeur ún. olvasási szerződését, amely nem más, mint az elbeszélői hang és az olvasó közti megállapodás arról, hogy egy szépirodalmi műnek fikciós vagy történelmi jelleget tulajdonítanak-e, és, hogy elfogadják-e, hogy az események az elbeszélői hang múltjához tartoznak. (Ricoeur 1999b, 62. p.)

Az 1990-es években Roland Barthes elméleti sortűz alá vette a referencialitás kérdését, és teljesen elvetette: „...még a legrealistább regényben sincs »realitása« a referensnek – elég elképzelni, micsoda felfordulást okozna, ha akár a legjózanabb elbeszélés leírásait szavukon fognánk, működési programokká fordítanánk le, és egyszerűen megpróbálnánk kivitelezni őket." (Barthes 1997, 107–108. p.) Antoine Compagnon, aki *Az elmélet démona* című könyvében egy jelentős fejezetet szentel a referencia kérdésének, Barthes ezen sarkalatos kijelentését röviden így cáfolja: „Már az érv is eléggé különösen hangzott, ugyanis azzal a megállapítással volt egyenértékű, mely szerint az irodalom használati utasítás. Elegendő megpróbálni követni a használati utasításokat, melyek minden elektromos készüléket kísérnek [...] ahhoz, hogy rájöjjünk, nem kevésbé használhatóak, mint egy Balzac-regény, s mégsem fogjuk teljességében tagadni kapcsolatukat a szóbanforgó géppel." (Compagnon 2006, 131. p.)

Ahogy a purgatóriumi állapot sem állandó, úgy az areferencialitás sem bizonyult hosszú időre egyeduralkodónak a modern irodalomelméletben: a mimészisz tagadására irányuló elméletek mellett több kísérlet is született arra vonatkozóan, hogy a szöveg kontextuális megközelítését érvényre juttassák. Így például Bahtyin újra bevezette a valóságot, a történelmet és a társadalmat a szövegbe, mondván, hogy a textus folyamatosan dialogizál. Viszont az ő nyomán létrejött intertextualitás mégis visszazárult a szövegre, s újra bezárta azt a lényegi irodalmiságába, mivel Bahtyinnál az intertextualitás egy tág értelemben vett párbeszédet jelentett a szövegek között, erősen utalva a kontextusra, de a hatására létrejött intertextualitás-elméletében már kizárólag különböző szövegek közötti kapcsolatokat jelölt.

A referencia fogalmának rehabilitálásához, illetve a Hamon által megnevezett purgatóriumi állapot megszüntetéséhez szükség volt a klasszikus mimészisz fogalom újraértelmezéséhez. Barthes és az ő nyomán számos strukturalista, posztstrukturalista teoretikus a kifejezést egyértelműen utánzásként, másolásként értelmezték, és erre a funkcióra építették referenciaellenes téziseiket. Az irodalom nem másolhatja a valóságot, a szöveg nem tükrözhet mást, mint önmagát. Northrop Frye (Frye 1998, 180. p.) és Paul Ricoeur (Ricoeur 1998, 11. p.) a mimésziszt ismeretként definiálták, melynek célja nem a másolás, hanem a viszonyok fölállítása a történések között, egyfajta „érthetőségi struktúra" szerkesztése, amely értelmet ad a szövegben megjelenő cselekedeteknek. Így a mimészisz nem csupán utánzás, megjelenítés, nem „a jelenlét megkettőződése, [...] szakadás, mely megnyitja a kitalálás terét, [...] megalapítja az irodalmi mű irodalmiságát". (Compagnon 2006, 148. p.) Ebben az újraértelmezési folyamatban nagy szerepet játszott Ricoeur hármas mimézis elmélete, melyet az 1980-as évek végén dolgozott ki. Ebben Ricoeur a mimézist hermeneutikai megközelítésből értelmezi át, Szent Ágoston, illetve Heidegger időfelfogását tartja szem előtt, s az idő és az elbeszélés közötti közvetítést tárja fel a mimézis sajátos analízisén keresztül. Az elem-

zés sarokkövét a *mimézis2* adja, amely közvetítő jellegénél fogva a költői kompozíció világába nyit utat, és a szöveg előttjétől (*mimézis1*) az utánjához (*mimézis3*) vezet el. (Ricoeur 1999a, 255–309. p.) Úgy véli, hogy a valóságnak, tényeknek elbeszélése szimbolikus, egy interpretált valóság, és tulajdonképp az emberi és történeti idő megismerése csak az elbeszélés folyamán lehetséges.

Látható, hogy a modern irodalomelmélet heves támadása a referenciával szemben nem nyert kizárólagos létjogosultságot, és szép lassan más elvetett fogalmakkal együtt újra beszivárgott az irodalmi gondolkodásba. A kontextuális megközelítésmódok egyre nagyobb teret nyernek az elmélet határain belül, s ahogy Szilasi László fogalmaz: „a realizmus újra téma lett". (Szilasi 2006, 79. p.) Ugyanakkor mindenképp érdemes a Compagnon által preferált arányt szem előtt tartani: „nem megfosztani az irodalmat a referenciától, de nem kizárólagos értékként kezelni". (Compagnon 2006, 130. p.) Hiszen a referencialitás kérdése az évszázados dialógusokat követően is még mindig nyitott: nem fogadható el dogmaként sem a kizárólagos referencialitás, sem a kizárólagos areferencialitás. Egyrészt a valóság és irodalom sajátos kapcsolatában fontos szerepet játszik a műfaji megkötöttség: egy utópisztikus, science fiction regény esetében az olvasóban nem ébred fel a valóság kibontása iránti vágy, viszont egy történelmi, esetleg önéletrajzi vonatkozású írás olvasása során az olvasói reflexió ösztönösen igyekszik megtalálni a valódi valóság és a mű valósága közötti párhuzamot. Cave Carlo Ginzburg történész szerint az olvasó nyomkereső, aki vadász módjára keresi a szövegben a jeleket, melyek a valóságra utalnak, s ezáltal értelmet adnak a megjelenített cselekvéseknek. (Compagnon 2006, 151. p.) Másrészt ehhez társul még az az olvasói magatartás, mely szintén egyfajta vadászatot imitál: megrögzötten keresi a szöveg természetétől eltérő vonásokat: egy történeti szövegben a hazugságot, egy szépirodalmi narratívában az igazságot. (Lejeune 2003, 24. p.)

Irodalmi alkotás a történész szemével

Az irodalomelmélethez hasonlóan a historiográfiai diskurzusok keretében is régen foglalkoztatja már a kutatókat mind a történelmi narratíva irodalmi szövegszerűsége, mind pedig az szépirodalmi szöveg történetisége.

Hayden White történetfilozófus szerint például egy történeti szöveg kezelhető irodalmi alkotásként, amennyiben igaz, hogy valóságreferens kijelentései egy bizonyos formát kapnak. (White 1997, 97. p.) Megfordítva ezt az elméletet felvetődik a kérdés, hogy egy megformált irodalmi szöveg kezelhető-e történeti elbeszélésként, amennyiben egy bizonyos korszemlélet, referenciával rendelkező állítások megjelennek narratívájában?

Frank Ankersmit (szintén történetfilozófus) ennél messzebb menően konkrétan felveti a történeti, illetve a történeti-társadalmi tematikájú szépirodalmi szövegek közti hasonlóságot: a historiográfiai szövegek narratívája múltreferens állításokból áll, viszont ezek az állítások nem csupán tényközlések, hanem kijelentéseik, állításaik többletjelentéssel bírnak, mivel a szerző (történész) a múlt értelmezése során saját szubjektív nézőpontját, az események sajátos értelmezését képtelen kizárni a szövegből. Ezzel párhuzamosan pedig a történeti jellegű irodalmi alkotásokról szintén elmond-

ható, hogy kijelentéseket tesz a múltról, ugyanakkor saját szubjektív nézőpontját beleépíti az általa létrehozott narratívába. (Ankersmit 2000, 117. p.)

Kisantal Tamás szerint az irodalmi szövegeket valamennyire lehetséges történeti módon elemezni, vagyis a történelemelméleti diskurzuson és metodológián belül van egy olyan közeg, ahol az irodalom és a historiográfia kapcsolatba lép, s a történeti elemzési módszerek szépirodalmi szövegekre is alkalmazhatóak. (Kisantal 2004, 79. p.)

Természetesen szélsőséges, már-már utópisztikus elképzelés lenne kordokumentumi státuszra emelni bizonyos irodalmi szövegeket, hisz nem szabad elfeledkeznünk a fikcióról és az írói autonómiáról sem: az írónak joga van lehetséges világok létrehozására, a valós világok sajátos ábrázolására. Viszont mindenképp figyelembe kell venni az irodalom valóságra való utalásának lehetőségét is, és így ha nem is kordokumentumként, de bizonyos szépirodalmi szövegek egy interdiszciplináris kutatási térben *történeti segéddokumentumként* kezelhetőek.

Pálóczi Horváth Lajos regényei

Pálóczi Horváth Lajos befejezetlen regényciklusa a korai kárpátaljai magyar irodalom egyik jelentős prózai alkotása. Az elkészült két regény (*Álompákász*, *Két világ határán*) kitűnő képet fest az első világháború előtti évek, illetve a háború ideje alatti Beregszászról és társadalmi rétegződéséről, különös hangsúlyt fektetve a középnemesség, a dzsentrik életének bemutatására; így pedig kitűnő lehetőséget nyújtanak a referenciális olvasathoz.

Pálóczi Horváth Lajos nevével a magyar irodalomban keveset találkozhatunk, az irodalmi köztudatban sokkal inkább ismert Pálóczi Horváth Ádám[2] és Pálóczi Horváth György[3] neve. Ennek legfőbb oka, hogy Pálóczi Horváth Lajos[4] elsősorban műfordítóként, esetlegesen folklórgyűjtőként, közgazdászként szerzett hírnevet, és csak idős korában kezdte el írni a már fentebb említett regényeit, melyek váratlan halála miatt maradtak torzók. Az elkészült regények azonban a kárpátaljai magyar irodalom számára mindenképp kulcsfontosságú alkotások, főként a bennük lévő hiteles társadalomábrázolás miatt. Épp a hitelességük okán lehetnek ezek a regények a 20. század első évtizedeinek rekonstruálásra irányuló történeti, szociológiai kutatások adalékanyagai is.

A regények nem képezik szervesen a két világháború közötti kárpátaljai magyar prózairodalom recepcióját, ugyanakkor a második világháborút követő irodalmi önszerveződéshez sem tartoznak. Pálóczi sajátos szerepet tölt be a kárpátaljai magyar irodalomban, hisz személye irodalmi tekintetben nem kötődik a területhez, mivel jóval Magyarországra való kitelepedése után írta meg a regényeit (az 1970-es években), amelyek csak a halála után kerültek kiadásra, így tulajdonképpen posztumusz módon vált kárpátaljai íróvá. Regényei közül előbb az *Álompákász* jelent meg 1986-ban a Magvető Kiadó gondozásában, majd 1993-ban a *Két világ határán* a kárpátaljai illetőségű Hatodik Síp Alapítvány kiadásában. Kárpátalján ettől kezdve válhatott Pálóczi elis-

2 Pálóczi Horváth Ádám, 1760 –1820, költő, író
3 Pálóczi Horváth György, 1908–1973, publicista, író
4 Pálóczi Horváth Lajos, 1899–1976, beregszászi születésű népzenekutató, műfordító, író

mert írónő, ezt a feltevést igazolja, hogy az egykori beregszászi szülőházán 1999-ben helyeztek el egy emléktáblát, melyen a következő felirat állt: „Egykor ezen a helyen állt Pálóczi-Horváth Lajos neves író, újságíró, műfordító szülőháza".[5] A felsorolás és az alkalmazott sorrend egyértelműen tükrözi, hogy Kárpátalján ekkor már Pálóczi szépírói érdemeit méltatták elsősorban, ellentétben a Magyar Néprajzi Lexikonnal (1982), amelyben csak népzenekutatóként és műfordítóként szerepelt, (Ortutay 1981, 513. p.) hiszen a regényei ekkor még ismeretlenek voltak.

A két próza műfaji besorolására vonatkozóan különböző vélemények születtek: Benda Kálmán önéletrajzi regénynek (Benda 1993, 5. p.) nevezte, Vitányi Iván emlékiratnak (Vitányi 1986, 8. p.), és felmerült az önéletleírás lehetősége is.

A két regény által ábrázolt időszak az 1899–1919[6] közötti évek. Az időbeliség jól nyomon követhető mindkét regényben, a szerző kétféle datálási módot is alkalmaz:

– olyan eseményeket nevez meg, melyek a történelmi források vagy magának a szövegnek a segítségével jól behatárolhatóak:

„Ámde augusztus elsején arra ébredt Porogjász, hogy a románok egy szálig eltűntek a városból. (...) Senki se tudta mi van Pesten; a fővárosból hónapok óta csak megbízhatatlan, kósza hírek szivárogtak le ide. Visszajönnek a vörösök, vagy csehek fogják felváltani a románokat, Munkács felől?" (Pálóczi Horváth 1993, 308. p.) Történeti forrásokból ismert, hogy a megszálló román hadsereg 1920. augusztus végére kivonult Kárpátaljáról. (Fedinec 2008, 41. p.)

„Bartók Béla, aki akkortájt éppen Porog megyében gyűjtögette a népdalokat..." (Pálóczi Horváth 1986, 377. p.) Bartók a főiskolai tanulmányai befejeztével népdalgyűjtő körútra indult, melynek keretében 1912-ben Bereg megyében is gyűjtött.[7]

– konkrétan megnevezi az időt, ahol a cselekmény tart:

„1903 júniusában először virult ki a kapu melletti fiatal hársfa." (Pálóczi Horváth 1986, 160. p.)

Narratológiai érdekessége a műveknek, hogy a szerző gyakran él az ellipszis, kihagyás eszközével, mégpedig oly módon, hogy nem csupán fejezetek között hozza létre, hanem akár bekezdések, mondatok között is:

„Nagy, sárga körték a fákon. Sárika leszakít egyet, s odaadja neki. Lajoska belekharap. A körte nemcsak zamatos, de olyan illatos, hogy egy percre elgondolkozik, még rágni is elfelejt. (Később, ha császárkörtét evett, vagy muskotályszőlőt meg szilvát, úgy képzelte, hogy ezt az illatot ő már érezte valamikor, Perzsiában, a muskotály fajták szülőhazájában.)

A kertre néző verendában, magas polcokon, sárgára festett aranymadarak állnak, s mindenfelé valami édes, friss szagot érezni. (Volt idő, mikor azt hitte, hogy ez a napsugárnak az illata, amely beleivódik a falakba, mert Ogmándon mindig süt a nap.)

5 http://www.karpatinfo.net/latnivalok/paloczi-horvath-lajos-iro-emlektablaja-beregszasz (2015-05-25).

6 Álompákász: 1899–1914; Két világ határán: 1914–1919

7 Bartók helyi népdalgyűjtésére emléktáblával emlékeznek a Beregszászi Művészeti Iskola falán, a következő felirattal: „Bartók Béla 1912. évi bereg megyei népdalgyűjtő útja emlékére BMKSZ, 1996."

Aztán egyszercsak ott feküsznek Zoli bátyjával együtt, ismét Porogjászon, a lezárt nappaliszoba ajtaja előtt, a padlón, az ajtó alsó részéhez nyomják az orrukat, mert Zolika szerint a nappaliból már karácsonyfaszagot lehet érezni." (Pálóczi Horváth 1986, 157–158. p.)

Az író egy omnipotens, extradiegetikus – heterodiegetikus narrátorral mondatja el a történéseket, aki végigkalauzolja az olvasót a cselekményen, megvilágítva az egyes események összefüggéseit. Ez a narrátori pozíció az önéletrajzi művek esetében nem túl gyakori, hiszen az ilyen alkotások többségében a szerző az olvasó tudomására hozza művének autobiográf jellegét. Pálóczi azonban ezt nem teszi meg, és ezt a jelleget az olvasó számára csak az életút és a regény eseményeinek párhuzamba állítása, illetve a túlságosan árulkodó névváltoztatások árulják el. A narratíva egészén keresztül a narrátor igyekszik egy külső pozícióból leírni a történéseket, ez azonban egy-két esetben megtörik, és előfordul, hogy az elbeszélő kilép a külső narrátori szerepből, s mintegy azonosul főhősével.

A regény egyébként nemcsak az omnipotens, heterodiegetikus (kívülálló) elbeszélővel lépi túl az autobiográf teret, hanem azzal is, hogy a főhős, tehát az „én" megszületése előtt elkezdi a történetet. Így pedig egy jó ideig abban a tévhitben tartja az olvasót, hogy a regény főhőse az apa (id. Forbáth Lajos), nem pedig a fia, a még meg sem született ifj. Forbáth Lajos (Lajoska). A regény cselekménye így a főhős életén kívülre is kiterjed: például a szöveg bemutatja a családtagok titkolt életeseményeit, és tudósít történelmi és politikai eseményekről is.

A regények időszerkezete részben lineáris: néha az író megszakítja a leírást előre-, vagy hátrautalásokkal. Térszerkezetük egypólusú, Beregszász (vagy ahogy a regényben szerepel: Porogjász) képezi mindkét regény központi helyszínét. A cselekmény teljes egésze ehhez a helyszínhez köthető, csupán apró kimozdulások figyelhetőek meg. Például az *Álompákász*ban egy-egy fejezet erejéig megjelenik helyszínként Petrova[8] és Budapest, igaz, előbbi csak közvetve (az egyik szolgáló visszaemlékezésén keresztül). A *Két világ határán* című kötetben már részletesebben megjelenik Budapest, illetve az orosz front, ahol a főhős huszár önkéntesként szolgál, de még mindig Beregszász képezi a regény központi terét.

A szerző a regényekben névváltoztatásokkal él, viszont nem csak egyszerűen megváltoztatja a neveket, hanem mintegy játszik is velük. Erre azért fontos kitérni, mert a szereplőket valós személyekről mintázza. Részleges névváltoztatást alkalmaz: a központi szereplők nevét megváltoztatja, de azokét, akik csak közvetve jelennek meg a műben, változatlanul hagyja. Így például a főhős nevét Pálóczi Horváth Lajosról maróti Forbáth Lajosra változtatja, de Tisza István miniszterelnök vagy a vidékhez szorosan kötődő Korjátovics Tódor fejedelem nevét változatlanul közli. Ugyanezt az elvet követi az író a helységnevek esetében is: a regényekben központi helyként szereplő Beregszászt Porogjászra változtatja, a hozzá kapcsolódó Bereg megyét Porog[9] megyére, de a

8 Ruszin község a történeti Máramarosban

9 Pápai Páriz Ferenc egyházi író „Dictionariumlatino-hungaricum"-ában azt állítja, hogy már jóval a magyarok bejövetele előtt itt római telep létezett, amelyet Peregiumnak hívtak. Pálóczi talán olvasott erről, és így a Porog elnevezés utalhat erre az elképzelésre.

környező falvakat, közvetett helyszíneket (Kígyós, Nagybereg, Muzsaly, Ungvár, Máramaros megye) a valódi nevükön nevezi meg. Porogjász utcáinak, illetve patinás épületeinek nevét is hűen közli, de például a várost átszelő kis folyót Vérkéről Égresnek nevezte át.

A fikció és valóság Pálóczi Horváth Lajos regényeiben

Benda Kálmán szerint: „Pálóczi Horváth Lajos regényes visszaemlékezéseinek irodalmi értékei mellett igazi jelentősége abban áll, hogy segít a század elejének vidéki dzsentri társadalmáról egy, az eddiginél reálisabb, kiegyensúlyozottabb és árnyaltabb kép kiformálásában." (Benda 1993, 7. p.)

A regények az 1899 és 1919 közötti időt mutatják be. Az *Álompákász* betekintést ad a beregszászi és Beregszász környéki földbirtokos családok hétköznapjaiba, mulatságaiba, összejöveteleibe. Forbáth Lajoska gyermekkorának ábrázolásával a szerző szinte észrevétlenül csöpögtet a játékok világába olyan aktuálpolitikai kérdéseket, mint a cigányság, zsidóság, ruszinság kérdése, a negatív sztereotípiák ábrázolása. Például a Cigánykaland című fejezet végén a főhős édesanyja, amikor megtudja, hogy éhes gyermekét megszoptatta egy cigányasszony, így reagál: „*Forbáthné ijedten magához szorította Lajoskát, elrémülve, hogy a gyerek a tejjel valami fertőzést, a kóborló romantika, a bohém könnyelműség fertőzetét szívta magába*". (Pálóczi Horváth 1986, 142. p.) Emellett a zsidók vagy a magyaroktól nyelvükben is különböző ruszinok mint kívülálló, idegen réteggel szembeni ellenszenv is megjelenik a regényben, méghozzá oly módon, hogy a súlyos és eltúlzott sztereotípiákat a gyerekek világán keresztül mutatja be az író látszólag mérsékeltebb formában (a gyerek cselekedetei csak egyfajta játékot tükröznek). Viszont azzal, hogy a szerző a gyermeki világ naivitásába helyezi ezeket a súlyos kérdéseket, igazából megvilágítja az „idegengyűlölet" kegyetlen képét:

„Havrincz, a verhovinc, afféle kocsis inas [...] Mikor nincsen dolga, leül a pokróccal letakart kisebbik faágyra, lábát lógatja, és napraforgómagot rágcsál, vagy imádkozik.

Ilyenkor kezdik el ők ketten Havrincz ugratását, bosszantását.

– Havrinczu – húzza Lemák –, ugyi neked birkanyíró ollóval vágták le a hajadat?

– Azal hat. Is neked mivel vagtak tiedet?

Szegény Havrincz nem tud visszavágni, s a magyart még csak törve beszéli. Ezért visszacsípés helyett mindent megismétel, és mindent visszakérdez. Úgy gondolja, evvel lefőzi Lemákot. [...]

Ha már megunják a szóbeli ugratást, vadabb bosszantásokat eszelnek ki. Egyszer csalánt raktak a háziszőttes vászon alá, amelyen Havrincz alszik. Máskor meg felkötöttek egy vízzel tele cserépedényt az ágya fölé egy szegre, zsinórral, s a zsinór végét kivezették az istálló ablakán. Mikor Havrincz, munkája végeztével, ráült az ágyára, kívülről meghúzták a zsinórt, a korsó oldalra fordult, s a víz ráömlött szegény kis lovász fejére. A fiú ijedten leugrott az ágyról. Erre ők berohantak az istállóba, és kórusban üvöltötték.

– Havrincz, Havrincz, ázott fejű verhovinc!

Szegény Havrincz most az egyszer kizökkent havasi közönyéből.

– Maguk mir mindig bantanak ingem, mikor in magukat sose nem bantum?!.. – Szavai ziháló zokogásba fúlnak." (Pálóczi Horváth 1986, 213–214. p.)

Vagy: *„Lajoska bosszankodva figyelte Címent Ármint.*[10] *Nagyon begyiben volt ez a fiú: bosszantotta az idegenszerűsége, a másfajtájúsága. Minden olyan más volt rajta: a haja, az orra, a sápadt arcbőre és vérszegénységtől természetellenesen megduzzadt ajka. Olyasféle érzésekkel nézegette a Ciment fiút, mint a verebek a nagy ritkán felbukkanó albínókat: azok egyszerűen kiverik maguk közül, és kész.”* (Pálóczi Horváth 1986, 306. p.)

A szerző minden esetben, amikor arra tesz kísérletet, hogy ezt a gyűlölködő magatartást leírja és bemutassa, a saját humánus álláspontját is nyilvánvalóvá teszi: a fellobbanó konfliktus végére a gyűlölt másság az emberi lét egyformaságában oldódik fel.

Pálóczi Horváth Lajos nagy érdemének tartják, (Benda 1986, 6. p.) hogy bár saját társadalmi csoportját ábrázolta, azt minden elfogultság nélkül tette. Megmutatta a vidéki nemesség erényeit, és ugyanakkor hibáit is. Ez az objektivitás valószínűleg az időbeli távlatnak köszönhető, annak, hogy regényét évtizedekkel Magyarországra való áttelepülése után írta. Épp ezért sikerült a vidéki dzsentrik életét újszerű módon ábrázolnia, hisz egyszerre mutatta be őket belülről és ugyanakkor objektíven. Így prózájában fontos szerep jut a nemesség súlyos önpusztító eladósodásának, az okok kitárgyalásának: a folyamatos hitelek igénybevétele, a rossz gazdálkodás az anyagi javakkal, földbirtokokkal stb.

Az *Álompákász* című regény a világháború kitörésével ér véget, és az írás jól érezteti ennek a háborúnak a váratlanságát azzal, hogy a hírnök mint hívatlan vendég toppan be a szüreti összejövetelre:

„Egyszer csak kocsizörgés hallatszik. Egy fiáker megáll a borházhoz vezető úton, a sötétben. A zene elhallgat, és most hallani lehet, hogy a kocsi körül izgatott szóváltás indul meg, amelybe belehasít egy női sikoltás, zokogásban folytatódva. […]

– Kezicsókolom kitört a háború! Már ki is ragasztották a plakátokat az átajjános mozgósitásrul. Nagy tüntetések vannak a városba’, hemzseg az utcán a sok nép!” (Pálóczi Horváth 1986, 435. p.)

A regény utolsó sorai jól tükrözik, hogy a háború milyen felfoghatatlan, érthetetlen eseményként jelentkezett. A hősök egy rövid időre megrémülnek a hírtől, de ez a rémület inkább a fogalmat körülvevő rejtélyes jelentés felé irányul, mert a háború valódi szörnyűségeit eddigi életük során még nem tapasztalták meg. Épp ezért a regény utolsó soraiban domináns szerep nem a háború kitörésének, hanem egy botrányos lánykérésnek jut, és csak a narrátor által kimondott, vészjósló *első* sorszámnév által kerül a háború fogalma központi pozícióba a szövegben:

„Ekkor lépett be a szobába Gálszécsy Ferenc. Azt se tudta, mihez kapjon ebben a zűrzavaros, háborús világban. Éktelen dühbe gurult hát, mikor megpillantotta az ablakon befelé szónokoló fiatalembert.

– Haszontalan kölyök, éppen jókor jut eszedbe botrányokat csinálni!

– Ferenc bácsi! – kiáltotta Béla. – Bebi-bibi-bizonyítottam a bá-bá-bátorságomat, ezért most ünnepélyesen megkérem Ma-ma-ma-ma-Magdi lányának a ke-ke-ke-kezét!

– Maj adok én neked leánykérést, ebadta csibésze! – Azzal nyakánál fogva berántotta Bundzit a szobába, istenesen megrázta, jól hátba verdeste, és kituszkolta a folyosóra.

10 Az osztály zsidó tanulója

Ilyen és ehhez hasonló dolgok történtek Porogjászon akkor, amikor kitört az első világháború." (Pálóczi Horváth 1986, 439. p.)

A másik mű, a *Két világ határán* című regény az első világháború ideje alatt játszódik, és sajátos módon fonódik benne össze egy gimnazista fiú mindennapjainak, hóbortjainak, szerelmi történeteinek leírása a háború különböző szakaszaival együtt járó közhangulat ábrázolásával a vidéki lakosság körében. A regény cselekménye a Galíciába tartó első katonavonat fogadásával indul, és a szerző bemutatja a háború első heteiben uralkodó lelkes, a győzelmet biztosra vevő közhangulatot:

„Mikor az első – már tudniillik az ő számára első – menetszázad felvirágzott mozdonnyal, szilaj énekszóval bepöfögött a petrovai állomásra, vadul feldobogott a szíve az izgalomtól s a büszkeségtől: itt a történelem a szeme előtt, s lám a magyar katonák dalolva mennek a csatába!

A hazafias boroktól és honleányi csókoktól megmámorosodott, felbokrétázott fiatal magyar bakák veszettül énekeltek, hetykélkedtek, csókokat dobáltak a tiszteletükre kivonult magyarruhás lányok felé, s vígan kapkodták a virágot meg a cigarettát." (Pálóczi Horváth 1993, 10. p.)

Majd ezzel ellentétbe állítva bemutatja a kisvárosi társadalom háború által felzaklatott és megváltozott életét. Sorra veszi a terület fontos történelmi eseményeit és ezeknek hatását az egyén, illetve egy szűkebb társadalmi réteg életére, mindennapjaira. Így a regényben ábrázolja az orosz betörés okozta rémültséget, menekülést, majd visszaköltözést; a Tanácsköztársaság kikiáltása után a nemesség rettegését a kommunista rendszertől, a román hadsereg betörését, majd a „cseh" hadsereg általi „felszabadítást". (Fedinec 2002, 9–17. p.)

A fiatal Forbáth Lajossal együtt pedig az olvasó láthatja az orosz fronton az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének szétesését, ami egyet jelentett a vereséggel. A regény cselekménye 1919-ben ér véget azzal, hogy Beregszász vezetői, előkelői ünnepélyes fogadtatásban részesítik, és nagy reményekkel várják Hennoque tábornokot, a csehszlovák hadsereg parancsnokát, aki a következő bejelentést teszi:

„– Most egy határozatot kell közölnöm Önökkel, amely egyeseket talán meg fog lepni – s azután megint papírról olvasta tovább. – Az antanthatalmak Párizs környékén tárgyaló békeelőkészítő szervei úgy döntöttek, hogy a Ruténföld, Ungvár, Munkács, Porogjász stb. városokkal együtt Csehszlovákiához csatoltatik…" (Pálóczi Horváth 1993, 322. p.)

A történelmi pontokat összeköti Pálóczi neoromantikus narratívája, mely egy ember, egy társadalmi csoport mindennapjain keresztül mutatja be s ezáltal teszi személyessé a történelem nagyobb eseményeit, kérdéseit. Ahogy az első kötet végén a világháború kitörésének hírét keresztülfonja az egyéni élettér személyessége, úgy a trianoni békeszerződés bejelentését is: Forbáth Lajos a bejelentésig arról ábrándozott, hogy meghódít egy francia lányt, Hennoque tábornok bejelentése után pedig *„Lajos felszisszent, arca eltorzult. Otthagyta a francia lányt…"* (Pálóczi Horváth 1993, 322. p.)

A regény utolsó sorai már előrevetítik a trianoni döntést követő évek szembenállását, propagandáját az új hatalom ellen (Fedinec 2008, 42. p.) azzal, ahogy a város képviselői eléneklik a magyar himnuszt.

Pálóczi regényeiben szétválasztja és ugyanakkor összefonja a fikciót és a valóságot. Mivel regényét önéletrajzi regénynek szánta, így a fő hangsúly a valóság hű ábrázolá-

sára tevődik, ami kitűnően érvényre is jut a társadalmi történések ábrázolásában, ugyanakkor a személyes tér megjelenítésekor egyértelműen alkalmaz fiktív elemeket. A főhős születése előtti, illetve a kisgyerekkori évek bemutatásánál csak másodlagos információi lehettek, épp ezért a regény ezen részleteit időnként egyfajta misztikusság jellemzi:

„A cigánykaland sokáig és sok irányban éreztette hatását Forbáth Lajoska életében. [...]A vásári, meg a cigánytanyai élmény felpiszkálta vágyait, de nem elégítette ki, hiszen éppen csak hogy belekóstolt a sok kóstolni-, szagolni-, látni-, hallani- és markolnivalóba. Azok a prüszkölő-horkoló lovak ott vágtattak tovább is félig lehunyt szemei előtt, és csattogott-rázkódott alatta a szekér. Hallotta a cigánygyerekek kurjongatását, s fel-felkacagott álmában szilaj táncuk láttára.” (Pálóczi Horváth 1986, 143. p.)

Összegzés

Tanulmányomban a kárpátaljai magyar irodalom két alkotását vetettem vizsgálat alá. Nem kifejezetten narratológiai elemzésre törekedtem, hanem arra kívántam a regény részletei segítségével rávilágítani, hogy milyen módon fonódik össze a vizsgált prózában a valóság és fikció.

Pálóczi Horváth Lajos regényei a 20. század első évtizedeinek azon jelentős történeti, társadalompolitikai eseményeit jelenítik meg, melyek nagymértékben befolyásolták a mai Kárpátalja, sőt Magyarország jelenét. Épp ezért az értékük nem csupán az irodalom, a kisebbségi, regionális irodalom számára lehet releváns, hanem akár a társadalomtudományi, történettudományi diszciplínák számára is hasznos adalékul szolgálhatnak. Természetesen ezen tudományágak számára a művek relevanciája nem a megjelenített történelmi eseményekben rejlik, hanem bizonyos eseményekhez kapcsolódóan az emberi viszonyulás, a társadalmi közhangulat ábrázolásában. Pálóczi regényeiben ezek kitűnően körvonalazódnak, és így elmondható, hogy a művek mindenképp kiegészíthetik a korszak rekonstruálására vonatkozó munkákat.

Irodalom

Ankersmit, Frank Rudolf 2000. Hat tézis a narrativista történetfilozófiáról. In *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijárat Kiadó, 111–120. p.

Barthes, Roland 1997. *S/Z*. Budapest, Osiris Kiadó.

Benda Kálmán 1993. Előszó. In Pálóczi Horváth Lajos: *Két világ határán*., Hatodik Síp Alapítvány, 5–7. p.

Bolonyai Gábor: Kommentárok Arisztotelész Poétika című művéhez. In Arisztotelész: *Poétika és más költészettani írások*. Budapest, Pannon Klett Könyvkiadó Kft., 1997,118–131. p.

Compagnon, Antoine 2006. A világ. In Antoine Compagnon: *Az elmélet démona*. Pozsony, Kalligram, 109–158. p.

Fedinec Csilla 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, 7–18. p.

Fedinec Csilla 2008. A Csehszlovákiához került Kárpátalja. In Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadói Kör, 40–43. p.

Frye, Northrop 1998. Az ősz müthosza: a tragédia. In Northrop Frye: *A kritika anatómiája*. Budapest, Helikon Kiadó, 175–188. p.
Kisantal Tamás 2004. Az irodalmi alkotás mint történelmi szöveg. *Tiszatáj*, 75–101. p.
Lejeune, Philippe 2003. Az önéletírói paktum. In Z. Varga Zoltán: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Budapest, L' Harmattan Kft., 17–46. p.
Mészáros Márta 2012. Látszat és valóság, mimesis. In Mészáros Márta: *Adalékok a tradicionális tükör-értelmezések dekonstrukciójához*. 8–11. p.
Ortutay Gyula 1981. *Magyar Néprajzi Lexikon 4*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
Pálóczi Horváth Lajos 1986. *Álompákász*. Budapest, Magvető Kiadó.
Pálóczi Horváth Lajos 1993. Két világ határán. Hatodik Síp Alapítvány.
Ricoeur, Paul 1998. A szöveg világa és az olvasó világa. In Thomka Beáta: *Narratívák 2: Történet és fikció*. Budapest, Kijárat Kiadó, 9–42. p.
Ricoeur, Paul 1999a. A hármas mimézis. In Paul Ricoeur: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest, Osiris Kiadó, 255–309. p.
Ricoeur, Paul 1999b. Emlékezet – felejtés – történelem. In Thomka Beáta: *Narratívák 3: A kultúra narratívái*. Budapest, Kijárat Kiadó, 51–67. p.
Szilasi László 2006. „Mintha"-változatok. A referencia-illúzió felkeltésének retorikai stratégiái a mai magyar prózában. *Bárka,* 6. sz. 79–98. p.
Vitányi Iván 1986. Előszó. In Pálóczi Horváth Lajos: *Álompákász*. Budapest, Magvető Kiadó, 5–9. p.
Wellek, René 2006. Az irodalom és társadalom. In René Wellek–Austin Warren: *Az irodalom elmélete*. Budapest, Osiris Kiadó, 94–110. p.
White, Hayden 1997. A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás. In Hayden White: *A történelem terhe*. Budapest, Osiris–Gondolat, 68–102. p.

Adrien Papp

Fiction and Reality in the Writings of Lajos Pálóczi Horváth

In my research I examined two literary works from the Transcarpathian Hungarian literature. I did not aim at making a specific narratological analysis, but using details from the novels by Lajos Pálóczi Horváth, I wanted to highlight how reality and fiction intertwine in them. The novels reflect significant historical, socio-political events taking place in the first decade of the 20th century, which had a substantial impact on the present day Transcarpathia and even Hungary. That is why the value of these novels can be relevant not only from the point of view of literature as such, or the literature of minorities, or the literature of the region, but they also serve as a useful input for the social sciences and the history of science as well. Of course, the relevance of the novels for these disciplines lies not in the presented historical events, but in the presentation of certain events with respect to human attitudes and in the social representation of public opinion. All of these qualities are perfectly outlined in the novels of Pálóczi, and so we can say that they definitely complement works related to the reconstruction of the era.

SEBŐ BUGÁR BEÁTA–RONCZ MELINDA

Egy kutatókönyvtár mindennapjai

Bibliotheca Hungarica, a Fórum Kisebbségkutató Intézet könyvtára

Az alábbi írásunkkal szeretnénk betekintést nyújtani a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet könyvtárának, a Bibliotheca Hungaricának tevékenységébe a felmutatott eredmények alapján. Röviden írunk a megalakulásáról, a történetéről. Bővebben kifejtjük szakmai tevékenységét, gyűjteményeit, partnerintézményeivel való kapcsolattartását, aktív szerepét a tudományos életben.

A kezdetektől

Az 1989-es rendszerváltozás után elkezdődött egy önálló szlovákiai magyar országos könyvtár létrehozása. A somorjai Bibliotheca Hungarica könyvtár ötletgazdája Dr. Zalabai Zsigmond egyetemi oktató volt, akihez csatlakozott Presinszky Lajos, a Városi Honismereti Ház akkori vezetője és Végh László, a könyvtár jelenlegi igazgatója is. 1990 novemberében a hazai sajtóban felhívással fordultak a csehszlovákiai magyar közvéleményhez, hogy könyvadományaikkal támogassák a központi könyvgyűjtemény alapjainak lerakását. A gyűjtés eredményes volt, magánszemélyek és különféle szervezetek ajánlották fel könyveiket, folyóirataikat. A könyvtárat 1992-ben Bibliotheca Hungarica Alapítvány néven jegyezték be. A kilencvenes évek elején sorra szűntek meg a szlovákiai magyar szerkesztőségek, intézmények, amelyek állományai szerves részét képezik a könyvtár dokumentumainak és levéltári anyagainak. Írók, politikusok, neves személyiségek hagyatékai kerültek ide.

1997-ben a Bibliotheca Hungarica Alapítvány kuratóriuma a törvény megszorító intézkedései miatt felszámolta az alapítványi formát és a könyvtár működését a Fórum Társadalomtudományi Intézet keretében folytatta tovább. Sikerült kialakítani egy olyan intézményes alapot, keretet, amelyre ez a sokrétű tudományos intézet rá tudott épülni. Ezzel párhuzamosan megindult a gyűjtemény szakszerű feldolgozása és a hungarológiai kézikönyvtár kiépítése.

Az 1990-es években a Szlovákia magyarlakta járási és a városi könyvtárak könyvtárosai nem tudtak közvetlen kapcsolatot kialakítani magyarországi könyvtárakkal, könyvtárosokkal. Ezért a Bibliotheca Hungarica kezdeményezésére egy olyan szervezetet hoztak létre – a Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesületét 1999-ben –, amely lehetőséget biztosított a hazai és külföldi könyvtárosok szakmai találkozóira, tapasztalatcseréire, könyvadományok behozatalára.

Az Intézetben összegyűlt dokumentummennyiség nagysága szükségessé tette, hogy 2008-tól a levéltár és a könyvtár elkülönüljön az Intézeten belül. A Bibliotheca Hungarica könyvtár és a Szlovákiai Magyar Levéltár közös igazgatóval, Végh László irá-

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVIII. évfolyam 2016/1, Somorja

nyítása alatt működik. A könyvtár jelenleg két munkatárssal áll a látogatók rendelkezésére, illetve végzi tudományos munkáját. Mindennapi munkájuk mellett tevékenyen részt vesznek a Fórum Kisebbségkutató Intézet különböző projektjeiben, valamint az intézet egyes részlegeinek munkáját is segítik.

Gyűjtemény

A könyvtár gyűjteményét tekintve eltér a hagyományos értelemben vett könyvtáraktól. Speciális szakkönyvtár, amely a törzsállományát tekintve a teljességre törekvő archiválást tartja szem előtt, nemcsak a nyomtatásban kiadott könyveket, sajtótermékeket gyűjti, hanem egyéb írott, a szlovákiai magyarság életével kapcsolatos dokumentumokat is.

A könyvtári gyűjtemény az olvasók részéről szabadon hozzáférhető, nem kölcsönözhető, csak helyben használható. Az olvasó szabadon mozoghat a betűrendben, illetve helyi szakrend szerint elhelyezett dokumentumokat tartalmazó polcok között. A dokumentumokat kiválasztás előtt kézbe veheti, majd a kutatók rendelkezésére fenntartott olvasóteremben zavartalanul, a nyitvatartás egész ideje alatt rendeltetésszerűen használhatja, internet-hozzáférés, számítógép, fénymásolási és szkennelési lehetőséggel.

Könyvek

A könyvtárban a 2015 végén csaknem 25 000 kiadvány található. Állományunk évente 500-700 kiadvánnyal bővül, ami nagyrészt a különféle kiadókkal, szervezetekkel, magánszemélyekkel a kezdetekben kialakított és folyamatosan ápolt kapcsolatoknak köszönhető. A szerzemények elsősorban ajándék példányokból (magánszemélyektől, szerzőktől, intézményektől), csereadományokból (a partnerintézmények által megjelentetett publikációkból) és pályázatokból valósulnak meg. Az állomány retrospektív gyarapítás által is bővül, többnyire ismert emberek hagyatékaiból ide kerülő, a könyvtár gyűjtőkörébe beleillő példányokkal. A könyvállomány magába foglalja a törzsállományt, a kézikönyvtárt, a Csemadok központi könyvtárát és a különféle személyi hagyatékokból (pl. Gyönyör József, Turczel Lajos, Zalabai Zsigmond stb). származó könyveket

A törzsállományt az 1918-tól napjainkig a Csehszlovákia, valamint a későbbi Szlovákia területén magyar nyelven megjelent kiadványok alkotják. Ezen kiadványokból általában 2 darabot gyűjt, amelyből egy példányt archivál, a másik pedig szabadon hozzáférhető a kutatók számára. Ezt a gyűjteményt a tavalyi év végéig 14 000 kiadvány alkotta. Ez magába foglalja a tankönyveket, szakdolgozatokat, az időszaki kiadványokat (iskolai évkönyvek, emlékkönyvek, naptárak, évkönyvek) is. A szakdolgozati gyűjtemény az évek során az itt kutató diákok munkáiból fokozatosan gyarapodik. Ezzel is megkönnyítve a később hasonló témával ide látogató kutatók munkáját. A kézikönyvtárban megtalálhatók olyan lexikonok, szótárak, valamint azon külföldön megjelent, magyar vagy más nyelvű kiadványok, amelyek elengedhetetlenek a szlovákiai magyarság életével foglalkozó kutatók számára. Itt találhatók a hasonló témában, Szlovákiában kiadott, szlovák nyelven írt, kisebbségekkel foglalkozó munkák is. A gyűjtemény részét képezik a partnerintézményeik által ajándékozott kötetek, munkák. 2015-tól ehhez a gyűjteményhez sorolták át a korábban önálló részt képező Nemzetiségi Szakkönyvtár kiadványait is. A kutatók rendelkezésére áll az 1997-ben ide került

Csemadok központi könyvtárának 2000 kötetes gyűjteménye is. Fontos megemlíteni, hogy a különgyűjteményt alkotó, írók, politikusok, neves személyiségek hagyatékai sokszor olyan példányokat is tartalmaznak, amelyek manapság már ritkaságnak számítanak, és csak a Bibliotheca Hungaricában hozzáférhetőek.

A könyvtári gyűjtemény bibliográfiai adatai a Huntéka könyvtári rendszerben vannak feldolgozva. Egyes könyveknél egészen az analitikák mélységéig visszakereshető. A könyvkatalógus online elérhetősége: http://185.28.144.11:8080/monguz/index.jsp?lang=hu&page=search

Folyóiratok

A könyvtár jelentős folyóirat-gyűjteménnyel is rendelkezik. Ennek a magját az 1918-tól Csehszlovákiában, később Szlovákiában megjelent magyar lapok alkotják. Jelenleg az 1918–1945 közötti időszakból több mint 180 fajta folyóiratot őrzünk. Az ebben az időszakban megjelent szlovákiai magyar folyóiratok gyűjteménye a teljes évfolyamokat és lapszámokat illetően sajnos hiányos. Ezek beszerzése nagyon nehéz, főleg hagyatékok révén kerülnek a gyűjteménybe. Az 1945 utáni évekből pedig több mint 400 fajta folyóirat áll a kutatók rendelkezésére. Az 1949–1989 között megjelent központi szlovákiai magyar folyóiratok szinte teljes gyűjteménye megtalálható a folyóirattárban. 1990 után megszaporodtak a helyi sajtóterméket, amelyekből sajnos nem mindegyik jutott el a könyvtárhoz, így ezek beszerzése, különösen ha nem voltak hosszú életűk, és már meg is szűnt a kiadójuk, nagy gondot jelent.

Ezeken kívül megtalálhatók még a Szlovákiában élő más kisebbségek (15 fajta) folyóiratainak egyes számai, szlovák nyelvű folyóiratok (32 fajta), valamint a külföldön megjelenő magyar lapok (130), amelyek a magyar irodalom, valamint a kisebbségi kérdés, a határon túli magyarság tanulmányozásához nyújtanak segítséget.

Továbbra is feladatunknak tekintjük a kurrens lapok beszerzését, feldolgozását, archiválását, a régebbi lapszámok felkutatását és a kutatók rendelkezésére bocsátását. A folyóirat-katalógus online elérhetősége: http://adatbank.sk/leveltarak/folyoirattar/.

Egyéb gyűjtemény

A Bibliotheca Hungarica folyamatosan s már a kezdetektől törekedett arra, hogy a könyvek és folyóiratok mellett a csehszlovákiai magyarság életével kapcsolatos fényképeket, képeslapokat, hanganyagokat is összegyűjtse. Az egyéb gyűjtemény jelentős részét teszik ki a kisnyomtatványok, amelyek a szlovákiai magyarság kulturális életével kapcsolatos eseményekről jelentek meg meghívók, plakátok, műsorfüzetek, kiállítási katalógusok, szórólapok formájában. Ezek feldolgozása a könyvtárban folyamatos zajlik, majd a levéltárban kerül archiválásra, ahol a kutatók rendelkezésére áll. A jövőbeli tervek között szerepel ezek digitalizálása, és a honlapon való megjelentetése.

Szakmai tevékenysége

A Bibliotheca Hungarica munkatársai a könyvtár gyűjteményének gyarapítása érdekében folyamatosan figyelik a szlovákiai magyar könyvpiacot, kapcsolatot tartanak a szlo-

vákiai magyar kiadókkal, szervezetekkel, illetve önkormányzatokkal. Az állomány magánszemélyek adományainak köszönhetően is bővül, melyek a törzsállományon kívül az egyéb gyűjteményeinket is gazdagítják.

A könyvtár mindennapi tevékenységi körébe tartozik a beszerzett kiadványok feldolgozása és archiválása mellett az érdeklődő kutatók, látogatók tájékoztatása, illetve munkájuk segítése. Alapszolgáltatásain kívül – mint például a helyben használat, a számítógép-, szkenner- és internethasználat, illetve fénymásolási lehetőség – kérésre különböző irodalomjegyzékeket, helytörténeti bibliográfiákat, repertóriumokat állít össze. A könyvtár a kutatók igényei szerint személyesen, de akár e-mailen, telefonon, faxon is nyújt információt, küldi a kért dokumentumokat. Információkat szolgáltat a szlovákiai magyar, de a magyarországi, a határon túli magyarság ügyeivel foglalkozó intézményeknek is. Az információszolgáltatást nagyban megkönnyíti, hogy a Fórum Kisebbségkutató Intézet honlapján (foruminst.sk) minden szükséges információ megtalálható a könyvtár gyűjtőköréről, állományairól, az elérhetőségekről. Szintén itt értesülhetnek a kutatók a Bibliotheca Hungarica aktuális projektjeiről a Kutatások és programok menüpont alatt.

Fontos azonban kiemelni azt is, hogy a Bibliotheca Hungarica gyűjteménye nemcsak az ide látogató kutatók számára hasznos, hanem a Fórum Kisebbségkutató Intézet egyéb részlegeinek kutatásaihoz és folyó projektjeihez is bázisként, forrásként szolgál. A gyűjteményszervezés fontos szempontja az Intézetben folyó kutatások segítése is.

Könyvtári katalógus

Az állománygyarapítást követő fontos feladat a könyvtári állomány számítógépes feldolgozása. Ez kezdetben a CDS/ISIS könyvtári szoftver segítségével készült az ETO könyvtári bibliográfiai rendszer szerint. 2005-től a magyarországi Szirén könyvtári program segítségével folytatódott a feldolgozás. Ez a könyvtári program lehetőséget nyújtott a tanulmánykötetek analitikus feldolgozására is, segítve ezzel a kutatók munkáját. 2010-től tért át a jelenleg is működő HunTéka integrált könyvtári rendszerre. Ez a program lehetővé teszi, hogy a katalogizálás során az interneten keresztül kapcsolat létesíthető más könyvtárak HunTéka katalógusaival, bibliográfiai adatforrásokkal is, mint pl. a budapesti OSZK Magyar Nemzeti Bibliográfiája, az MTA Könyvtára, a MOKKA, valamint a Szlovák Nemzeti Könyvtár katalógusa. Lehetőség van a példányok jól átlátható és praktikus nyilvántartására. A keresőfelületen lehetőség van a találathoz kapcsolódó elektronikus dokumentumok (teljes szövegek) megtekintésére is. Jelenleg még csak nagyon kevés így összekapcsolt dokumentumot érhető el, de ez a közeljövőben mindenképpen bővülni fog. Az olvasó akár már otthonról is a HunTéka OPAC segítségével kereshet, böngészhet a könyvtár csaknem teljes állományának bibliográfiai adatait tartalmazó katalógusban. A keresés találatainak megjelenítése több formában lehetséges (rövid, részletes, MARC), a rekordok exportálhatók egyszerű címkés vagy MARC formátumban.

Kiadványok és adatbázisok

A Bibliotheca Hungarica a kezdetektől fontosnak tartja a tudományos kutatás megkönnyítését, a könyvtárban folyó munka prezentálását a nagyközönség felé. Eleinte ezt

a célt szolgálták a Fórum Intézet Miscellanea Bibliothecae Hungaricae sorozatban megjelent kötetei. 2000-ben két kötetben jelent meg a Végh László által összeállított bibliográfia *A Bibliotheca Hungarica (cseh)szlovákiai magyar könyvgyűjteményének bibliográfiája (1918–2000)* címmel. A Bibliotheca Hungarica akkori törzsállományának bibliográfiája mintegy 3300 tétele után szerzői, kiadói és tárgymutató segíti a tájékozódást. 2002-ben a könyvtár folyóirat-állományának katalógusa is megjelent könyv formájában *A Bibliotheca Hungarica (cseh)szlovákiai magyar folyóirat-gyűjteményének katalógusa (1918–2002)* címmel. A kötetben a két világháború közötti időszakból 66 különböző folyóirat szerepel, az 1948 utáni időszakból pedig 214 különböző központi és regionális sajtótermék található.

A kor kihívásainak megfelelve a kutatók a frissülő és bővülő állomány gyarapodását ma már otthonról is elérhetik. A 2000-es évek közepétől a Bibliotheca Hungarica a Fórum Kisebbségkutató Intézet honlapján folytatta állományának prezentálását a kutatók irányába. Először az Intézet honlapján kereshető listás formátumban kerültek fel a korábbiakban kiadott állományok, majd 2013-tól új felületen, az adatbank.sk honlapon tekinthető meg.

A könyvtár szolgáltatásai közé tartozik kérésre bibliográfiák és repertóriumok összeállítása. Az olvasói igényeken felül többek között a Bibliotheca Hungarica gyűjteményében megtalálható hagyatékok tulajdonosainak személyi bibliográfiái is elkészültek. A kutatók munkájának megkönnyítése érdekében a már összeállított bibliográfiák és repertóriumok adatbázis formájában az adatbank.sk *Könyvtár* menüpontjában kereshető listás formátumban megtalálhatók. Ezeknek az online elérhető adatbázisoknak nagy előnye, hogy folyamatosan frissíthetők, bővíthetők, ha a témában új kiadvány jelenik meg. A fent említett menüpont alatt az alábbi bibliográfiák találhatók:

- Arany A. László személyi bibliográfiája (összeáll.: Végh László)
- Gyönyör József személyi bibliográfiája (összeáll.: Végh László)
- Szalatnai Rezső hagyatékának válogatott bibliográfiája (összeáll.: Bereck Zsuzsanna, Sebő Bugár Beáta, Végh Annamária)
- Tőzsér Árpád személyi bibliográfiája (összeáll.: Bereck Zsuzsanna, Sebő Bugár Beáta)
- Turczel Lajos személyi bibliográfiája (összeáll.: Bereck Zsuzsanna)
- Vajkai Miklós személyi bibliográfiája (összeáll.: Bereck Zsuzsanna)
- Zalabai Zsigmond személyi bibliográfiája (összeáll.: Bereck Zsuzsanna)
- Történeti bibliográfia (1990-2008) (összeáll.: Simon Attila)
- Néprajzi bibliográfia (összeáll.: L. Juhász Ilona, Liszka József)
- Csallóközről szóló irodalom (összeáll.: Végh László)
- Az 1990 után megjelent helytörténeti irodalom bibliográfiája (összeáll.: Roncz Melinda)
- Református vonatkozású könyvek (1990–2007) (összeáll.: A. Kis Béla)
- A Bibliotheca Hungarica továbbá az alábbi repertóriumokat tette elérhetővé az oldalon:
- A Hét (1986–1992) évfolyamának repertóriuma
- Fórum Társadalomtudományi Szemle (1999–2008) évfolyamának repertóriuma
- Magyar Figyelő repertóriuma
- Új Élet repertóriuma

Online elérhető gyűjtemények, dokumentumok

A Fórum Kisebbségkutató Intézet és a budapesti Arcanum Adatbázis Kft. közös projektjében valósult meg több, a szlovákiai magyar kultúrtörténet szempontjából fontos könyv, folyóirat és lap digitalizációja a Bibliotheca Hungarica gyűjteményéből. Ezzel kezdetét vette a könyvtár digitális állományának építése, amely lehetővé teszi a szlovákiai magyarságot kutatók gyűjteményünkhöz való otthoni hozzáférését. Ezek a feldolgozásra került és immár elérhető digitális tartalmak az adatbank.sk felületén a Digitéka menüpont alatt találhatók:

- az Új Szó összes száma 1948–1999-ig (2016-ban bővül),
- az Irodalmi Szemle összes száma 1958-tól napjainkig,
- A Hét kulturális hetilap 1956-tól a megszűnéséig (1996),
- 163 könyvet tartalmazó könyvcsomag, amely a művelődéstörténet, irodalom, tudományos élet legfontosabb, sok esetben ma már beszerezhetetlen kézikönyveit tartalmazza 1918-tól napjainkig.

Ugyanezen menüpont alatt található egy másik digitális gyűjtemény, amely a győri Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Közösségi Tér és a Fórum Kisebbségkutató Intézet közös, határon átívelő, Biblionet elnevezésű projektből valósult meg. Ezáltal a 2012–2013-as években sikerült további 38, Csallóközzel kapcsolatos kiadványt digitalizálni és elérhetővé tenni. Valamennyi digitalizált tartalom keresővel van ellátva, amely nagyban megkönnyíti a kutatók és érdeklődők munkáját. A keresőszavakkal otthonról is, akár néhány másodperc alatt elérhetővé válik a százévnyi anyag mintegy félmillió oldalnyi tartalma.

A könyvek és folyóiratok mellett a Bibliotheca Hungarica szinte a megalakulásától kezdve rendszeresen gyűjti és rendszerezi fotóarchívumát, hangarchívumát és képeslapgyűjteményét, amely többek között adományok, hagyatékok és vásárlás útján került az állományba. A honlapon az adatbank.sk Kép-Hang menüpont alatti Képeslapgyűjtemény magját adja a könyvtár birtokában levő, levéltárban archivált állomány, melyet kiegészít a többi, különböző magángyűjtők birtokát képező képeslapok digitalizált változata.

Ugyanezen menüpont alatt a Hangarchívumban található szlovákiai magyar rendezvények, Oral Historyk, interjúk, rádiófelvételek hanganyagai nagy részét alkotják a Bibliotheca Hungarica által összegyűjtött felvételek.

A Kép-Hang menüpont harmadik részét a Fotóarchívum alkotja. Itt található a Fórum Intézet könyvtárában és levéltárában tárolt több tízezres fényképgyűjtemény reprezentatív állománya metaleírásokkal ellátva (Prandl Sándor, Gyökres György stb. hagyatéka).

Kapcsolattartás a szakmai szervezetekkel

A Bibliotheca Hungarica szinte már a megalakulása óta jó kapcsolatokat ápol hazai és határon túli könyvtárakkal, könyvtáros-egyesületekkel. Az egyik legfontosabb eredménye az általa kezdeményezett Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesületének megalakítása, amelynek munkájában a könyvtár munkatársai is aktív szerepet vállalnak. A kapcsolattartáson kívül lehetőségeihez mérten gondoskodik a könyvtárhoz került fölös példányok eljuttatásáról más szlovákiai magyar könyvtárakhoz is.

A könyvtár kiemelten fontos magyarországi együttműködő partnerei a budapesti Országos Széchényi Könyvtár és a győri Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Közösségi

Tér. Az említett könyvtárak nagyban hozzájárultak a könyvtár digitális állományának bővítéséhez. A győriekkel a 2012–2013-as években sikerült megvalósítani a Biblionet elnevezésű határon átívelő projektet, amelynek során a Bibliotheca Hungarica felvállalta, hogy a korábban említett digitalizálás mellett összefogja régiójának könyvtárait, workshopokat tart nekik. Ennek a közös projektnek az eredményeként a Bibliotheca Hungarica katalógusa bekerült a győri Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Közösségi Tér által működtetett Duna Menti Közös Katalógusba, ezzel a kutatók szélesebb köre férhet hozzá a katalógusunkhoz. A Bibliotheca Hungarica évek óta jó viszonyt ápol a Magyar Könyvtárosok Egyesületével, illetve annak egyes területi szervezeteivel (pl. Kisalföldi Könyvtárosok Egyesülete, Csongrád Megyei Könyvtárosok Egyesülete stb.), részt vesz az általuk rendezett konferenciákon, ismerteti az elért eredményeket.

***

A somorjai Bibliotheca Hungarica, a Fórum Kisebbségkutató Intézet könyvtára az állományát tekintve egyedülálló Szlovákiában. Az alapítók által 1990-ben megfogalmazott feladata még ma is aktuális, fő célja: *egy helyre gyűjteni a Csehszlovákiában 1918 óta kiadott magyar nyelvű könyveket, folyóiratokat, kisnyomtatványokat, a magyarság írott dokumentumait és kulturális életével összefüggő adatait*. Ez a cél a jelenben kibővült azzal, hogy a technika adta lehetőségeket kihasználva az összegyűjtött dokumentumokból, kiadványokból olyan adattárakat építsenek ki, információs rendszert működtessenek, amely alkalmazkodik a 21. század kutatójának igényeihez.

Fontosabb cikkek és videók a Bibliotheca Hungaricáról

Zalabai Zsigmond–Presinszky Lajos: Felhívás a Bibliotheca Hungarica létrehozására. Új Szó, 1990.11.07., 43. évf., 261. sz., 6. p.

Kiss, József: Mindnyájunkat gazdagítana: A somorjai könyvgyűjtő mozgalomról és a nemzetiségi könyvtárépítésről. Új Szó, 1991.04.27., 44. évf., 99. sz., 5. p.

Csanaky Eleonóra: Bibliotheca Hungarica: Van saját könyvtárunk. Szabad Újság, 1991, 1. évf., 193. sz., 1–2. p.

Kiss József: Újabb magyar szellemi műhely. Új Szó, 1991.10.04, 44. évf., 233. sz., 1–2. p.

Motesíky Árpád: A Magyar Könyvtár. Hét, 1991, 36. évf., 7. sz., 9. p.

Motesíky Árpád: Bibliotheca Hungarica Szlovákiában. Élet és Irodalom, 1991, 13. sz.

Motesíky Árpád: Könyvtáralapítás Somorján: Rákóczi Hírvivő, 1991, 2. évf., 2–3. sz., 13. p.

Motesíky Árpád: Alakulóban a Bibliotheca Hungarica. Szabad Újság, 1991, 1. évf., 12. sz., 5. p.

Szamák Mihály: A Bibliotheca Hungarica „állapottyárul". Hét, 1991, 36. évf., 8. sz., 8. p.

Sebők Ágota: Közérdekű megszállottak. Vasárnap, 1992, 25. évf., 48. sz., 4. p.

Kövesdi Károly: Intézmény születik: Beszélgetés Zalabai Zsigmonddal – ezúttal az alapítóval. Új Szó, 1993.01.13., 46. évf., 9. sz., 5. p.

Kövesdi Károly: „Szorgos adósa vagyok hazámnak" Egy működő alapítványról. Új Szó, 1994.02.01., 47. évf., 25. sz., 7. p.

Tuba Lajos: Felhívás Somorjáról. Új Szó, 1994.02.01., 47. évf., 25. sz., 2. p.

Zalabai Zsigmond: Intézmény születik. Új Szó, 1994.02.17., 47. évf., 39. sz., 5. p.

Zalabai Zsigmond: Bibliotheca Hungarica – Szlovákiában. Könyvtári Levelezőlap, 1994, 1. sz.

Zalabai, Zsigmond: Négy-öt magyar összehajol... Új Szó, 1994.12.09., 47. évf., 285. sz., 5. p.

Bárdos Gábor: Kitüntetés Liszka Józsefnek: Bibliotheca Hungarica. Új Szó, 1995.01.13., 48. évf., 10. sz., 4. p.

Lacza, Tihamér: A nemzet emlékezete. A Hét, 1995, 40. évf., 5. sz., 2. p.
Motesiky, Árpád: Ötéves a Bibliotheca Hungarica. A Hét, 1995, 40. évf., 4. sz., 6. p.
Zalabai Zsigmond: „A Látók Titka". Új Szó, 1995.01.12., 48. évf., 7. p.
Zolczer, László: Emlékek nélkül nemzetnek híre...: Ötéves a Bibliotheca Hungarica. Szabad Újság, 1996, 4. évf., 15. sz., 10. p.
Szabó József: „Mi dolgunk a világon?" Zalabai Zsigmond összeállítása a Bibliotheca Hungaricáról. Vasárnap, 1996, 29. évf., 21. sz., 5. p.
Dusza István: Lesz-e, lehet-e intézményesülés? Ötéves a Bibliotheca Hungarica. Új Szó, 1996.03.27., 49. évf., 73. sz., 1., 3. p.
Lovász: Magad uram, ha szolgád nincsen: Ötéves a Bibliotheca Hungarica. A Hét,1996, 40. évf., 1. sz., 13. p.
Dusza István.: A körülményeink amatőrök: Tóth László, a Bibliotheca Hungarica 1995-ös díjazottja. Új Szó, 1996.03.29., 49. évf., 75. sz., 6. p.
Motesiky Árpád: Évkezdés a bibliotékában. Életünk, 1997, 2. évf., 1. sz., 4. p.
Végh, László: Névjegy – Bibliotheca Hungarica... [inc.]. A Hét, 1997, nyári sz., 19. p.
Dusza, István: Bibliotheca Hungarica – jövőkép: beszélgetés Végh László szociológussal, a Fórum Intézet könyv- és adattárának igazgatójával. Új Szó, 1999.04.16., 52. évf., 87. sz., 10. p.
Dusza, István: A tudományosság és a kutatás szolgálatában: beszélgetés Végh Lászlóval a tízéves Bibliotheca Hungarica feladatairól... Új Szó, 2001.02.09., 54. évf., 33. sz., 15. p.
Dusza, István: Tisztázni kell a tisztázandókat, és feltárni a feltárandókat: a somorjai Bibliotheca Hungarica (cseh)szlovákiai magyar könyvgyűjteményének bibliográfiája (1918–2000) – valójában szakkatalógusként is funkcionál. Új Szó, 2001.02.09., 54. évf., 33. sz., 15. p.
Varga, Sándor: A Bibliotheca Hungarica (cseh)szlovákiai magyar könyvgyűjteményének bibliográfiája (1918–2000). Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2001, 2. sz., 183–184. p.
Třísková, Helena: A Bibliotheca Hungarica (cseh)szlovákiai magyar könyvgyűjteményének bibliográfiája (1918–2000). Historický časopis, 2001, 4. sz., 715–716. p.
Lacza Éva: A kutatókat, diákokat akarják segíteni. Beszélgetés Végh Lászlóval, a somorjai Bibliotheca Hungarica igazgatójával... Új Szó, 2002.5.17., 113. sz., Gondolat melléklet 2. évf., 10. sz., 11. p.
Csanda Gábor: Hiánypótló mű – hiányokkal. Szőrös Kő, 2002, 7. évf., 2. sz., 44–50. p.
Böjthe Zsolt: Könyvtárunk műhellyé vált. Beszélgetés Végh Lászlóval, a Bibliotheca Hungarica igazgatójával. Szabad Újság, 2003, 11. évf., 1. sz., 12. p.
Kövesdi Károly: Az intézményt nem kitalálni, működtetni nehéz. Beszélgetés Végh Lászlóval, a Bibliotheca Hungarica igazgatójával. Új Szó, 2004.4.29., 57. évf., 99. sz., Szülőföldünk melléklet, 1. évf., 9. sz., 29.p.
Lacza Éva: Kutatás és műhelymunka. Beszélgetés Végh László szociológussal, a Bibliotheca Hungarica igazgatójával. Szabad Újság, 2004, 12. évf., 4.sz., 11. p.
Matus Éva, Sebő Beáta, Végh Annamária: A Bibliotheca Hungarica dokumentációs tevékenysége. Fórum Társadalomtudományi Szemle, 2006, 4. sz., 69–82 p.
Lacza Éva: Hagyaték és CD-ROM. Beszélgetés Végh Lászlóval, a somorjai Fórum Intézet részeként működő Bibliotheca Hungarica igazgatójával Zalabai Zsigmondról és irodalmi hagyatékáról. Szabad Újság, 2008, 16. évf., 5. sz., 11. p.
Vrabec Mária: Akit a papír illata megigézett. Beszélgetés Végh Lászlóval. Vasárnap, 2009, 42. évf., 5. sz., 14–15. p.
A Fórum Kisebbségkutató Intézet Bibliotheca Hungarica; Etnológiai Központ. Vasárnap, 2009, 42. évf., 23. sz., Ki kicsoda a szlovákiai magyar kultúrában? Intézmények melléklet, 4. sz., 2–3. p.
http://foruminst.sk/2015/04/08/vegh-laszlo-a-szlovakiai-magyar-konyvtari-es-leveltari-anyagok-feldolgozasaval-foglalkozunk-video/(2016.1.26.)
http://foruminst.sk/2015/10/28/mindennapok-tudomanya-a-koynvtari-munka/(2016.1.26.)

TOKÁR GÉZA

Vállalkozói kétnyelvűség Komáromban

Vélemények és nyelvhasználati szokások

1. A felmérés bemutatása és módszertana

A kétnyelvűség – azaz a többségi, szlovák nyelv mellett a magyar nyelv következetes használata – felkapott témának számít a szlovákiai magyar közösség körében. Az utóbbi években mind a hivatali, törvények által biztosított nyelvhasználati témák előtérbe kerültek a médiában és a közbeszédben, mind pedig a korlátozottan szabályozott területeken létező nyelvi szokásokról sok szó esik.

Mivel a nyelvhasználat kulcsfontosságú része identitásunk megőrzésének, folyamatos kérdés, hogy a nyelvhasználat szabályozása milyen hatással van magára a gyakorlati nyelvhasználatra. Míg a magyar nyelvhasználat gyakorlati nehézségekbe ütközik a hivatalokban a megfelelő nyomtatványok hiánya vagy a hivatalnokok képzetlensége miatt, addig más területeken – például a vállalkozások esetében – az érintettek elvileg biztosíthatnák a széles körű többnyelvűséget. Már csak ezért is került a vállalkozói kétnyelvűség korábban is több civil kezdeményezés figyelmének középpontjába, s megpróbálták feltárni azokat az összefüggéseket, amelyek magyarázták a hiányzó magyar feliratokat, a hiányos nyelvhasználatot. Hiszen időről időre feltesszük a kérdést: miért használnak szlovák, kétnyelvű, vagy éppen egynyelvű feliratokat a vállalkozók? Miként és hogyan alkalmazkodnak az egyes üzletek és vállalatok a környezetük igényeihez? És legfőképp: mi a vállalkozók véleménye a saját szerepükről egy olyan környezetben, ahol a klienseik és üzletfeleik között vegyesen akadnak mind magyar, mind szlovák anyanyelvű személyek? A felmérés azt a célt tűzte ki maga elé, hogy választ kapjon a fenti kérdésekre a szlovákiai magyar társadalom egy kis szeletében, Komárom belvárosában.

A korábbi nyelvhasználati felmérések és a kétnyelvűségi mozgalmak által szerkesztett állapotjelentések túlnyomórészt a külsőségekre támaszkodva bizonyosodtak meg arról, hogy egy-egy vállalkozás milyen feltételeket biztosít a kétnyelvűségnek. A helyi felmérések dokumentálták a magyar feliratok meglétét vagy hiányát, vizsgálták a kommunikáció nyelvét írásban, az üzletek feliratain, esetleg az óriásplakátokon. A felmérés keretén belül azt tartottuk a prioritásunknak, hogy egy keveset kérdezett réteg, saját tapasztalataira és véleményére támaszkodva nyilvánuljon meg a téma kapcsán – azaz maguk a vállalkozók nyilatkozzanak. Arra voltunk kíváncsiak, hogy azok a vállalkozók, akik kapcsolatban vannak a klienseikkel, esetleg tulajdonosként és döntéshozóként meghatározzák egy-egy vállalat kommunikációját, miként vélekednek a nyelvhasználatról. Tudni szerettük volna, milyen módon értelmezik a kétnyelvűség fogalmát és mennyire tartják saját magukat kétnyelvűnek. Fel akartuk mérni, hogy milyen érveket

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVIII. évfolyam 2016/1, Somorja

használnak és tudatosítanak a többnyelvűség ellen és a mellett, s mikor éri meg számukra a nyelvhasználat. Feltételezzük, hogy a megszerzett tudás segít egy látszólag egyszerű jelenség, a hiányos kétnyelvűség megértésében és a további lépések megtételében a kétnyelvűség felé.

A közeg meghatározásánál prioritásnak tartottuk, hogy arra egy koherens környezetben, egységes helyszínen kerüljön sor. Így került kiválasztásra Komárom belvárosa, azon belül is száz, elhelyezkedését tekintve is egymás közvetlen közelében található üzlet. Mint az a későbbiekben is kiderül, túlnyomórészt, de nem feltétlenül kisvállalkozásokról van szó, melyek tulajdonosai napi kapcsolatban állnak vevőikkel. Feltételeztük, hogy a komáromi vásárlóréteg három jelentős csoportból áll össze: a helyi vagy régiós kötődésű lakosokból, a városban működő középiskolák és egyetemek diákjaiból, valamint azokból a turistákból, akik vagy a városon átvezető kerékpárúton érkeznek, esetleg hajóval, a kikötőn keresztül, vagy átkelnek a szlovák–magyar határon és útba ejtik a belvárost.

A felmérésben a boltosokat céloztuk meg: kitöltettünk velük személyesen egy nagyjából tíz-tizenöt percet igénybe vevő kérdőívet, amely egyrészt ráfókuszált a nyelvhasználati kérdésekre, másrészt pedig teret engedett a személyes benyomásoknak és véleményeknek a téma kapcsán. Szerettük volna ugyanis azokat a válaszokat is begyűjteni, amelyek egy-egy személyes tapasztalatra épülnek, nem pedig számokban kifejezhető értékekre. Ennek a felmérésnek az adatait láthatja most a nagyközönség, összegzett formában.

Szeretnénk leszögezni, hogy Komárom belvárosa specifikus közeg: nem azonosítható a teljes szlovákiai magyar mintával, sőt, az eredmények és válaszok szignifikánsan változhatnak akár már akkor is, ha az eltérő jellemzőkkel bíró helyi közösséget kiszolgáló komáromi külvárosi üzletek reakcióit gyűjtjük be. Feltett szándékunk, hogy a felmérést a későbbiekben más városokban és más közegben is meg kell valósítani, hogy lehetőségünk nyíljon az eredmények összehasonlítására, s a helyi nyelvhasználati jellegzetességek azonosítására.

2. A vizsgált közeg – Komárom városa

Komárom a vele megegyező járás székhelye, Nyitra megye harmadik legnépesebb városának számít. A trianoni döntés és Csehszlovákia megalakulása előtt vármegyeszékhely volt, a határok újraírása után azonban Csehszlovákia perifériájára került, s csak a második világháborút követően, az iparosodás hatására indult ismét fejlődésnek. Komárom jelenleg ipari központ, támaszkodik a hajógyár hagyományaira, önálló kikötője van, valamint közúti és vasúti határátkelőhelyként is létezik. Helyet ad egy szlovák és egy magyar gimnáziumnak, valamint a Selye János Egyetemnek, így Szlovákia egyetlen magyar egyetemének központja.

A város lakossága az elmúlt harminc évben a népszámlálások tanúsága szerint 32 ezer és 37 ezer között ingadozott, a 2011-es adatok szerint 34 349 lakosa van. A nemzetiségi összetételt illetően változások történnek az utóbbi időszakban. A 2001-es népszámlálás szerint Komárom 37 366 lakosából 22 452 volt magyar, 12 960 pedig szlovák nemzetiségű, ez 60,08 és 34,68 százalékos arányt jelent. A 2011-es népszámlálás megállapításainak értelmében a városnak 34 349 lakosa van, 18 506 magyar és

11 509 szlovák nemzetiségű (53,87 és 33,5 százalék). Miután a legutóbbi népszámlálás a lakosság tíz százalékának nem tudta beazonosítani a nemzetiségét, a magyar lakosság részarányának csökkenése vélhetően kevesebb hét százaléknál.

3. A komáromi kétnyelvűségi mozgalmak és megmozdulások rövid története

Magában Komárom városában az elmúlt öt évben több, a nyilvánosság számára is érezhető és értelmezhető civil kétnyelvűségi megmozdulásra és akcióra került sor, ezért is választottuk célvárosnak. Az „újhullámos", internetet és sajtónyilvánosságot egyaránt előtérbe helyező kétnyelvűségi törekvések közül az egyik első megmozdulásra 2011 első felében került sor a komáromi kórház feliratai kapcsán. Az intézményt üzemeltető Forlife nonprofit szervezet április végén helyezett ki egy egynyelvű táblát a városi kórház bejáratához, melyen csak szlovák feliratok szerepeltek. Az eset kapcsán az Egy Jobb Komáromért Polgári Kezdeményezés aktivizálta magát, előbb levelet írtak az intézménynek és Rudolf Chmel kisebbségekért felelős kormányalelnöknek, majd saját készítésű feliratot függesztettek ki a tábla alá. A média nyomása és az általános tiltakozás hatására a Forlife kétnyelvűre cserélte az üdvözlőtáblát, három hét után.

A 2011-es év júniusában magyar feliratokat követelő matricák tűntek fel Komáromban is. A „Hol a magyar felirat? Tiszteld a város nyelvi többségét!" jelzéssel ellátott matricákat különféle céges hirdetőfelületekre ragasztották fel nyelvhasználati aktivisták. Komáromban a második hullámban jelentek meg a feliratok, először Somorján tűntek fel a matricák, a kezdeményezés komoly sajtóvisszhangot váltott ki.

A nyelvhasználati törekvések kapcsán 2011. július 7-én a komáromi képviselő-testület határozatban szólította fel a város területén működő vállalkozásokat és intézményeket a kétnyelvűség betartására. Komárom ezzel Somorja és Dunaszerdahely példáját követte, ahol hetekkel korábban hasonló határozat született a kétnyelvűségi akciók kapcsán.

A kétnyelvűségi mozgalmak kereszttüzébe 2012-ben a vasúti kétnyelvűség került. Májusban a Fontos vagy! mozgalom aktivistái helyeztek ki kétnyelvű utasfeliratokat és egy molinót a komáromi vasútállomásra, valamint egy megafonon önhatalmúlag magyarul is bejelentették a Regiojet érkező és induló járatairól szóló közleményeket – melyeket a vasút következetesen egy nyelven, szlovákul hirdetett. A feliratokat, köztük egy Komárno–Komárom táblát a vasút az akció végeztével eltávolította (és azóta sem kétnyelvűsítette kommunikációját a magyarok lakta régiókban).

Az év októberében a Tesco küszöbönálló komáromi üzletmegnyitója kapcsán került elő a kétnyelvűség témája. A kezdeményező Fontos vagy! mozgalom aktivistái a nyitást megelőzően levélben fordultak az üzletlánchoz, s ennek következményeképp a Tesco úgy döntött – első multinacionális vállalatként –, hogy kétnyelvűsíti a kommunikációját. Hasonló kérvények érkeztek a CBA szlovákiai részlegéhez is, valamint a Kauflandok nyelvhasználata ügyében, azonban az aktivisták nem jártak sikerrel.

A 2012-es év végén, novemberben a város szánta el magát szimbolikus lépésre, a komáromi buszállomáson látható helységnevek váltak kétnyelvűvé. A buszpályaudvar teljes felújítása során a közlekedési vállalat dolgozói (az SAD érsekújvári részlege) a táblákat is lecserélték. Mindezt városi kezdeményezésre tették meg, miután Komárom írásban is jelezte ez irányú igényét a társaságnak.

A következő évben, 2013 májusában a városi egynyelvű óriásplakátokon jelentek meg figyelemfelhívó feliratok. „Ha kell a pénzünk, kérjétek magyarul is" – állt az átragasztott óriásplakátokon. A nagy médianyilvánosságot kapott akciót nyíltan egyetlen szervezet sem vállalta magára.

A Fontos vagy! mozgalom következő komáromi nyomásgyakorló akciója 2013 októberében hozott eredményt, mikor a Merkury Market nyitott nagyáruházat a városban. A mozgalom már korábban is levelezett a lengyel barkácsáruház vezetőségével, s előzetesen is kérte a kétnyelvű feliratok kihelyezését – ebben sikerrel járt, a vállalat a hangosbemondást és az árjegyzékeket is beleértve teljesen kétnyelvűen kommunikált vásárlóival.

A következő évben, 2014 során a komáromi erődöt népszerűsítő közlekedési táblák ügye váltott ki éles reakciókat a sajtóból és a közvéleményből. A Fontos vagy! mozgalom még előző decemberben szerelt fel önhatalmúlag kétnyelvű táblát az eredetileg turistákat tájékoztatni hivatott, mégis egynyelvű, szlovák hirdetményekre, de a városi hivatal kénytelen volt eltávolítani a táblákat, miután a Nyitrai Járási Hivatal Közlekedési és Közúti Szakosztálya 33 ezer euróig terjedő bírság kiszabását helyezett a számukra kilátásba. A város tavaly októberben helyezte ki az eredeti egynyelvű feliratokat, de a szakhatóságok megtiltották a kétnyelvű táblák kitételét.

2015-ben Cirill és Metód komáromi szobrának felirata került a figyelem középpontjába. Június folyamán a Fontos vagy! mozgalom helyezett el egy, a szlovák felirattal mondanivalójában és stílusában is megegyező szöveget a körforgalomban álló szobor talapzatára, amelyet két nappal később eltüntettek, a helyi Matica slovenská azonban védelmébe vette az akciót és kilátásba helyezte a permanens kétnyelvűsítést.

4. Egy kolozsvári magyar példa – az Igen, tessék! felmérése

A komáromi felmérés elkészítéséhez komoly motivációt adott a kolozsvári Igen, tessék! mozgalom pár évvel korábban készült felmérése, amely a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Közgazdasági Karának közreműködésével készült. A felmérést „Amikor a pénz anyanyelven beszél" címmel 2013 júniusában végezték 110 partnert megszólítva, a közvélemény-kutatás motivációját az adta, hogy számszerűsíteni lehessen a nyelvhasználat valós hatásait és előnyeit.

A felmérés eredményeit összegezve a kutatást végző szakemberek és aktivisták egyebek között kíváncsiak voltak arra, hogy az egyes vállalatok körében mennyien és milyen módon használják a magyar nyelvet a vevőkkel való kapcsolattartásban. Megállapítást nyert, hogy a magyarul kommunikáló üzletekben felülreprezentáltak maguk a magyar vevők is. A legérdekesebb megállapítások közé tartozik, hogy a magyar nyelvhasználat bevezetésével az üzletek mintegy egyötödének a forgalma is nőtt, forgalomcsökkenésről pedig senki nem tudott beszámolni.

A megállapítások értelmében az Igen, tessék! partnerség jóvoltából az üzletek 29 százalékában növekedett a magyar nyelvhasználat, a résztvevőket elsősorban gazdasági indíttatás motiválta, a partnerek 87 százalékánál van magyarul tudó alkalmazott, a partnerek 65 százalékának állítása szerint pedig a román többséget nem zavarja a magyar nyelvhasználat.

Az Igen, tessék! mozgalom felmérése szolgáltatta a kiindulópontot saját kérdőívünk összerakásához is. Szerettük volna mélyebben és részletesebben feltérképezni ugyan-

akkor a szlovákiai magyar kiskereskedők attitűdjét a nyelvhasználati szokásaink kapcsán, így részletesebben elemeztük a magyar nyelvhasználathoz kapcsolódó félelmeket és elvárásokat egyaránt.

5. A komáromi felmérés megállapításai

5.1. A közeg és a nyelvhasználat

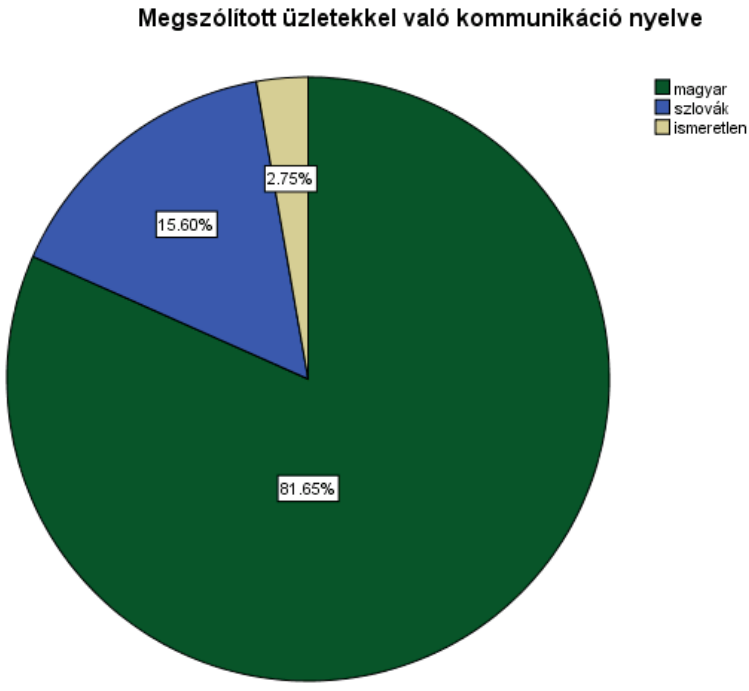

Első körben fontosnak tartottuk tisztázni, hogy milyen nyelvi közeget vizsgálunk, milyen módon kommunikálnak velünk a kiválasztott üzletek eladói és boltosai. A minta vizsgált részére jellemző, hogy túlnyomórészt magyarul kommunikáltak a felmérést végző kutatókkal. A 109 feltérképezett helyből három esetben nem került sor semmilyen kommunikációra, 89 magyar és 17 szlovák vállalkozóval-boltossal vagy önálló döntési kompetenciával rendelkező helyi alkalmazottal sikerült felvenni a kapcsolatot. Ez ugyanakkor nem azt jelenti, hogy minden esetben eredményes volt a kérdőív kitöltésére vonatkozó próbálkozás, különféle, gyakorlati vagy elvi akadályok miatt (melyekre később még kitérünk) maga a használható minta kisebb. A későbbiekben arra a 68 vállalatra és kisvállalkozóra támaszkodunk, akik kitöltötték az adatokat, a hiányzó minta összetételéről és lehetséges motivációjáról a válaszadás elkerülésére pedig az utolsó előtti fejezetben próbálunk meg válaszokat keresni.

Minden alkalmazottunk beszél magyarul
Százalék
100
80
60
40
20
0
91.2
8.8
Igaz
Nem igaz

Alkalmazottaink többsége beszél magyarul
Százalék
100
80
60
40
20
0
97.1
2.9
Igaz
Nem igaz

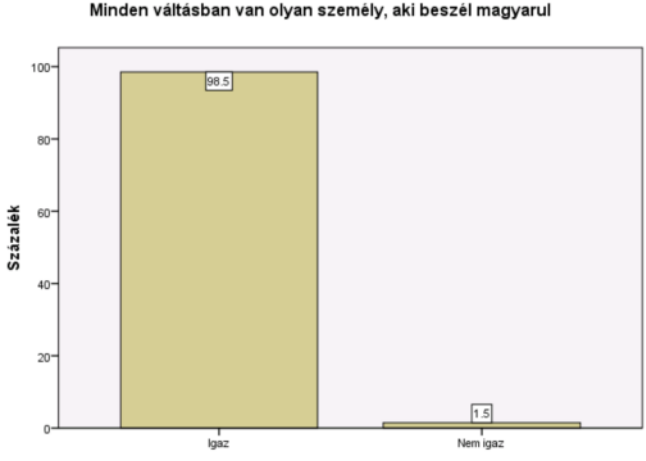
Minden váltásban van olyan személy, aki beszél magyarul
Százalék
100
80
60
40
20
0
98.5
1.5
Igaz
Nem igaz

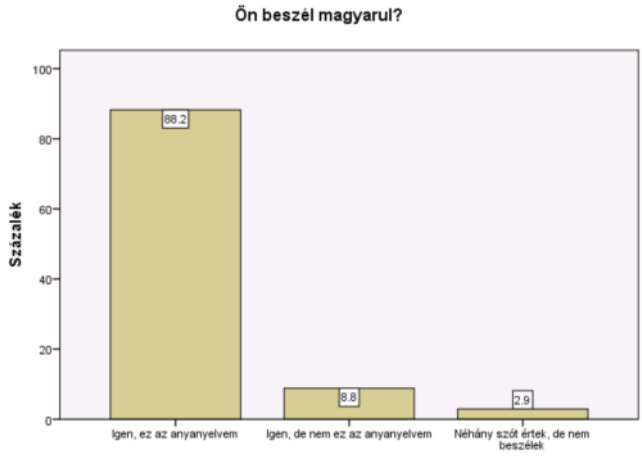

A megkérdezett vállalkozók és üzletvezetők túlnyomó többsége maga is rendelkezik magyar nyelvi ismeretekkel, gyakorlatilag teljesen homogén magyar közegről beszélhetünk (legalábbis a válaszolók körében). A megkérdezett üzletvezetők 88 százalékának a magyar az anyanyelve, s csak 2,9 százalék nyilatkozott úgy, hogy nem beszéli a magyart – viszont néhány szót ért belőle. A magyarul beszélő alkalmazottak aránya is erősen meghaladja a helyi nemzetiségi viszonyokat: 91 százalék esetében minden alkalmazott beszél magyarul (legyen szó akár egy-, akár többszemélyes cégről), s csak egyetlen válaszadó mondta azt, hogy van olyan váltás, amikor a pult mögött álló alkalmazott nem képes megértetni magát magyarul a vevőkkel. A nyelvi kommunikáció feltételei tehát Komárom belvárosában adva vannak a magyar vásárláshoz.

A felmérésen belül megpróbáltunk fényt deríteni arra is, hogy az egyes vállalatok-vállalkozók mennyi munkavállalónak adnak munkát. A mintán belül dominálnak a mikrovállalkozások – azok a vállalatok, ahol legfeljebb egy vagy két alkalmazott található, s jóval kevesebb a vizsgált mintában a nagy cégek aránya. Ez részben a belvárosi jellegzetességeknek is köszönhető, mivel az üzletek nagyon kis alapterületen helyezkednek el.

5.2. A nyelvhasználat relatív megítélése

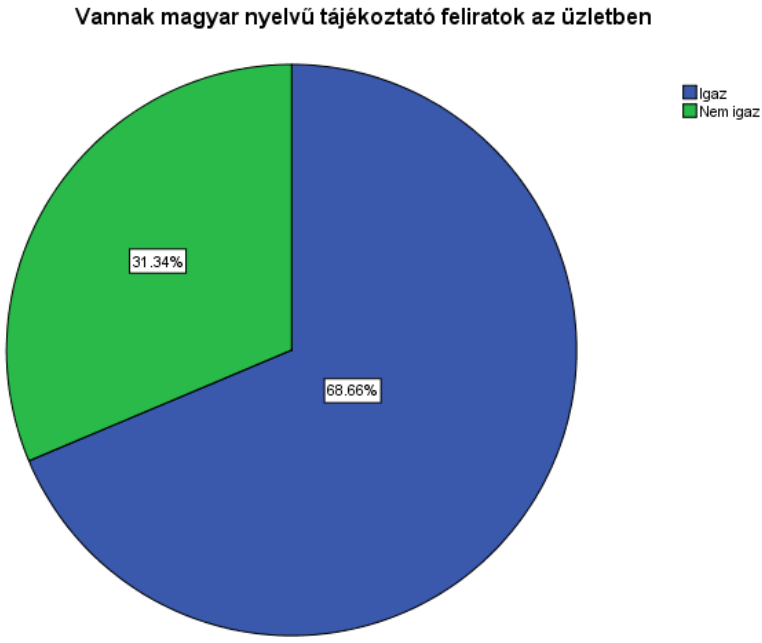

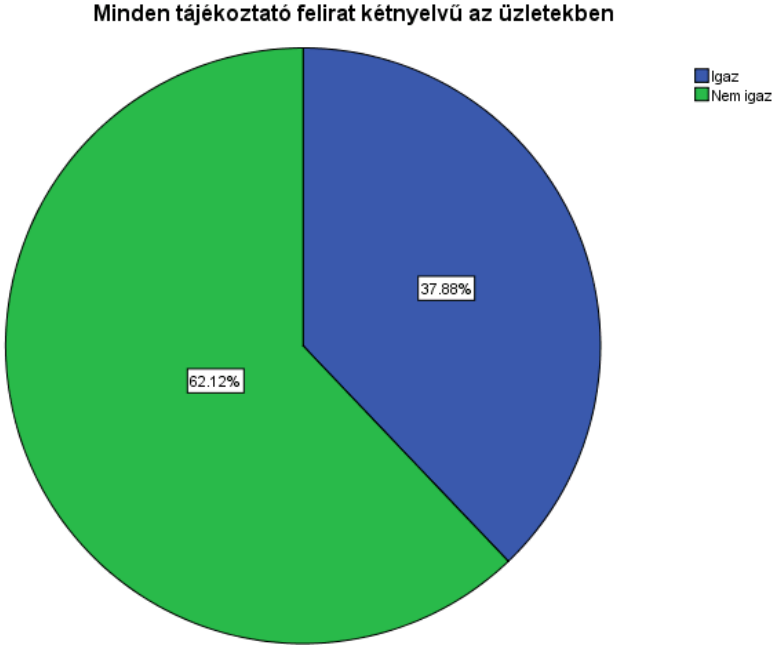

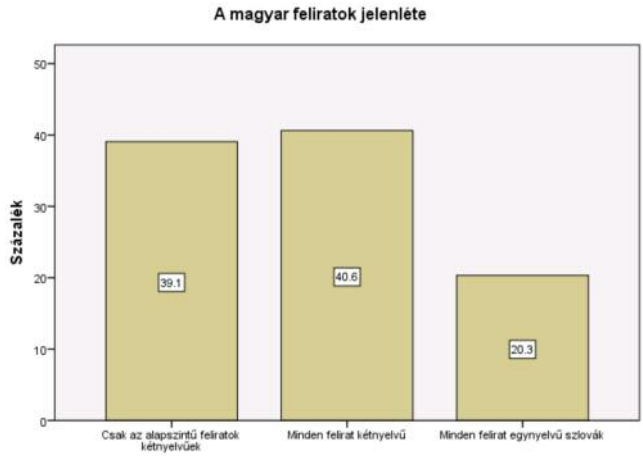

A felmérés kapcsán kíváncsiak voltunk arra, hogy maguk az érintett üzletek miként tekintenek saját nyelvhasználatuk mértékére, s milyen módon ítélik meg a feliratait és kommunikációjuk kétnyelvűségét. A válaszadók 38 százaléka vélte úgy, hogy minden felirat kétnyelvű az üzleteikben, s 67 százalék jelentette ki, hogy vannak kétnyelvű feliratok az adott üzletben. Ez a megítélés bizonyos szempontból reális alapokon nyugszik, ugyanis a helyszíni szemle során szintén úgy találtuk, hogy megvannak a kétnyelvűség írásos feltételei, vannak kétnyelvű alapszintű feliratok. Sok esetben nagyon kevés feliratot kellett ugyanakkor megvizsgálni, valamint egyszerűen a nyitva/zárva jelzés megléte is felfogható a legalább szimbolikus kétnyelvűség megjelenésének. Összességében azonban látni, hogy írásban többen legalább az alapszintű információkat megpróbálják közvetíteni, de a tudatos kétnyelvűség hiányzik.

5.3. A komáromi nyelvi közeg

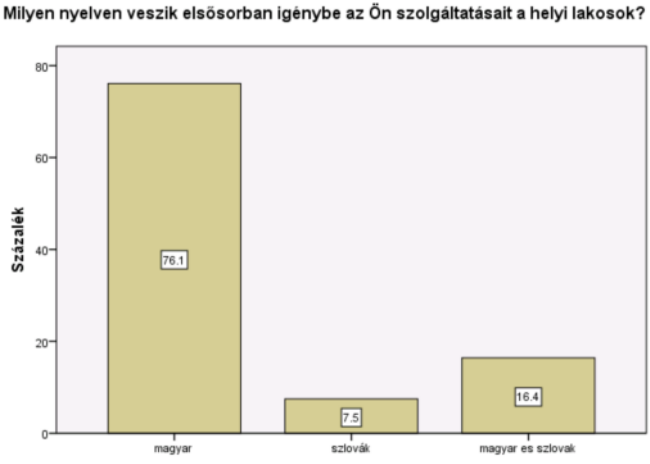

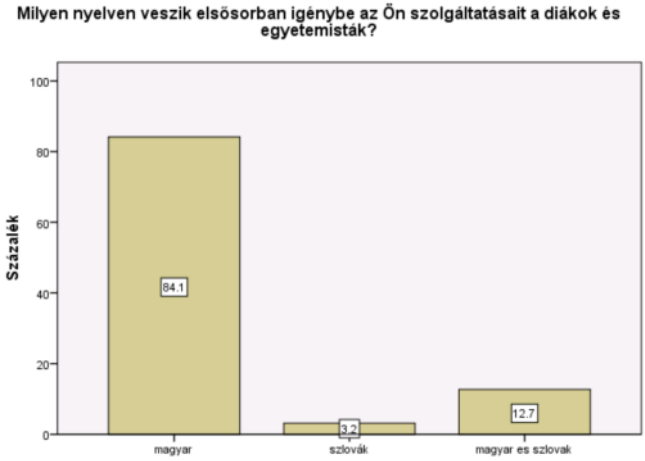
Milyen nyelven veszik elsősorban igénybe az Ön szolgáltatásait a diákok és egyetemisták?
Százalék
100
80
60
40
20
0
84.1
3.2
12.7
magyar
szlovák
magyar és szlovák

Milyen nyelven veszik igénybe elsősorban az Ön szolgáltatásait a turisták?
Százalék
100
80
60
40
20
0
3.3
6.7
88.3
1.7
magyar
szlovák
más
magyar és más

Milyen nyelven veszik igénybe az Ön szolgáltatásait az alvállalkozók, üzleti partnerek?
Százalék
60
40
20
0
23.8
61.9
3.2
9.5
1.6
magyar
szlovák
más
magyar és szlovák
szlovák és más

A felmérés során kíváncsiak voltunk arra, hogy a boltosok és a vevőkkel napi kapcsolatban álló üzletvezetők szerint milyen nyelven kommunikálnak velük maguk a vásárlók. A megkérdezetteknek arra a kérdésre kellett választ adniuk, hogy többségében melyik nyelvet használják az érintettek, többen viszont nem tudtak dönteni a magyar vagy a szlovák között. Összességében elmondható, hogy a vásárlók többsége magyar nyelven igyekszik kommunikálni – a boltban dolgozók szerint is. Kicsit kifinomultabban, több rétegre lebontva a helyzetet láthatjuk, hogy mind a helyieket, mind a fiatalokat és az egyetemistákat hasonlóképp látják a megkérdezettek a nyelvhasználati szokásaikat tekintve. A turisták szempontjából érdekesebb a helyzet: elsősorban cseh és német klienseik vannak a belvárosi üzleteknek (köszönhetően egyebek között az itt húzódó kerékpárútnak és a kikötőnek), míg a szóbeli beszélgetések folyamán az derült ki, hogy a Magyarországról érkező turisták aránya nem olyan nagy – és ők sem örvendenek kimondottan jó hírnévnek. Alternatív magyarázattal szolgálhat, hogy többen nem tekintik őket turistának.

A beszállítókkal és üzletfelekkel való kommunikáció terén egy harmadik tendencia mutatkozik meg – a komáromi üzletek túlnyomórészt a szlovák közegre támaszkodnak, hatvan százalékuk gondolja azt, hogy elsősorban a szlovák nyelvre van szüksége ahhoz, hogy velük kommunikálni tudjon (többen csak ezt a területet jelölték meg mint olyat, ahol rendszeresen szlovákul beszélnek az üzleti tevékenységeik kapcsán).

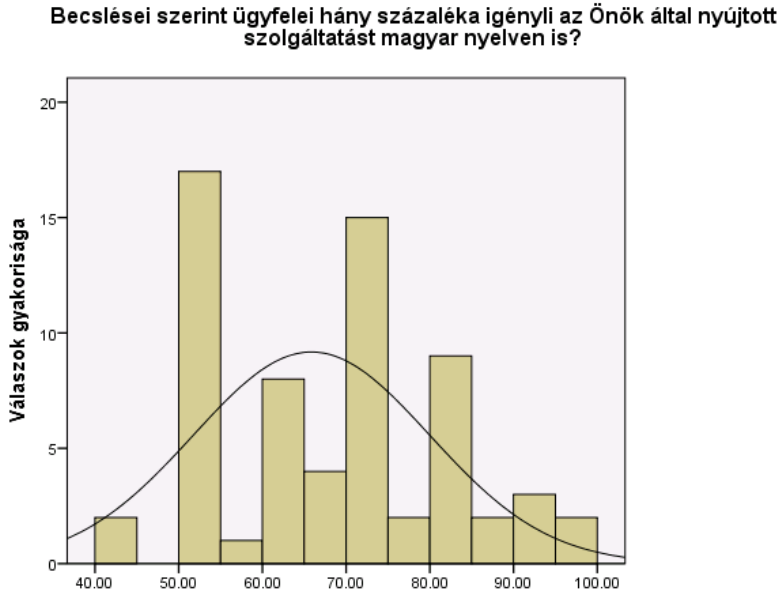

A komáromi magyar–szlovák nyelvhasználatot érintően pontosabb adatokat is szerettünk volna tudni, így megkértük a belvárosi boltosokat, becsüljék meg, klienseik hány százaléka igényli az általuk nyújtott szolgáltatást magyar nyelven. Így sokkal közelebbi adatokat kaptunk a népszámlálási eredményekhez, a mérések szerint a megkérdezettek átlagosan nagyjából 65 százalékosra teszik magyar nyelvű kuncsaftjaik arányát.

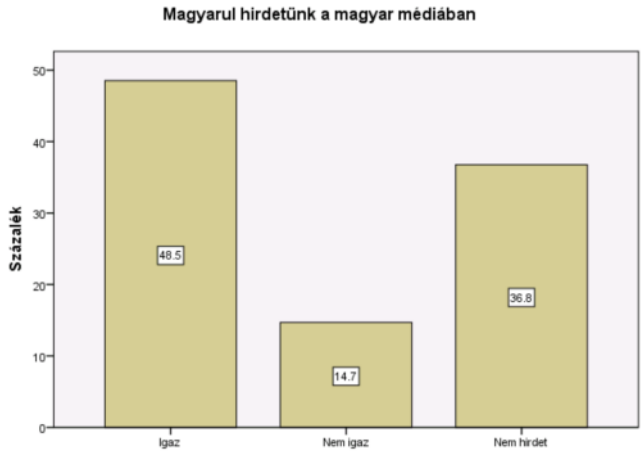

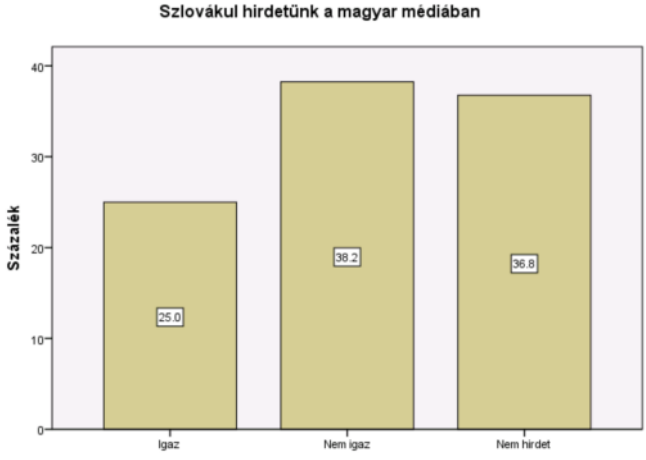

A felmérés részét képezte annak vizsgálata, hogy az érintett üzletek és boltosok milyen módon viszonyulnak a magyar nyelvhez a hirdetések terén. Bő harmaduk egyáltalán nem hirdet magyar nyelvű újságokban, s mintegy negyedük válaszolta azt, hogy szlovákul is hirdet hasonló platformokon (túlnyomó többségében kétnyelvű hirdetések részeként).

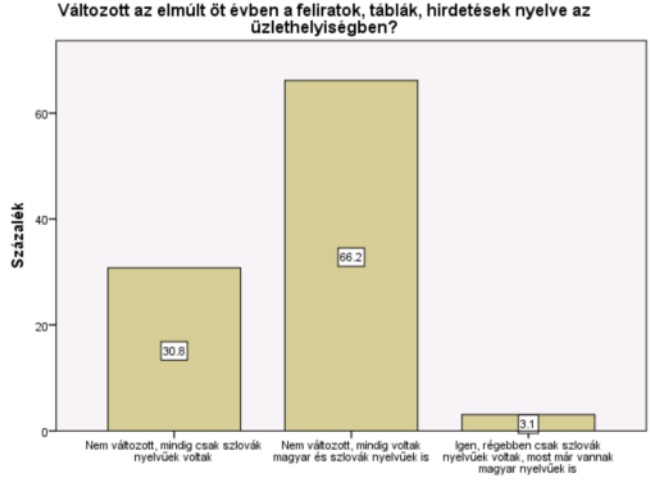

Mint az a bevezetőben is szerepel, túlnyomórészt az utóbbi öt évben terjedtek el a tudatos nyelvhasználati kampányok, melyek során Komárom városát is érintették a különféle figyelemfelkeltő akciók. Ezért kérdeztünk rá arra, hogy milyen módon változott a fenti időszakban a nyelvhasználat, mennyire tudatosan vagy éppen tudattalanul változott a szóbeli és írásbeli kommunikáció nyelve. Az eredményekből kitűnik, hogy csak nagyon ritka esetben történt változás, szórványosan egy-egy esetben, többnyire személyi változásokhoz kötődően módosít valaki a kommunikáción (több vállalkozás pedig viszonylag újnak számít). Két üzlet állította, hogy a közelmúltban sor került komolyabb változásra az írásbeli kommunikáció terén, s kétnyelvűsítették a feliratait.

5.4. Tudatos nyelvhasználat és a kampányokhoz való hozzáállás

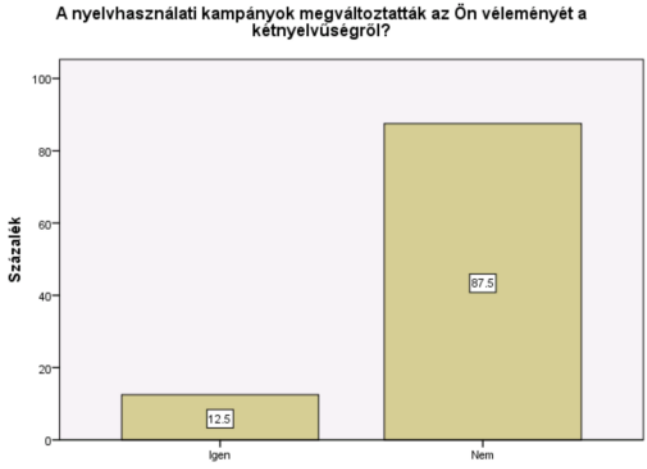

Komárom speciális helyzetéből adódóan külön rákérdeztünk arra, hogy az érintett vállalkozások hallottak-e nyelvhasználati kampányokról, megmozdulásokról (a komáromi aktivitásokról szóló összegzésünk a tanulmány elején található). A válaszok azt mutatják, hogy valamelyik kezdeményezésnek – elsősorban a Fontos vagy! mozgalom akcióinak, illetve a matricázásoknak – nagyjából az érintett szereplők feléhez sikerült eljutnia. Azok viszont, akik találkoztak a kampánnyal, túlnyomó részben állították, hogy az semmilyen módon nem változtatta meg véleményüket a nyelvhasználatot tekintve. Akik véleményt változtattak – négy érintettről beszélünk – vagy nem voltak hajlandóak választ adni arra, milyen módon változott a véleményük, vagy vegyes tapasztalatokról számoltak be.

5.5 Vélemények, előítéletek a nyelvhasználatról

Felmérésünk egyik központi célja az volt, hogy megvilágítsuk, milyen nehézségekkel és milyen pozitív vagy éppen negatív képekkel kapcsolják össze a komáromi belvárosi vállalkozók a nyelvhasználatot. Éppen ezért több, a kétnyelvűséggel kapcsolatos sztereotípiára és gyakran alkalmazott panelre is rákérdeztünk, hogy képet kapjunk arról, mi az, ami valakit zavar a kétnyelvűségben, vagy éppen motivál a nyelvhasználatra.

A válaszadók 69,7 százaléka vélekedett úgy, hogy a kétnyelvű kommunikáció szélesíti a vevőkört, s mindössze egy érintett gondolta úgy, hogy ez a kijelentés egyáltalán nem állja meg a helyét. Összességében elmondható, hogy a túlnyomó többség, mintegy 89,4 százalék szerint pozitív hatással van a vevőkörre a szlovák és a magyar nyelvhasználat.

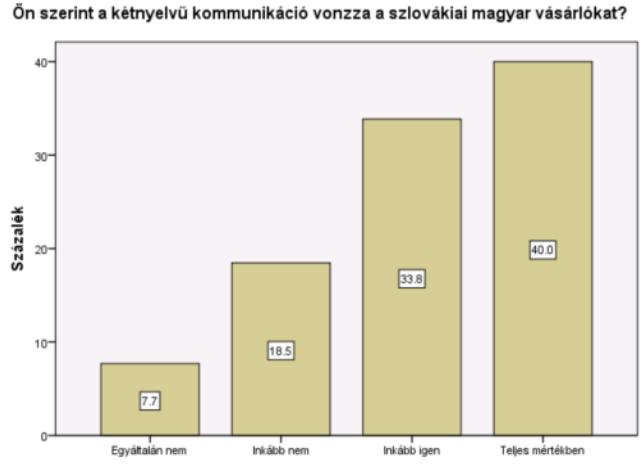

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy a boltosok és üzletvezetők szerint egy nagyon specifikus közeget – a szlovákul és magyarul is beszélő szlovákiai magyarokat – milyen módon szólít meg a kétnyelvű kommunikáció. Az eredmények szerint a megkérdezettek, ha nem is egyöntetűen, de úgy vélik, a helyi magyarság felé is komoly gesztus a szlovák–magyar nyelvhasználat. 74 százalékuk teljesen vagy inkább azonosulni tud mindezzel, 26 százalékuk pedig úgy gondolja, ez nem annyira, vagy egyáltalán nem vonzó.

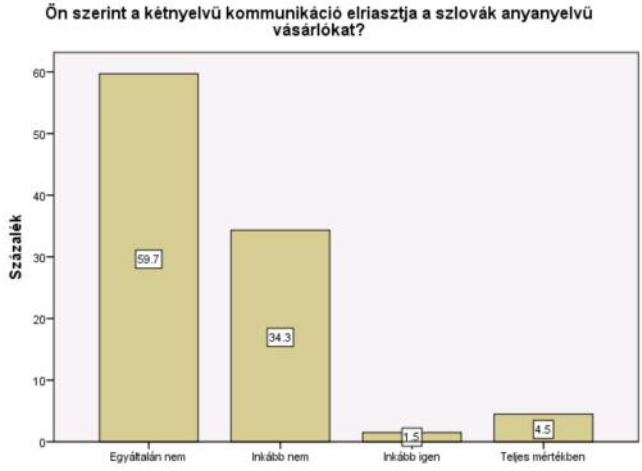

Komáromban – egy specifikus környezetben – kimondottan kíváncsiak voltunk arra, hogy mennyiben látják az üzletek tulajdonosai megalapozottnak azokat a vélekedéseket, miszerint a kétnyelvű kommunikáció elriasztja a szlovák vásárlókat. A válaszok alapján úgy tűnik, hogy kimondottan elutasítják ezt a feltételezést – méghozzá a válaszadók 94 százaléka. Árnyalja a helyzetet, hogy a másik csoportba tartozó válaszadók Komáromon kívül is üzemeltetnek boltokat, másféle környezetben, s konkrét tapasztalatokról számoltak be a téma kapcsán. Összességében viszont a városban egyhangúlag nem okoz gondot ez a jelenség.

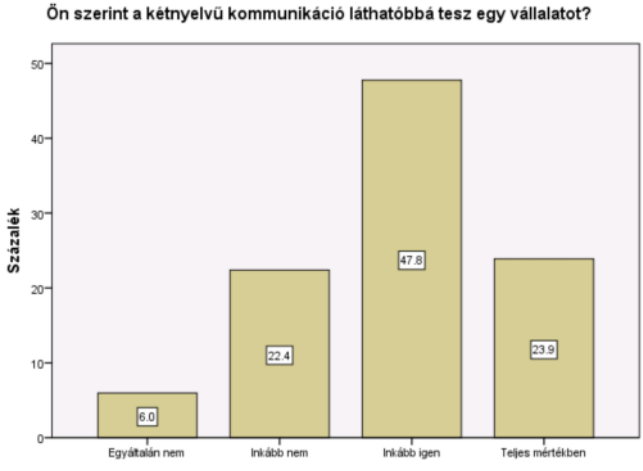

Részben a reklámokra alapozva kíváncsiak voltunk arra, mit gondolnak az üzletek tulajdonosai a kétnyelvű kommunikáció és egy vállalat láthatóságának a kapcsolatáról. 72 százalékuk lát pozitív összefüggést, míg 28 százalékuk nem tulajdonít különösebb jelentőséget a láthatóság és a nyelvhasználat kapcsolatának.

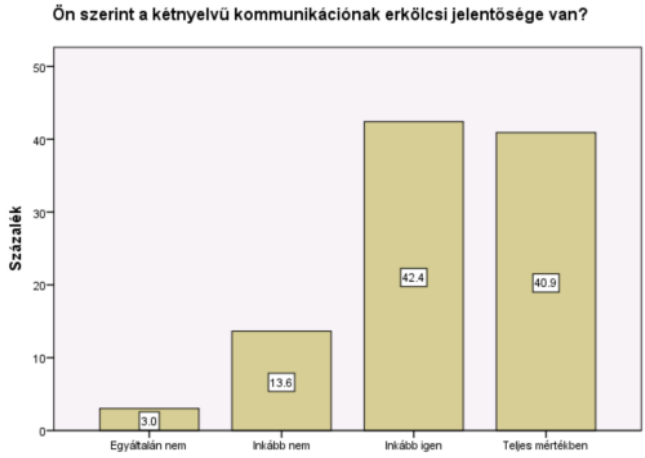

Az Igen, tessék! mozgalom erdélyi adatai rámutatnak arra, hogy a kolozsvári magyar vállalkozók egyfajta erkölcsi kötelezettségként is felfogják a magyar kommunikációt. Ezt a jelenséget szerettük volna Szlovákiában is megvizsgálni. Komáromot illetően egyértelműen beigazolódni látszik, hogy valóban van egyfajta erkölcsi dimenziója annak, ha egy üzletvezető a magyar kommunikáció mellett dönt – 83 százalékuk vélekedik így.

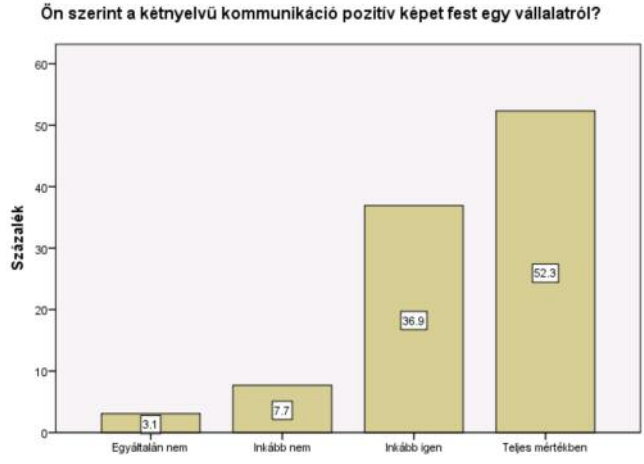

A felmérésben szerettük volna számosítani, mennyire tartják a komáromi belvárosi vállalkozók a pozitív imázsépítés részének a kétnyelvűséget. A számok tanúsága szerint 89 százalékuk gondolja úgy, hogy a kétnyelvű kommunikáció valóban pozitív képet fest egy vállalatról.

A kétnyelvű kommunikáció fölöslegességére vonatkozó kérdés eredményei azt mutatják, a megkérdezettek 10 százaléka egyértelműen fölöslegesnek tartja a több nyelven való kommunikációt, 72 százalékuk egyáltalán nem, 18 százalékuk pedig inkább nem. Ez a kérdés számított az egyik legpolarizálóbbnak a felvetett problémák közül.

A kétnyelvűsítési mozgalmak és megmozdulások egyik visszatérő toposza, hogy a kétnyelvűség nem csak jó szándékú gesztus, meglátszik a pénzügyi mutatókon is. A felmérés során nem számszerűsítettük, s valószínűleg nem is lehetett volna számszerűsíteni, mekkora többletforgalmat generál a nyelvhasználat, de magára a tendenciára rákérdeztünk. A válaszadók 10,4 százaléka szerint egyáltalán nem, 9 százalék szerint inkább nem várható forgalomnövekedés a kétnyelvűségtől. Ugyanakkor 50,7 százalék határozottan, 29,9 százalék pedig inkább állította, hogy van forgalomnövekedő hatása a többnyelvűségnek.

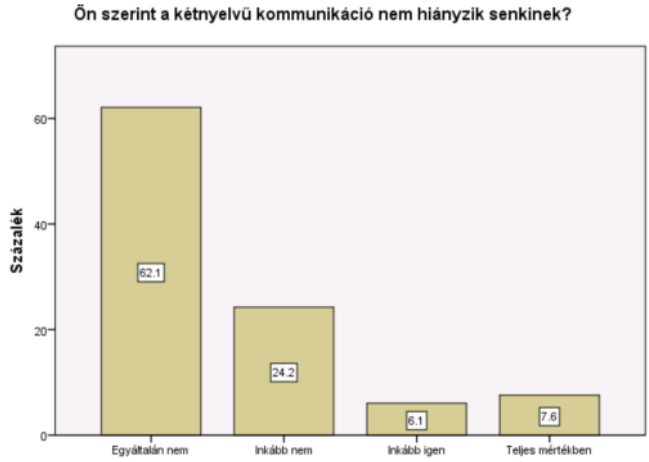

Végül, de nem utolsósorban szerettük volna felmérni, hogy milyen módon mutatkozik meg a társadalomban a többnyelvűség, s mi az üzletvezetők érzése a boltokba betérő, a nyelvhasználat kérdését tudatosan vagy tudattalanul felvető kuncsaftokkal, klienseken szemben. Mindössze 13,7 százalék volt azon a véleményen, hogy a nyelvhasználat senkinek sem hiányzik, 62,1 százalék egyenesen úgy gondolta, hogy ez az állítás hangsúlyosan nem állja meg a helyét.

5.6. Helyi közeg és kitörési lehetőségek

Felmérésünk utolsó részében a szűkebb régióra és a rövid távú lehetőségekre fókuszálva szerettük volna megtudni a célcsoport véleményét különféle aktuális, nyelvhasználati kérdésekben.

Első kérdésünk a komáromi magyarok és a nyelvhasználat viszonyára vonatkozott. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a városközpontban működő boltokat üzemeltető vállalkozók szerint mennyire számít a komáromi magyaroknak, hogy milyen nyelven veszik igénybe

a szolgáltatásokat. A válaszadók 12,1 százaléka szerint egyáltalán nem számít a lakosságnak a szolgáltatás nyelve, 18,2 százalék szerint pedig inkább nem számít. Másrészt 47 százalék hangsúlyosan azon a véleményen volt, miszerint számít a komáromiaknak, milyen nyelven kapják meg az adott szolgáltatást, 22,7 százalék pedig inkább egyetért ezzel.

Helyi szinten is rákérdeztünk a kétnyelvűség és a szlovák vevők viszonyára. A megkérdezettek 88 százaléka szerint nem fogyatkoznak a szlovák kliensek a kétnyelvűség hatására, míg 12 százalékuk ellenkező véleményen van.

Az előbbi kérdés fényében azt is szerettük volna tudni, hogy a következetes szlovák nyelvhasználat mennyire riasztja el a szlovákiai magyar klienseket: a kép sokkal vegyesebb. Összesen 62 százalék gondolja úgy, hogy a szlovákiai magyar vásárlók távolmaradnának az üzletektől, ha csak szlovákul szolgálnák ki őket, 38 százalék pedig ellenkező véleményen van.

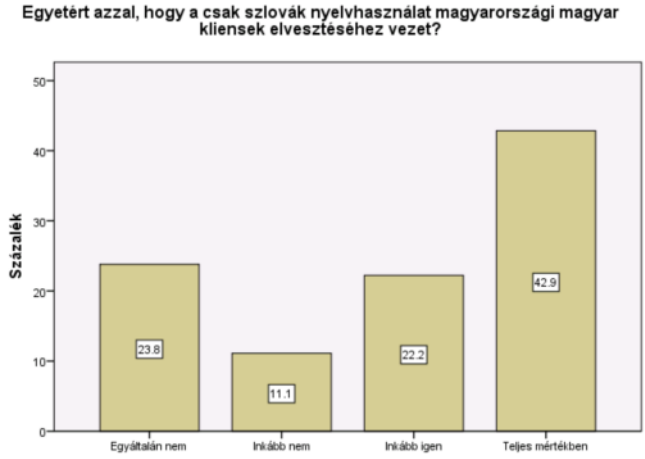

Miután Komárom határ menti város, a kérdést a magyarországi magyar vásárlók viszonylatában is feltettük, hogy lássuk, milyen mértékben változik meg a válaszadók véleménye akkor, ha a csak szlovákul tudó eladók és a szlovákul biztosan nem tudó turisták viszonyáról kell véleményt mondaniuk. Az eredményekből látszik, hogy polarizáltabbá váltak a válaszok: egyfelől az a nézet, miszerint Szlovákiában nem kell elvárni a magyar kiszolgálást, másrészt viszont többen gondolják hangsúlyosan azt, hogy a magyar turisták távolmaradnak a hasonló vállalkozásoktól, üzletektől.

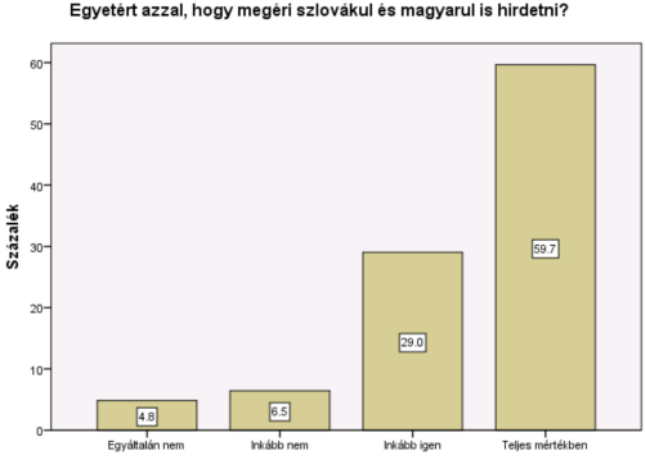

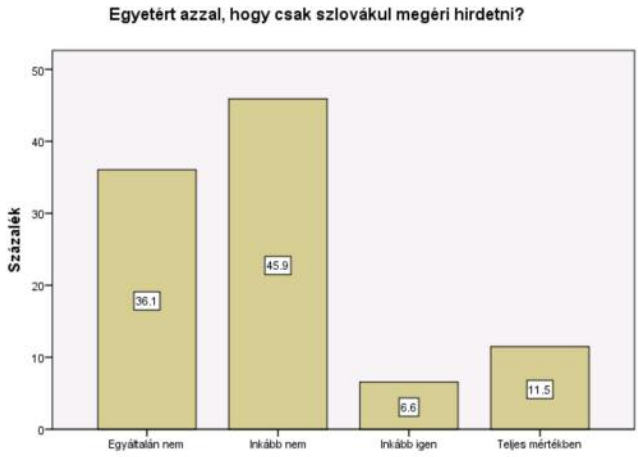

Az utolsó két kérdés a hirdetések nyelvére vonatkozott, elsősorban a szlovák és a magyar nyelvű hirdetéshez való hozzáállásra. Az eredmények azt tanúsítják, a városközpontban található vállalkozók túlnyomó része – 89 százaléka – szerint megéri magyar nyelven is hirdetni, s 82 százalékuk egyben azt is gondolja, csak szlovákul nem éri meg a hirdetés.

6. A szlovák–magyar dimenzió, avagy kinek tabutéma a kétnyelvűség?

A felmérés elkészítése kapcsán előzetesen is több gyakorlati problémától tartottunk. Az egyik problémát a vállalkozók megszólításával kapcsolatos gyakorlati nehézségek jelentették: ezért egy rövid, tizenöt perc alatt kitölthető kérdőív került megalkotásra, amely kevés időt követel valakitől, aki munkaidőben a vevőkkel foglalkozik, vagy éppen tárgyalásra siet. Ettől függetlenül előfordult, hogy egy-egy vállalat, cég tulajdonosa nem elérhető, mert nem Komáromban lakik, vagy elfoglalt, a helyszínen dolgozó alkalmazott pedig nem volt kompetens a kérdések megválaszolásában. Egy másik, népesebb csoportot (az összes vállalkozás 24,8 százalékát) azok tették ki, akik nem voltak hajlandóak foglalkozni a témával vagy a kérdezőbiztosokkal. Az okok váltakozóak: időhiány és elfoglaltság, bizalmatlanság, érdektelenség.

Ami komoly problémát jelent, hogy a válaszadási hajlandóság hiánya jellemző módon a szlovákul kommunikáló vállalatokra és vállalkozókra volt jellemző. A felmérés kezdetén ambícióként fogalmaztuk meg, hogy összehasonlítjuk a szlovák és magyar vállalkozók véleménye közti különbséget a kétnyelvűség kapcsán. A problémát azonban nem az jelenti, hogy nincs véleménykülönbség vagy hogy nagyon nagy lenne a szakadék a két nemzetiség között. A probléma alapjai abban rejtőznek, hogy míg a magyarul kommunikáló megkérdezettek válaszoltak a kérdésekre, szlovák részről nagyfokú bizalmatlanság, rosszabb esetben kimondott elutasítás fogadta a megkeresést. Összesen 17 szlovákul kommunikáló vállalatból négy esetben sikerült érdemi reakciót kapni (23 százalékos sikeresség), míg a 89 magyarul kommunikáló vállalkozásvezetőből 64-en válaszoltak a kérdésekre valamilyen szinten (71 százalékos sikeresség). Négy

válaszra alapozva nem lehet és nem is érdemes különbségeket keresni a szlovák és a magyar álláspont között, viszont a különbség a megszólítások sikerességében jelzi, hogy a szlovák közvélemény tabutémának, esetleg feszültségkeltésnek tart egy olyan elemi kérdést, mint a nyelvhasználat és annak módozatai. Így egyértelmű, hogy amikor a szlovák szereplőkről és az ő kétnyelvűségről való meggyőzésükről beszélünk szlovákiai magyar környezetben, az elemi bizalmatlanságtól kezdve az előítéletekig nagyon sok járulékos jelenséget kell figyelembe vennünk.

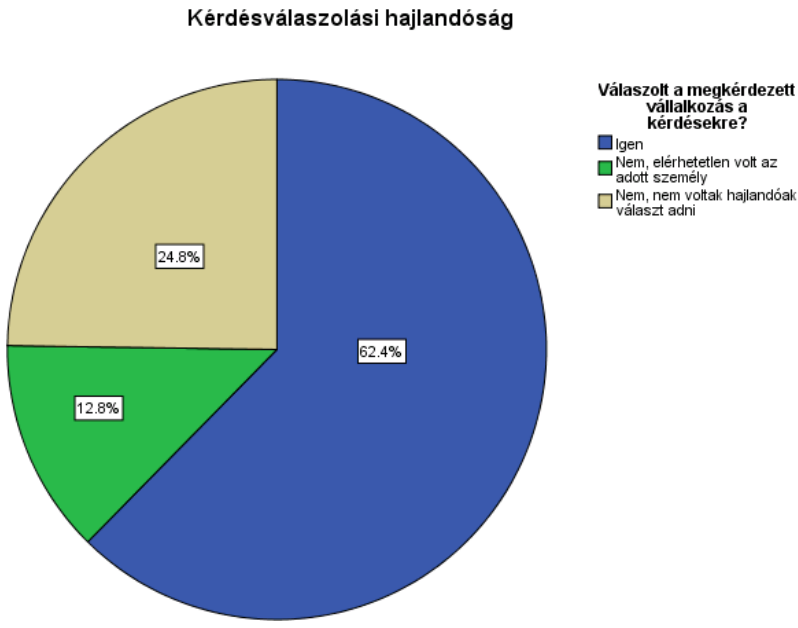

7. Személyes tapasztalatok – a kérdőíveken túl

A kérdőíves válaszok begyűjtésén túl a kétnyelvűség általánosságban is szóba került a beszélgetések során, nemegyszer merültek fel személyes kedvező és kedvezőtlen tapasztalatok a nyelvhasználat és a téma kapcsán, a munka komolyan megterhelte a kérdezőbiztosokat.

Általánosságban elmondható, hogy a beszélgetések nagy részénél defenzív összefüggésben merült fel a nyelvhasználat, sokan látták fontosnak hangsúlyozni, hogy ők nyelvtől és meggyőződéstől függetlenül bárkit kiszolgálnak, nincs problémájuk senkivel. Főként a szlovák megkérdezettek vélték offenzívnak a kérdéseket, de volt olyan magyar válaszoló is, aki a kérdéseket rossznak bélyegezte és úgy vélte, hogy azok célja a szlovákok és a magyarok összeugrasztása. „Ha jó dolgot adunk el, az mindegy, milyen nyelven van” – foglalta össze az egyik válaszoló, mások arra mutattak rá, hogy a kétnyelvűség használata nagyon nem tudatos, spontán alakult ki, mikor kihez milyen nyelven szólnak. „Nem létező problémát lehet ragozni, ki lehet tölteni akármennyi papírt, ez egy értelmetlen dolog” – hangzott el egy másik reakció a téma kapcsán.

A szlovák vevőkkel kapcsolatos kedvezőtlen tapasztalatokról kevesen számoltak be. „Volt itt egy nagyszombati család kisgyerekekkel, el voltak hűlve, mikor látták a feliratokat és a helyi helyzetet, de jól fogadták" – foglalta össze az egyik vállalkozó. Egy másik, az ország több pontján is kirendeltséget fenntartó üzletember azonban arra mutatott rá a téma kapcsán, hogy a magyar feliratok és termékelnevezések több olyan régióban is kimondottan ellenséges fogadtatásra találnak, amelyek a nyelvhatáron vannak (példának Léva vagy Érsekújvár esetét nevezte meg). Máshol akadt olyan vevő, aki a magyar feliratok láttán megjegyezte, „csupa magyar dolgot árul a bolt."

A magyar–szlovák konfliktus fordított kontextusban is előjött a beszélgetésekben. Volt vállalkozó, aki azt tapasztalta, a helyi magyarok nem hajlandóak semmilyen körülmények közt megszólalni szlovákul, egy válaszolónak pedig nagyon rossz tapasztalatai akadtak, mikor egy csak szlovákul tudó gyakornokot alkalmazott és az illetőt több alkalommal is megszólták.

A magyar nyelvtudás kapcsán több válaszoló is kitért a magyar turistákra. Az ő elmondásuk szerint egyrészt az utóbbi időben megcsappant a Magyarországról átlátogató vásárlók száma. Másrészt rossz véleménnyel voltak a magyarországi turisták arroganciájáról és fennhéjazó viselkedéséről, a hangoskodásról és a tiszteletlenségről. „Vannak a fiatalok között olyanok, akik azt kérdezik, miért nem lehet forinttal fizetni. Nem lehet elvakultnak lenni" – hangzott egy kapcsolódó vélemény.

A szlovákiai magyarok témája a nyelvtudás kapcsán merül fel, általános álláspont, hogy szlovákul és magyarul is meg kell szólalni, amikor a kuncsaft érdeke úgy kívánja. „Aki csak magyarul vagy szlovákul beszél, nagyon szegény ember" – foglalta össze az egyik megkérdezett.

8. Konklúziók

Összegzésképp nagyon fontos leszögezni, hogy a felmérés eredményeit abban a közegben kell értelmezni, ahol megszülettek: Komárom belvárosában. Minden bizonnyal más számokat kapnánk akár a külvárosban, amit elkerülnek a turisták, akár a járás más községeiben, akár egy teljesen más demográfiai viszonyokkal rendelkező városban. A felmérés igazi értéke akkor nyilvánulhat meg, ha az eredményeket össze tudjuk hasonlítani más közegben végzett közvélemény-kutatások eredményével – ezek elvégzése hosszú távon szintén az ambíciónk.

A komáromi kutatás megmutatta, hogy a szlovák és a magyar közeg nagyon másként reagál a felmérés puszta tényére is: sokkal nagyobb a hajlandóság a válaszadásra a magyar vállalkozók körében, míg a szlovák közeg elutasító vagy hallgatásba burkolózó magatartást tanúsít. A nyelvhasználat elemi problémáit pedig csak akkor tudjuk megoldani, ha a társadalom legalább ki tudja beszélni és meg tudja beszélni az alapvető, nemzetiségi identitásunk megőrzésével kapcsolatos ügyeket.

Általánosságban véve nagyon kevés problémát okoz, hogy megértessük magunkat Komáromban magyarként – az üzletek túlnyomó többségében magyarul beszélő alkalmazottak vannak. A feliratok leginkább alapszintű információkra szorítkoznak, a többnyelvűség a vállalkozások értelmezésében leginkább arra vonatkozik, hogy szóban bármit hajlandóak elmagyarázni a vevőknek. A vállalkozók a turistákkal leginkább angolul

vagy németül, cseh turisták esetében szlovákul próbálkoznak kommunikálni, a beszállítók körében viszont nagyban támaszkodnak a szlováktudásra.

A nyelvhasználati kampányokról a megkérdezettek fele vett tudomást, de állításuk szerint sem változtatták meg a véleményüket, vagy a feliratok nyelvét az érvek hatására. Ezért különösen fontos közvetlen kapcsolatot létesíteni velük, vagy új utakat keresni a megszólításukra – a témáról ugyanis hajlandóak beszélni.

A vélemények a nyelvhasználattal kapcsolatos előítéletekről Komáromban megfelelő közeget biztosítanak a további lépések meghozatalához és a különféle nyelvhasználati aktivitásokhoz: többségi vélemény, hogy a kettős kommunikáció nem drága, nem riasztó, sokan pedig a vásárlók hozzáállását és alapvető imázskérdéseket is tulajdonítanak annak, hogy a szlovák mellett más nyelven is megszólaljanak szükség esetén. A vállalkozók többsége tudatosítja, hogy a magyar anyanyelvű vásárlók komoly részt tesznek ki a kliensek közül, s próbálnak is nekik a maguk módján megfelelni. Sajnálatos módon a szlovák vállalkozók esetében nagyon nehezen szűrhetőek le érdemi következtetések ezen a síkon.

Összességében elmondhatjuk, hogy Komáromban igény és tér is van a kétnyelvűsítésre. Amennyiben akadnak értelmes kezdeményezések, a vállalkozások pedig a megfelelő körültekintéssel vannak megszólítva, elérhető számokban is mérhető előrelépés.

Acta Ethnologica Danubiana 17

Az Etnológiai Központ Évkönyve

Ročenka Výskumného centra európskej etnológie

Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2015

Fórum Kisebbségkutató Intézet

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVIII. évfolyam 2016/1, Somorja

A.Gergely András

A migráns-narratíva mint ön- és ellenségépítés

(Kommunikációs antropológiai megfontolások)

Olvasatok a bármikori kisebbség/többség viszonyról

Írásom a politikatudomány és a kommunikációelméletek határterületein, a politikai pszichológia és a narratívakutatás eredményeinek valamiképpeni belátása mentén indul el a kortárs politikai valóságértelmezések felé. Szempontrendszerem a szimbolikus politika tudományának és a politikai antropológia módszertanának elegyítésével meglehetősen „konfúznak" tetsző mixitást eredményez. Ezt nem bánom, már csak azért sem, mert a kiszemelt témakör olyannyira megmozgat minden elemzőt, közlőt és befogadót, szakpolitikust és civil mozgalmárt, moralistát és migrációkutatót, hogy valóban szemérmetlen képtelenség volna egyetlen aspektust figyelembe véve elbeszélni a kisebbség-többség viszony recens narratíváit a migránstematikában. Kiindulópontom a magyar és európai határokat mostanság elözönlő menekülők körül kialakult nyelvi-szimbolikus háború, mely kormányzati szinten megnevezett konspirációs teória részeként bánik a kultúrák közötti interakciókkal, emberi jogokkal, szolidaritással és morális felelősséggel (avagy épp a morális pánik kiépítésével), s teszi mindezt olyan jelképiség erősítésével, melynek szemiotikai elemei épp oly zavarba ejtőek, mint üzenetei, ám ezeket a magyar társadalom (politikai viselkedését illetően) kétséget nem hagyó vehemenciával igyekszik áthangolni a politikai jelképek legjavából való ellenségfogalmak alkalmazásával. Építek itt a Harmadik Birodalom nyelvi és interakciós sajátosságait drámai módon megjelenítő Victor Klemperer megfigyeléseire, Murray Edelman politikai narratívákat felvonultató (eredetileg 1964-es!) alapkönyvére, Habermas nyilvánosságtörténeti alapozottságú jelentésuniverzumaira, a magyar politikatudomány fogalomköréhez (valamiért a szaktudomány által nem sorolt, de oda) tartozó migrációkutatás közelmúlt időszakban felgyűjtött tapasztalataira, s nem utolsósorban a Reinhardt Koselleck aszimmetrikus ellenfogalmak historikus áttekintésében kimunkált „idegen"-kreatúrák normarendjére. E sokféle aspektus egyesítése elszánt szándékkal valamely olyan komplex kép megformálását szolgálná (jó esetben), mely a politikai antropológia egy lehetséges keretébe és a kommunikációs antropológia fogalomtárába is betekintést nyújt egy adott határig. Mindez leíró interpretáció, mi több: az „interpretációk interpretációja" (Habermas), melynek megértése vélekedésem szerint nem csupán a kisebbségkutatási narratívák felé vezet, hanem a jelenkori európai mozgásfolyamatok átlátása irányába is, magába rejtve a kisebbség/többség viszony tradicionális felfogásától eltérő átbeszéléseket vagy kinyilatkoztatásokat nemkülönben.

Mindebben kétségtelen bonyolultsággal, de mélyen rejlő hatásmechanizmussal van jelen a vélemény-, vagy értelmezőközösségi kisebbség és a lojális vagy szavazótábori,

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVIII. évfolyam 2016/1, Somorja

hívőtábori többség. Ezt ugyan nem fogom többször is hivatkozni, de igyekszem láthatóvá tenni, hogy a véleménykisebbség a kommunikációk színterén nem az örök vesztes minoritás, hanem egyike a lehetséges értelmezői körnek, róla beszélni azonban éppoly szubjektív vállalás, mint a mindenkori társadalmi tömeg „objektív" valóságáról (kellő magasságból és tudományos távolságból) értekezni.

Narratív politika, avagy a belátások másik világa

Egykori alapművében Murray Edelman kora politikai elemzéseivel és a kortárs policyteóriákkal sok tekintetben vitatkozva viszonylag egyértelművé tette, hogy számára a politika szimbolikus valósága nem azonos a látszatpolitizálás hókuszpókuszaival és valamiféle politikai jelképek fabrikálásával, hanem minden politikai cselekvésnek és intézménynek „egyszerre van tárgyi és nyelvi/szimbolikus karaktere, ezért a politika szimbolikus vizsgálata nélkül nem lehet teljes képünk a társadalmi folyamatokról"... Megfogalmazása szerint „a politikatudomány szemiotikai hangsúlya szakítást jelent az intézményi osztályozások és jogi leírások XX. század eleje óta uralkodó hagyományával, és kevésbé nyilvánvaló, de még gyökeresebb szakítást jelent a második világháború után felvirágzott behaviorizmussal". A politikai pártok és tömegmozgások „politológiája" mellett (avagy inkább helyett), a választáskutatások vagy a politikai alrendszer makroképleteitől eltérően – mint azt kortárs, Harold D. Lasswell értékelte – „...Edelman újrarendezte a politikai térkép szimbolikus dimenzióját, ami a tudósokat bizonyára új politikatudományi kutatásokra fogja ösztönözni..." A kortárs nagyok közül pedig Claus Offe minősítette úgy: „Edelman egyike a kevés szociológusnak, aki az interakcionalizmus és a fenomenológia alaptételeit az össztársadalmilag létrejövő politikai döntések vizsgálatára alkalmazza. Kutatásai azt az alapelvet követik, hogy minden cselekvés, jelenség és társadalmi fenomén két nézőpontból vizsgálható: egyrészt az »objektív« következmények és célok, másrészt a világ rejtett és szubjektív jelentésű kategóriái felől, amelyek az előbbit támogatják és erősítik."

Edelman ide-idézése csupán azért fontos, mert egész felfogásmódja a „politikai aktusok sűrítő funkcióját", egy új, bár kreált dimenzióját testesíti meg, és a tettek jelentését nem az „objektív" következményekből vezeti le, hanem ehelyett úgy véli: „a jelentés kizárólag a reagáló tömegek szükségleteiből fakadhat – és kizárólag az ő reakcióikból ismerhető meg." (Edelman 2004, 12. p.) A vélemények világában és a cselekvő személyiségek jelenlétét tekintve a világ megértésének csak többé-kevésbé tárgyilagos fogalmak szerinti szimbolizáció enged teret, „utalásokban" érvényesülő, „utaló szimbólumokban" testet öltő gyakorlat, amely „nem igényli a valóság próbáját", sőt leggyakrabban „a valóság figyelmen kívül hagyása szolgálja legjobban" a politikai nézetek funkcióinak érvényesülését. (Edelman uo.) Mindez arra jó, hogy segít számos belső problémát „externalizálni", vagyis nyugtalanító és nyomasztó időkben kézenfekvő módon segíthetnek a társadalmi eligazodás és a szorongások feloldásának, enyhítésének igényét kiteljesíteni – „akár összhangban vannak a világ tényleges történéseivel, akár nem". (uo.) Ezért is könnyen átlátható, miért van az, hogy a politikai tettekre, viselkedésmódokra, cselekvésmodellekre vagy aktivitásokra a verbális közlések telepszenek rá, ami olykor bénítóan, máskor épp lázítóan hat a tömegek kritikai érzékére, s teszi reménytelivé vagy reménytelenné, dicsőségessé vagy vereségessé a drámai szín-

játékok egész folyamatát. (Edelman 2004, 13. p.) Fontos itt is, hogy „a politikai cselekvés szimbolikus erejének kulcsát nem a szembetűnően egzotikus vagy ceremoniális állami aktusokban keressük, hanem a hétköznapi magán- és köztevékenységben" – vagyis nem „a politikai rendszer" képzelt „valóságosságára" fókuszálunk, hanem a legkülönbözőbb perspektívák, viselkedésmódok és szövegek kölcsönhatásaiban leljük meg a jelentések világának bizonyosságait. Abban, hogy „mit *jelentenek* a nagyközönség számára a politikai vezetők tettei és gesztusai, (...) beszédstílusok és frázisok, a törvények érvényesítését célzó lépések". (Edelman 2004, 22. p.)

A szimbolikus biztonságérzet kialakításáért tehát a politikus a fennálló körülmények közötti fenyegetések és biztonsághiány hangsúlyozásával, a szervezettség látszatának felmutatásával, s magának a politikai szcénának érdemi berendezésével tehet a legtöbbet, a siker elérését pedig (a színházi előadások vagy szakrális szertartások analógiáival) a megfelelő dramaturgiai funkciók mozgósításával szervezheti meg hatékonyan, mintegy „színre víve" számos állami cselekményt, szándékot és jellemvonást, ezek elnagyoltságától sem riadva vissza, a mesterséges miliő és a politikai díszletek kellően különlegessé, heroikussá tett változatait interpretálva. (Edelman 2004, 23., 75–76. p.) Ezeknek nem kell művészi minőségűeknek lennie, sem teljességgel hitelesnek („igaznak"), elegendő, ha hatásukat tekintve eredményesek, motiválóak, meggyőzőnek tetszenek. A mindenkori színtér a mindenkori választói-állampolgári *többség* számára kell megérthető keret legyen, s benne a kívülállót megszemélyesítő, helyettesítő szenvedő szereplőnek kell úgy megjelennie, mintha a sokértelmű cselekmény részeseként éppen őt, személyesen őt magát érintené a megformált esemény várható következménye.

E dramaturgiai szabályszerűség politikai színtérre vitele és érvényesítése sokáig idézhető lenne Edelman művéből, de elegendő itt csupán arra utalni, hogy a szcéna szereplői, díszletei, a szuggesszív érzelemfelszabadítás szándéka és a valóságképzetet elfogadtató funkciója egyaránt úgy hatnak, hogy abból a sikerképes politikai narratíva tündököljék elő. Ez elméleti sugallat aligha elegendő itt ahhoz, hogy a szimbolikus politika komplex valóságábrázolási és hatékony befolyásolási struktúráját teljességében fölidézhessem, de talán elegendő ahhoz, hogy a társadalmi tér politikai átfestéséhez-átrendezéséhez szükséges alapvetés szerepét betöltse. Lévén inkább antropológus, mint politológus, nézőpontomhoz jóval közelebb áll a narratív, interpretációs és folyamatkövető beállítódás, mint a makrostruktúra-bemutató tudóskodás, így az alábbiakban egy életteljes példán kívánom illusztrálni a politikai kommunikáció átélhető világának egyik legutóbbi eseménymenetét – a legkevésbé sem hagyva kételyt afelől, hogy megannyi további aspektus, tudományterületi értelmezési keret, világnézeti idea vagy módszertani kevercs lehet még alkalmas az önépítés és a nemzetkonstrukciók érvényesülését leképező beszédmódra...

A migráns mint „Gonosz", az önvédelem mint jogos harc

„Milyen nevetséges volna ez a frázishalmaz,
ha nem lennének rettenetes gyilkos következményei!"
Victor Klemperer ([1946], 1984, 101. p.)

A „nép szívéért folyó küzdelemben" nem a belátás, „nem a szellem a győztes, nincs szó meggyőzésről – még csak nem is a retorika eszközeivel való visszaélés hozza meg a sikert

az új tanok számára", hanem a rohambrigádok terrorja, de ezt is előkészíti a védekezés ideológiája és a vádolás vagy megfosztás terrorja, írja Klemperer a náci birodalom virágzástörténetének jellemzésekor (Klemperer 1984, 7. p.). A hősiesség nimbusza, a tömeg „igazságosságára" hivatkozó uszító evidenciák, a plakátok és rádióhírek retorikája előzi meg ezt a pusztító korszakot. Szomorú talán, de a harciasság éthosza, a versenyszellemű leigázás programja, a folytonos ellenségvíziók kommunikációba ágyazott nyelvi terrorja és uralgástechnikái készítették elő a világégés és a totális diktatúra esztelenségének társadalmi befogadását, a hétköznapi heroizmus közérzete ágyazott meg a tömegdrámák személyes átélhetőségének és elszenvedésének is. Előbb csak a közpolitikába beszivárogtatott jelzős szerkezetek, minősítések, ellenségképek, a plakátokon és „szalagcímekben" kinyilatkoztatott veszteségérzet igazságtételi igényének megfogalmazódása hasított (élet)teret, majd a jogilag és mentálisan „edzett" társadalmi tömeg teljes alárendelése következett a szent célnak, a makropolitikai direktíváknak, a védekezésnek és támadásnak, a diktatúra és háború önkéntes elfogadásának, legitimálásának.

A jelenkori világunkban észlelhető Rossz és Gonosz interpretációja talán örök kommunikációs élménye a tömegtársadalmaknak és a tömegmanipulációknak is. Az „ősártalom" létére egy nyíltan, sőt hangosan megnevezhető „titokban" kaphat egyetemleges magyarázatot („...hadd mondjak el Önöknek egy titkot...!" – intimizál nemegyszer Orbán Viktor köznapi nyilatkozataiban). S ha az utóbbi hónapokban leggyakoribb és nemegyszer legharsogóbb deklarációit gyűjteménybe szervezzük, az intim közlésből rendszerint kiderül: a problémák nem másból fakadnak, mint a *migrációs* (és/vagy terrorizmus-) jelenségből... A kérdések, közlések egyre gyakrabban a vádakba futnak bele, s az Ellenség megmutatásában éppúgy szerepe van az apokaliptikus összképnek, mint a reményteli nemzeti jövőképet fenyegető Ismeretlennek. Ez ellen pedig könnyedén belátható módon védekezni kell, ugyanis a mindenkori Rossz ellen jogosnak tekintett nemzeti „önvédelem" nemcsak egyént vagy közösséget, népet vagy tömeget kötelez, de mintegy lelkiismereti, morális föladata az államnak is. „Erre kaptunk felhatalmazást...", szól az értelmezés perdöntő tónusában, s mégannyira azért is, mert az önmitologizáló hajlam ereje és intenzitása ma már az állam újravarázslásának legitimációs stratégiájába és a társadalmi tömeg történelmi reménytelenségének megbűvölési eszköztárába illeszkedik, sőt a politikai retorika és pszichológia fegyvereivel akár az öngyarmatosítás erőterévé is alakulhat. De kik és miért, mit és hogyan generálnak új mítoszt az esélyekből és félelmekből, ellenségképekből, hovatovább vetélytársnál is fenyegetőbb Ellenséget a kortárs-modern mumusokból, és dicsőséget akár önnön kivagyi és győzedelmes nagyságukból is? S lehetséges-e, hogy nem csupán személyeknek, de államoknak is fölöttébb komoly szüksége van az erőfitogtató nagyság bizonyítására, mégannyira, ha sikert is remélhetnek a politikai mikroklímában, s ha túl kicsik maradnának enélkül...? Előlegezett válaszom persze az: nemcsak lehetséges, de minél satnyább a magabízás, annál bombasztikusabb és riasztóbb kell legyen a kinyilatkoztatás. A többi már csak hangerő és narratívák diskurzusa, szcenikai hatások és szövegkönyvi sűrítések kérdése...: virtuális győzelem nem csupán akkor van, ha fegyverletétel is megelőzte!

Vegyük itt most tételesen és textuálisan is, hogyan zajlik az előadás tömeghatása olyan társadalmi közbeszéd asszociációs mezőiben, ahol (a lehető legközvetlenebb kinyilatkoztatások módján) a politikai narratívák legharsányabb rábeszélőgépei termelik-formálják a közbeszéd-narratívákat...

„Egy újabb veszélytől, az illegális bevándorlók befogadására vonatkozó kötelező uniós kvótától is meg kell védeni Magyarországot – *jelentette ki Szijjártó Péter külgazdasági és külügyminiszter a parlamentben, napirend előtti felszólalásában. Harrach Péter, a Kereszténydemokrata Néppárt frakcióvezetője felszólalásban hangsúlyozta: – Különbséget kell tenni a menekültek és a bevándorlók között, utóbbiakkal szemben önvédelemre van szükség".*[1]

E szöveg a KNDP „Több fényt!" című weboldalán olvasható (2015. okt. 19.), s mint az MTI közleménye, kétséget nem hagyó „objektivitással" idézi föl a parlamenti vita anyagát, Szijjártó Péter miniszteri értelmezését és a kormánypárti/ellenzéki hozzászólók vitanapi álláspontját. Az alkalom nem az egyetlen és első, hanem egy társadalomtörténeti értelemben jól követhető folyamat több állomásának csupán egyike, melyet számos más „meg kell védeni!" felhívás nyomvonala és hadászati-stratégiai célrendszere mutat föl. Mert hiszen az ellentámadás épp abból veszi jogosultságát, hogy mintegy válasz a fölsejlő támadásra, ezzel legitimálva a közveszély közeledésének elfogadhatatlanságát.

Ugyanitt szerepel a folytatás is: *„Magyarország bebizonyította, hogy igenis meg lehet állítani a modern kori népvándorlást, de újabb veszély fenyeget, a kötelező bevándorló-befogadási kvóta, amitől szintén meg kell védeni az országot – fogalmazta meg álláspontját Szijjártó Péter külgazdasági és külügyminiszter napirend előtti felszólalásában. A tárcavezető kijelentette: mára megszűnt az illegális bevándorlók beáramlása Magyarország déli határán,* megvédtük ettől a veszélytől Magyarországot, a magyar embereket. *A politikus köszönetet mondott az ebben a munkában részt vevő rendőröknek és katonáknak, valamint a visegrádi együttműködés (V4) másik három tagállamának, Szlovákiának, Csehországnak és Lengyelországnak.*

A V4-ek bebizonyították, hogy meg tudják védeni Magyarország határát, az EU és Schengen külső határát, és innentől kezdve nincs elfogadható magyarázat, kifogás arra, hogy 28-an miért ne tudnánk megvédeni Görögország külső határát, ami a legjobb megoldás lenne – mondta Szijjártó Péter.

A külgazdasági és külügyminiszter hangsúlyozta ugyanakkor, hogy Magyarországot a bevándorlási hullám egy újabb, ezúttal »nyugatról érkező« veszélyétől, a kötelező bevándorló-befogadási kvótától is kell megvédeni. Az uniós kvóta azt jelentené – magyarázta –, hogy azokat a bevándorlókat, akiket most az európai szabályok felrúgásával ellenőrizetlenül beengednek az EU területére, vissza akarják majd osztani."

Mindezek alapján tehát meg kell védeni. Nemcsak Európát a migránsok áradatától, a „bevándorló hordák csörtetésétől", a „megélhetési bevándorlóktól", a sátáni képben perszonifikált Soros Györgytől, de ugyancsak hasonló a feladat sok más területen is: hasonlóképp meg kell védeni az egykulcsos áfát a többkulcsos adózással szemben, a jó magyar emberek munkapiaci esélyeit a mindenki munkahelyét és biztonságát veszélyeztető bevándorlással szemben, a dolgozókat a multikkal szemben, a társadalom józan többségét a karvalytőke nyomulásával és ideológiai manipulációival szemben, s egyáltalán mindent és mindenkit a baloldali és liberális szervezkedők megtévesztő hatásaival szemben is. *Háborús helyzet van*, sőt jelentős térségre kiterjesztett szük-

1 http://kdnp.hu/news/kvotatol-meg-kell-vedeni-magyarorszagot/

ségállapot is, minden jogos eljárás tehát szükségszerű önvédelem. Harci helyzet van, ezen belül „helyi háború", melynek stratégiai feltételeit irányítani, kézben tartani szükséges a kormányzati előrelátás és aggályos védelempolitika nevében...

Szabadgondolkodói kétségen kívüli, társadalmi jóváhagyásra hivatkozó és építő állítások szerepelnek a Nemzeti Konzultáció weboldalán is: *„A magyar emberek fontosnak tartják a bevándorlás kérdését saját életük szempontjából. Ezt az is bizonyítja, hogy több mint 1 millióan töltötték ki és küldték vissza a konzultációs kérdőívet. Az eredmények alapján az emberek véleménye egyértelmű: Magyarországot meg kell védeni. A válaszadók több mint 90 százaléka egyetért abban, hogy az EU bevándorláspolitikája megbukott, ezért szigorúbb szabályozásra van szükség"*... Majd: *„A kormány álláspontja egyértelmű: Európa és Magyarország határait minden eszközzel meg kell védeni!"* Később: *„Nem engedhetjük meg, hogy az illegális bevándorlók veszélyeztessék a magyar emberek munkahelyeit és biztonságát.* Jogunk van megvédeni kultúránkat, nyelvünket és értékeinket. *Közép-Európa országai, amelyek csak nemrég lábaltak ki a gazdasági válságból, nem engedhetik meg, hogy az elhibázott brüsszeli politika kárvallottjai legyenek."* („Az emberek döntöttek: az országot meg kell védeni. Nemzeti konzultáció a bevándorlásról és a terrorizmusról.")[2]

A nemzeti konzultáció oldalain ez a körkörös és totális túlvédelem mint „kormányzati intézkedés" szerepel, háttérfotóként épp az újonnan fölavatott rendőri gárda Hősök terén tett esküpillanata is látható, hogy aki nem értené a felügyelet és büntetés foucault-i logikáját, vésse észbe a feltételeket. A biztonság és „good practice" eljárásmódjait ekképp megteremtő példázatos állami gondoskodás itt nem egyenesen Európa értékei és normái *ellen* fogalmazódik meg, hanem minden megoldást szakrifikáló, legitimáló, a vélt közjó érdekében szükségképpen bevezetendő eljárásként, mely a „Gonosznélküli Föld" kialakításában láttat össztársadalmi érdekeltséget (erre a képzeletbeli territóriumra még visszatérek...), az állampolgári lojalitást pedig épp ennek sikeressége okán „rendeli" meg, veszi napirendre, s majd hivatkozik utóbb a „megállapodásra", melyet ezáltal kötöttünk (a virtuális „többséggel", a hazáját féltő nagymagyarsággal...). A másképp gondolkodó „kisebbség" pedig a vesztesek körébe sorolódik, lett légyen az arányok kérdése sosem tisztázott...

Mert hát *„Ésszerűtlen a kvótarendszer..."*, mivel pusztán *„európai bevándorlásügyi csábítás"* – nyilatkozta Orbán Viktor[3] –, amelynek *„szirénhangját"* meg kell érteni és ellent kell állni...[4] Kitartó álláspontját napjainkban visszhangozza nemcsak a kormánypropaganda, de maga a miniszterelnök is: „A menekültek elosztását célzó kötelező kvótarendszer terve ellentétes valamennyi európai uniós tagállam alapvető érdekeivel, és nekünk meg kell védenünk Magyarországot – jelentette ki Orbán Viktor miniszterelnök abban az interjúban, amelyet az osztrák Die Presse után a német Die Welt is közölt szerda este internetes kiadásában."[5]

2 http://nemzetikonzultacio.kormany.hu/

3 http://hirtv.hu/hirtvarchiv/orban-a-kvotarendszer-mar-a-bevezetes-elott-megbukott-1289390

4 2015. június 5. *HÍR-TV* kommentárja a miniszterelnök pénteki Kossuth Rádiós interjújáról.

5 2015. okt. 30. *Világgazdaság*, I. http://www.vg.hu/kozelet/politika/orban-viktor-ha-a-kvotarendszer-torveny-lesz-magyarorszagnak-el-kell-fogadnia-457617

Ezt újfent megerősítő állásfoglalással (*Kossuth Rádió*, 180 perc, 2015. okt. 30.) Orbán Viktor egyedi konteóval is ellátott teóriát jelenít meg: „Orbán Viktor szerint a migránsözönt – amelyet inváziónak nevezett – egyrészt az embercsempész-hálózat „biznisze" mozgatja, másrészt azok az aktivisták, akik *„mindent támogatnak, ami gyengíti a nemzetállamokat"*. E nyugati gondolkodásmódot és aktivistahálózatot talán Soros György neve fémjelzi a legerősebben – jegyezte meg Orbán Viktor, akinek aktivistakori nyugati tanulmányait a magyar származású milliárdos finanszírozta (interpretálja Bede Márton a *444.hu* oldalain).[6] *„Árulás van, tisztelt Hölgyeim és Uraim…"* – összegezte még ugyanaz nap délelőtt *Az idők jelei* című vitaanyagot bemutató konferencián (a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége, a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület és a Professzorok Batthyány Köre által szervezett rendezvényen) a miniszterelnök –, aki szerint *„Ha nem állunk ki Európáért, a kontinens többé nem az itt élő polgárok Európája lesz, hanem néhány nagy pénzt mozgató, a nemzetállamok keretein túl gondolkodó, aktivista, senki által meg nem választott vezető hagymázas álmát teljesíti majd be a következő időszakban"*.[7] *„Orbán Viktor álláspontja szerint nem véletlen, hogy naponta több ezer embert szállítanak be Európába: »nem egyszerűen teszetoszaságról« van szó, hanem egy tudatos, baloldalinak mondható szellemi konstrukciót akarnak megvalósítani, ami a nemzetállamokat Európában zárójelbe akarja tenni, és ha már a hagyományos politikai küzdelemben nem sikerült megbirkózniuk a kereszténységgel és a nemzetállami identitással, akkor megkísérlik etnikai alapon. Ezzel az összeesküvéssel, ezzel az árulással szemben nekünk a demokráciához kell fordulnunk, a néphez kell fordulnunk, hogy igent vagy nemet mondhassanak a jelenlegi történésekre – szorgalmazta a kormányfő, aki ezért először egy európai vita indítását javasolta. E vita célját pedig abban látja, hogy egy erős és keresztény Európa kerekedjen ki belőle."*[8]

Összeesküvés, árulás, migránsözön és háború – ezek az *orbáni-állami konteó* kulcsszavai. Most már nemcsak a (fantazmagorikusan egységesnek és félelmesnek tekintett, holott rendkívül tagolt) iszlám a kinevezett mumus-ellenség, hanem egyenesen a nyugati bomlasztás, a minden liberális és baloldali rizikóvállalást sem nélkülöző makroszerveződés áll a jelenségek mögött, mely nem csupán a Soros-féle tőkével, hanem a „civil társadalom" fedőnevű nemzetközi organizációval kívánja, *„kiépült aktivista hálózattal"* próbálja lebontani az európai nemzetállamok határait, sőt magukat az államokat is. Mindez *„meztelen nemzeti birodalmi érdek"* sunyi érvényesítése az amerikaiak vagy nemtelen „európaiak" vezérletével, s nem utolsósorban *„a világ hipokratizálásáról"* árulkodó szándék tanúsítása is (hangzik az Orbán-rádióinterjúból).[9]

6 Bede Márton: *Soros aktivistái az embercsempész-hálózat részesei - Orbán irányt mutatott.* http://444.hu/2015/10/30/soros-aktivistai-az-embercsempesz-halozat-reszesei-orban-iranyt-mutatott.

7 http://www.klubradio.hu/cikk.php?id=16&cid=192765

8 *Magyar Idők*, 2015. október 30. http://magyaridok.hu/belfold/orban-viktor-europat-elarultak-84694/

9 „Nem is akarok én ebből titkot csinálni, hogy itt egy kőkemény, a bevándorlást legkevésbé sem támogató hatósági és belpolitikát fogunk folytatni a jövőben is. […] Vannak morális érveim is, mert így első hallásra – amit mondtam – embertelen dolognak tűnik. Mert jönnek szegény menekültek: egyes országokba beengedik őket, mert azok rendes országok, más országokba meg nem, mert azok szívtelenek. […] Szerintem erkölcsi elvek szólnak amellett, hogy

A migráns Gonosz elleni jogos védekezés azonban nem pusztán retorikai csel. Az *állami konteóval* a „nemzetek Európáját" elbizonytalanító ördögi ártalom megnevezése vagy sugallása valósulhat meg. Nem kell direkten rámutatni, elég csak érzékeltetni. A mindenkori mumus a bármikori bezárkózók és preventív módon támadók örök kulcsfogalma – erre Vásárhelyi Mária *ÉS*-beli cikke (2015. okt. 2.) is részletekbe menően utal, közvetlenül Klemperertől idézve a nyelvi megszállás, térbeli terjeszkedés, militáris fogalmi tartomány aktivizálásával illusztrálható párhuzamokat. Az Orbán feltételezte nemzetközi baloldali összeesküvés mint a totális bolsevizmust megelőzően fölsejlő nemzetközi marxizmus intézménye, titkos társasága kerül így reflektorfénybe, avagy mint rejtőzködő organizáció, s a mögötte álló erők megszemélyesített mumusként használata a legkevésbé sem kíván számot vetni azzal, hogy mégis mekkora tőke és organizációs tehetség kellene az európai politikai baloldalon (e merő fikció érvényesülésének talán épp a baloldaliak örülnének a legjobban, de épp az ellenkezője igaz!) ahhoz, hogy a világszerte aktuálisan mintegy 230 millió migráns mozgatására koncentrált energiákat érvényesítsen. A vád „mögötti" térben, a szcenikai perfektum jóvoltából az aktuális idegenfogalmat tükrözi az amerikai pénzvilág univerzális érdekeire utalás, melynek segítségével kitűnő populista mikrouniverzum keletkezhet. Következésül a tájékoztatás vagy manipuláció szintjén már nem marad kérdésként és elemzésre érdemes üzenetként az, hogy a fenyegetettség magát a Népet, a hazafi Tömegeket érinti, mivel a nemzetállam azonos a populista politikusok által vizionált nemzeti egységgel, ennek igényével, az identitások koordinálásának és klasszifikálásának pártállami feladattudatával, az etnikai vagy mozgásban lévő bármely kisebbség/jövevény hátrányos megkülönböztetésével. „A bennszülöttek és az idegenek egyenlőtlensége, amelyen nem lehet átsiklani, nem kultúráik egyenlőtlenségéből ered. A kultúrák és az etnikumok megkülönböztetése elvéti a modern társadalmak egyik strukturális problémáját, amely a politikai és mindenekelőtt szociális polgárjogok megtagadásából ered. Az »idegenek« bevándorlása és tartós megtelepedésük azt feltételezi, hogy megilleti őket a jogegyenlőség, amely lehetővé teszi számukra, hogy funkcionális szerepeket foglaljanak el és a nyilvános szférában egyenlőként lépjenek fel, olyan emberekként, akiknek az igényei és érdekei egyformán érvényesek. Ameddig a bevándoroltak és a menekültek jogilag hátrányos helyzetben vannak ebben a társadalomban, addig diszkriminálhatók, s az előnyökért folytatott versenyben mindenütt diszkriminálni is fogják őket, ahol csak lehetséges. Csak a társadalom valamennyi tagja számára biztosított alapvető emberi jogok egyenlősége tenné lehetővé, hogy a meghatározott különbségekkel szemben közömbösek legyünk" – értékeli Radtke (1997) ezt a fajta alapállást az idegenség konstrukciójával összefüggésben. S mivel az emberi jogok egyenlőségének megadása csakis a döntéshatalomtól függ, itt ellentámadásra van szükség, a polgárháború víziójával szemben a polgárbéke eszményével, bármiféle engedélyek nélkül és a diszkrimináció bármi áron kivitelezésével... Sőt: magához a támadáshoz is legitimitástöbblet kellhet, akár ennek kierőszakolásával...

a liberális bevándorláspolitikát elvessük. [...] Én az egész, ma evidensnek tekintett, morálisan megalapozottnak vélt, alapvetően liberális indíttatású európai bevándorláspolitikát [...] hipokritának tartom, erkölcsi alapjait hiányolom, és semmilyen célszerűséget nem látok benne". Forrás: Orbán morális érvei meg a valóság. *Magyar Narancs*, 2014. aug. 27. http://magyarnarancs.hu/belpol/orban-moralis-ervei-meg-a-valosag-91512

Mérlegelő megítélésben itt valójában narratív *háború*, szimbolikus megsemmisítés zajlik, vagy méltányosabban fogalmazva *értékelési verseny*, melynek tétje a (Charles Taylor-i) elismerés politikájának ellentéte, a „közös jó" koncepciójának egyoldalú, konszenzus nélküli felülbírálása... Az *ellenség* ebben a dimenzióban nemcsak a migráns, hanem a multikulturalizmus, a modern társadalmak mixitás-természetének félelme. Az „egylelkű" és procedurális szabályozottsággal mindennemű individuális eltérést megtagadó, helyébe a nemzeti közösség egyhangúságát megteremtő, „kollektív identitást" és etnikai mikrouniverzumot állító érvelésmód a modernitás versus tradicionalitás (avagy liberális vs. konzervatív) dichotómiában kíméletlenül az intoleráns megoldás felé vezet. A kollektív célok sugalmazása azonban nem elégedhet meg a már birtokolt jogi struktúra elvitathatatlanságának deklarálásával, hanem a kortárs társadalom „elismerésre" alapozott gyakorlatait és narratíváit a hatalmi érdekmezőbe emelő támadás/védekezés dimenzióban kell tárgyalnia. A „közös jó" programjának-hitének újrafogalmazása ugyanis nem lehet toleráns az elfogadott-elért életformát bármely „önérdek" érdekében elvitató viselkedésmódokkal összefüggésben, ezt minél több színtéren és minél nyilvánosabb diskurzusokban kell elutasítania, s minél nyilvánvalóbbá tett jogi garanciákkal kell megvédenie. Mintegy kézenfekvő ebből következően, hogy az önértelmezési diskurzusok nem kaphatnak teret (sem a befogadó, sem a bevándorló autonóm önképének elismerése nem lehet alku tárgya), a tolerancia sem nyerhet bázist, a „szubsztanciális értékkonszenzus" eleve kizárt marad, az uralkodó politikai elit pedig a maga „jól működőnek" nyilvánított nyilvánossága terén nemcsak lehetetlenné kell tegye „az etnikai csoportok és kulturális életformáik egyenjogú együttélésének (...) és az egyenlő megbecsüléshez való joggal alátámasztható" diskurzusokat (Habermas, in Feischmidt 1997), de a modern államokra jellemző polgárok közötti értékkonszenzusok hiánya miatt a nemzeti kultúra főhatalmi fogalom- és értékrendjét szükséges szembeállítania (toleranciára és hibriditásra végveszélyesként tekintve) minden más gondolkodásmóddal, így a migránsok iránti türelemmel is.

Habermas hasonló modellben vezeti le az értékkonszenzusok hiányának okait: az értékek és kultúrák lehetséges közösségét kialakítani próbáló törekvések eleve kívül esnek az uralkodó diskurzusok rendszerén, másképpen szólva szükségszerűen szegregálódnak. Sőt: mivel „minden pozitívan diszkriminált közösség határai megszilárdulnak, a társadalmi egyenlőségre való esélyei romlanak...", az integráció kétszintes modellben mehet csak végbe: elsőként a *politikai integrációban*, melyet az állam elvárhat polgáraitól, beleértve a bevándorlókat is, második szinten viszont az *etnikai vagy kulturális asszimilációban*, amely viszont nem várható el a különbözőségek kezelésének egynemű technikájaként, s még kevésbé az etnikai integráció megoldásaként. (Feischmidt 1997, 7–28. p.)

A „saját" és az „idegen" dichotómiája között természetesen „ott állnak a *semleges idegenek tömegei,* akik funkcionális szerepeikben jelennek meg számunkra, és a hozzájuk való viszony legfontosabb eleme a közömbösség" (véli Radtke, i.m.). Ebből fakad az is, hogy a különbségekben fogalmazó társadalom és az idegenekkel szembeni elutasítást alapérdeknek tekintő hatalom nemcsak hogy nem fog akarni a kiegyenlítődést szolgáló egyenlőséget meghirdetni, azonos minőségű politikai és társadalmi jogokat megadni (Feischmidt i.m.), de erősíteni épp azt lesz hivatott, hogy a migránsok sosem lehetnek barátaink, legjobb esetben is csak semleges státusba kerülhetnek, ennél azonban valószerűbb, hogy másságuk morális, identifikációs, kulturális és más dimenziókban is egyértelműen ellenünkre lesz. A konfliktusok (s napjainkban, a párizsi

merényletek után sokkal inkább) a várható összetűzések állandósulásának víziójával a nemkívánatos partnerséget sugallja…

Ami ugyanis fenyeget, az egy ismeretlen, bár ekként is félelmes identitású nemzetközi összeesküvés, mely *kozmopolita közösséget* kíván formálni a szuverén *nemzetállamok* közössége helyére… Mégpedig nem nyílt háborúval, hanem „új típusú fenyegetéssel" – idézem a lakossági postacímekre kiküldött Nemzeti Konzultáció levélszövegéből:

„A megélhetési bevándorlók törvénytelenül lépik át a határt, és miközben menekültnek állítják be magukat, valójában a szociális juttatásokért és a munkalehetőségekért jönnek. Csak az elmúlt néhány hónapban mintegy hússzorosára nőtt a megélhetési bevándorlók száma Magyarországon. Ez egy új típusú fenyegetést jelent, amit meg kell állítanunk.

Mivel Brüsszel kudarcot vallott a bevándorlás kezelésében, Magyarországnak saját útját kell járnia. Nem fogjuk hagyni, hogy a megélhetési bevándorlók veszélyeztessék a magyar emberek munkahelyeit és megélhetését."

Brüsszel „kudarca" (bár még csupán az egyeztetéseknél tartanak szegények, s a kvótarendszerben vállalandó migránstömegek országonkénti elosztásában vállalható közös felelősségről tárgyalnak az Unió vezetői, ám a kinyilatkoztatások elnöke máris minősít…), avagy másképp szólván az Unió állami szuverenitáscsorbító hatású, de a szuverén államok működési hatékonyságát csak kismértékben csökkentő (és önkéntesség révén szabályozott!), valós megállapodásokra épülő stratégiája csupán egy olyan szervezet/szerkezet lett ebben az orbáni értelmezésben, amely a szuverenitástöredékek kétségtelen elvonásával korlátozza az önállóság/öntörvényűség hatásköreit. Ezzel – a turulisztáni konteó szerint – az ekképpen megteremtődő vákuumban mind az orbáni uniós politika, mind a szomszéd országokkal átalakult (kerítkezési) viszonyok voltaképpen jogszerűség álarcában indítanak („jogos") küzdelmet mind az Unió, mind az uniós együttműködésben részt vevők, mind az európai értékrendet elfogadók ellen, s ez kiegészül napjainkban az Egyesült Államok elleni stratégiázás kezdeményezésével és kihívó módon vállalt hangoztatásával is. Merthogy „nem tűrhetjük"! Ezt aztán semmiképp! S ha Orbánnak vagyok, ezt nemcsak hírelném, de hinném is.

Összeesküvés avagy ön- és ellenségépítés

Forráskritikai aspektusból persze nyilvánvaló, hogy a második világháború előtti, a weimari köztársasági csalódást és a demokratikusnak titulált pártszerveződést lehangoltan értékelő korosztályi hevületek között dúló konfliktus – egyben korosztályi és értékrendi, múltidéző és jövőépítő birodalmi aspirációk közötti idegenpolitika – nem közvetlenül vethető össze a kortárs magyar nemzetformálás narratíváival. De talán mégsem lenne fölösleges meglátni a párhuzamokat. Vásárhelyi Mária aprólékos, a Fidesz hatalmi-politikai nyelvuralmára és a goebbelsi birodalmi ideál szótárára vonatkozó, analógiára késztető idézeteiben az a súlyos,[10] hogy a kommunikációs tér harmincas évekbeli

10 Vásárhelyi Mária 2015 A nyelv azé, aki megműveli. Finkelstein = Goebbels 2.0. *Élet ÉS Irodalom*, LIX. évfolyam, 40. Sz., 2015. október 2. http://www.es.hu/vasarhelyi_maria;a_nyelv_aze_aki_megmuveli;2015-10-01.html

kisajátítása és a mai hősbirodalmi építkezés között meghökkentő megfeleltetések lehetségesek… „A politikai nyelv tehát, amelyet egy birodalom beszél, szükségképpen az erőszak nyelve, mert a terjeszkedés a birodalom lényegéhez tartozik" – beszél erről Eisenstadt is a nagy birodalmak sajátlagosságairól írott monográfiájában (Eisenstadt 1968). Érdemes lehet belátni, hogy az orbáni konteó világában nemcsak kivagyi büszkeségek és önleleplező félreértések laknak, nem szimplán a nyelvi terror üli meg a kommunikációt, hanem minden téren közlésmódok, források belső konfliktusáról van szó (lásd a racionálisan kiterjesztett migrációértelmezésben Schöpflin György, Lányi András, Udvarhelyi Tessza, Iványi Gábor, Szántó Diána, Csepeli György vagy Bakk Miklós interpretációját a migráns tárgykörről). Ezek a nyelvi cselek, a nyelv hatalmát a hatalom nyelvévé formáló eljárásmódok részben persze árulkodó jelek, harsány szimbólumok a térfoglalásba mozdított apparátusok újraírt szótárában és újbeszél nyelvében, de épp annyira a mindennapi életbe lopózkodó narratívák is, melyeknek – Fél Edit kifejezésével – „a saját társadalmában kutató etnológus" adhat hangot. Pontosabban az a társadalom- vagy kommunikációkutató, aki nem kívánja külsődleges nézőpontok vitatkozó ellenvetéseivel leegyszerűsíteni a kérdéseit (mint tv- és rádióinterjúk, betelefonálós műsorok, híradók, kommentátorok narratívái, bloggerek tömegei teszik), de nem kívánja magára vállalni sem a kormányzati beszédmódok kétértelműségét, sem respektálni azokat a mantrákat, melyek politikai közbeszéddé érdemesülnek,[11] roppant „érveléshiányos" helyzetbe kerülhet, ha ugyanakkor el szeretné kerülni, hogy (Carl Schmitt szavaival) „az értékek zsarnokságát" érveinek fundamentális alapjává kelljen tenni. Mert eközben szükségképpen figyelemmel kell maradjon „a Max Weber által definiált *érzületi etika* és a *felelősség-etika* kettősére" is (mint ennek alapvető fontosságára Bakk Miklós politológus figyelmeztet a migránskérdésben tett kinyilatkozatásában). Bakk a weberi érvelésre építve véli: „Az *egy-ügyűség* értékzsarnoksága intellektuális támaszt logikus módon elsősorban az univerzalizálható értékek között talál, nem véletlen tehát, hogy jórészt az egyetemes elvekre alapozó progresszív baloldalt jellemzi. Eközben azoknak a politikusoknak, akiknek választóik különböző partikuláris értékeit kell közös nevezőre hozniuk, a felelősség-etikai számonkérhetőség jut" – így elemzi az „új világtörténeti jelentőségű folyamatot" a romániai interpretációk és a magyar felelősségetika kérdésköre ürügyén. Minthogy pedig – folytatja okfejtését – „*Európa történelmi partikularitások szövetsége*, érthető, hogy a befogadás-kizárásnak egységes normatív rendje nem alakítható ki (ezért a kvótarendszer elleni berzenkedés), miközben az is világos, hogy a közös határ megerősítése mégis csak közös fellépést igényel". De: amíg úton vannak, migránsok, mert „egyedül vannak (esetleg kiscsaládjukkal).

11 A hírek és „tényszerűnek" mutatkozó közlésmódok kétértelműsége érdektelenné teszi azokat, akiket nem érint, de belelátást biztosít azoknak, akik figyelmét fölkelti, s ezáltal ki is egészítik olyanná, amilyent hallani szeretnének. A saját konteókhoz ez mindenképp fontos, a kormányzatiakhoz meg egyenesen hasznos. A szövegek, a politikai érdekek és a társadalmi környezet mindannyian szereplői annak a színjátéknak, melynek dramaturgiáját a híranyag háttere szabhatja meg (lásd Murray Edelman 2011 A politikai hírek kétértelműségei. In Angelusz et al. szerk. *Média – nyilvánosság – közvélemény*. Budapest, Gondolat Kiadó, 452–453. p.; http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/0050_Angelusz_es_masok_szerk_Media-nyilvanossag-kozvelemeny/adatok.html)

Nem lehet őket rossz szándékú embereknek tekinteni (kivéve az iszlamista terroristák bizonyosra vehető jelenlétét ebben az áradatban), azonban amikor megérkeznek a célországba, és ott visszaépítik saját hálózataikat, akkor akkomodációjuk módja olyan társadalmi zárványokat hoz létre, amelyek, bizonyos kritikus tömeg fölött kétségtelenül *strukturális erőszakot* gyakorolnak a befogadó társadalom fölött. E szcenárió ellen lehet érvelni a sikeres muszlim integráció egyéni példáival. De esetükben a siker egyik kulcsmozzanata épp az volt, hogy az így integrálódó személyek tényleg egyedül és nem tömegben érkeztek, és beilleszkedésük kérdésével egyedül kellett megbirkózniuk". (Bakk 2015, hasonlóképpen vélekedik Lányi András, másutt a menekültkutató Kováts András és a szociálpszichológus Csepeli György is).[12]

A politikai antropológia elemző pozíciója ez esetben a hatalmi és uralmi eszköztár, a fegyverek és szavak arzenálja. Vagyis az érvek és a hódoltatás vagy befolyásolás munníciója alapján lehet képes a kutató némely distinkciókat megnevezni. Interpretációk (a menekültkérdés elemzési módjai) és rejtett rábeszélések (politikai apparátusi válaszok) retorikai megoldásai válnak itt a kormányzati konteók eszközeivé. Nem is beszélve arról, hogy a migránsproblematika rákapcsolása a terrorizmus félelmére milyen konnotációkat sugall, milyen „létező veszély" rémképét terjeszti ezerrel és parttalan verbális erőszakkal...[13] És feledve persze, hogy az ellenbeszéd mint „strukturális erőszak" a civil társadalom nyomásgyakorló erejének és szabadságjogainak formája – akár tetszik ez bármely államhatalomnak, akár nem, s akár részét képezi az állami vagy az állampolgári meggyőzésstratégiának, akár kimarad azokból...

Lehetőségünk ugyanakkor azt is belátni, amit Clifford Geertz sugall: „Hiába határozzuk el, hogy teljesen elszigeteljük magunkat a kozmopolita vonatkozásoktól és minden érdeklődésünkkel hermetikusan elzárt kontextusok felé fordulunk: ezek a vonatkozások mindenhová követni fognak. A kontextusok keretei szétfeszülnek." (Clifford 2003)

Vagyis: legyünk kissé antropológusok is – nem egészen ördögtől való, hogy egy kormányzat a maga legitimitását és stratégiáit (akár pedig konteóit is) a nemzeti érdekre, a nép, az ország, „a zemberek" legprimérebb érdekeire hivatkozva fogalmazza meg és dalolja kitartóan, kórusban. De épp az Emberek oldaláról nézve viszont mindezt hamisnak tűnő, ellentmondásosnak tetsző tónusban (is) teszi. A kormányzati narratíva, amely minden idegennel szembeni védvonalat készséggel és gőggel hangsúlyoz, morális fenséggel tekint az európai és amerikai idegenbefogadás megoldásaira,[14] lenézően a népvándorlásözönnek kitett bénuska kormányokra, a liberális vagy erőtlen államokra és

12 Bakk Miklós 2015 Krisztus és a regisztráció. *Fő tér*, Kolozsvár; http://foter.ro/cikk/aregisztracio?utm_source=foter_ro&utm_medium=link&utm_campaign=foter_ro_201509; valamint lásd Kováts András menekültkutató közléseit az MTA Kisebbségkutató Intézetének aktuális kutatásáról, *Klubrádió*, 2015. október 31.; http://www.klubradio.hu/klubmp3/klub20151031-152854.mp3

13 Végh Endre: http://www.egyhazforum.hu/index.php/vilag-nezet/356-elvisznek-a-migransok

14 A morális pánik és a pánikdinamikák elemzéséhez l. Bernáth Gábor–Messing Vera: Bedarálva. A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. *Médiakutató*, 2015. XVI. évf. 3. szám, 12. old.), valamint www.socio.mta.hu/bernath-gabor-messing-vera-2015-bedaralva

vezetőikre, és mindezt megtoldva vádaskodóan cselezget a nemzetközi összeesküvéssel, az iszlámellenes (maga keltette és kihasználta) közhangulat felszításával, rasszista sugallatokkal, megtévesztő általánosításokkal és félelmes utalásokkal, analógiákkal. Ezért nem pusztán félreértés a bevezetőben fölidézett alaptörvényi, külügyminiszteri, miniszterelnöki programosság, mely a kultúrakutató számára mindenekelőtt a Georg Simmel, a Carl Schmitt vagy a Reinhardt Koselleck által megjelenített mindenkori „idegen" jellemzéséhez, leíró interpretálásához kalauzol,[15] valamint a Habermas nyomán értelmezett történeti időfogalom és ennek jelentésuniverzumai alapján válik áttekinthetővé. Egyúttal jelentörténeti diskurzus tárgyai is mindezek, minthogy a kortárs társadalomelemzés akut problematikái is, körülvéve politikai narratívákkal, melyek hosszú sorát itt most csupán kettővel kívánom fölidézni. A mostani, 2015 tavaszi-nyári „menekültáradat" politológiai leírását, s hozzá való viszonyunkat értelmezni kívánó Fidesz európai néppárti parlamenti képviselő Schöpflin Györgyé az egyik, aki fölhívja a figyelmet arra, hogy a weberi értelemben vett „hatékony állam" képtelen kezelni ezt a tömegű népvándorlást, mely nemcsak megrendíti az állampolgárok hitét a funkcionális államfeladatok garantált ellátását illetően, de vissza is hat, mivel egyfajta fordított gyarmatosítást hoz, hisz a migráns tömeg sem a multikulturális Európa ideáját, sem a „többségi kultúrvilághoz" alkalmazkodást nem tekinti megoldási és adaptálódási útjának.[16] A másik értelmezési kör ennél tovább megy, s nem titkoltan írásom címét is ehhez asszociáltam, jelesül korunk hazai politológusainak és politikai elemzőinek egy szűkebb körétől véve, kik a „83. könyvhét kiemelt politikai kötetét" alkották meg: Tóth Gy. László, Lentner Csaba és Zárug Péter Farkas *Kik támadják Magyarországot és miért?* című könyvükben (2012) nemcsak név szerinti összeesküvőket emlegetnek (fejezeteikben *„az árulás anatómiája: a szabadkőművesek és a vörös emigráció, az ötödik hadoszlop támadása"* stb. megjelenítésével), hanem a címlapon Európát fenyegető vadászbombázókkal és a könyvhét előtti időben félöles budapest-belvárosi plakátokkal harsogták szét kritikai alapállásukat azok fülébe, akik nem érzékelték a vadászbombázók zaját, vagy nem respektálták a háborús retorika és a harci metaforák dübörgését a kristályéjszakák előestéjén.[17] A migránsok elleni óriásplakátokkal pedig fölte-

15 L. Tokaji Dóra ismertetését Reinhart Koselleck 2003 *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája* című művéről. Ösvények, 2012/1.; www.epa.oszk.hu/02200/…/pdf/EPA02284_Osvenyek_2012_01_Tokai.pdf

16 Schöpflin: „Minél több az újonnan érkezett telepes, annál nehezebben lehet a többség által óhajtott széleskörűen értelmezett rendet fenntartani. (…) Most ennek a fordítottját éljük meg. A korábbi folyamatnak gyarmatosítás a neve, tehát amivel most nézünk szembe: fordított gyarmatosításnak nevezhető. Természetesen itt nem valami birodalom küldi népeit a „lakatlan" földrészekre, hanem leginkább a globalizáció egy újabb aspektusával van dolgunk. (…) Némileg leegyszerűsítve: a népvándorlással szemben védtelenek vagyunk, akár szeretjük, akár nem; a folyamat az általunk felépített struktúrákat átszabja, a mi beleegyezésünk nélkül, tehát erőszakosan. Ez ellen engedélyezett a védekezés, a törvényes kereteken belül természetesen." http://mandiner.blog.hu/2015/09/02/forditott_gyarmatositas_migracio_es_mi_xii

17 Budapest, Kairosz Kiadó, 2012. A szerzőkkel készült interjú: *„A multik köpni-nyelni nem tudtak" – kik támadják Magyarországot?* HVG, 2012. június 12.; http://hvg.hu/itthon/20120622_kik_tamadtak_magyarorszagot

hetően mindenki találkozhatott, aki Budapest vagy a vidék városi utcáin, forgalmasabb centrumaiban vagy főútjain megfordult az elmúlt hónapokban (az interneten még spontán variánsaival együtt is láthatóak).

A kortárs társadalomnéprajz vagy a kommunikációs antropológia szakemberének napi csemegéjét szolgáltató politikai médiapiac e markáns megnyilvánulásai önmagukban persze még nem súlyozott közlések, s utóhatásukat tekintve nem is oly tartósak. De nem érdemes feledni, hogy az állami konteók állandósulásának versenyében régóta fennáll ez a közhangulat-átrajzoló vagy félrehangoló *identitásháború*, mely voltaképpen a „kozmopolita közösség versus nemzetállami közösség" dimenzióban látszik mutatkozni. Ott, ahol „Árulás van!", ahol kontinuus „háború folyik", ahol mozgósítási és terrorfenyegetettségi közhangulat épül ki az állampolitika és a miniszterelnök védelmében, ott ténylegesen harcias önvédelemre kell legyen igény, s ott már a nemzetfogalom és nemzettudat szakralizálásának tanúi lehetünk. A demokratikus hagyományfelfogásban az alkotmányos intézmények rendszere itt ugyanis átalakul az éppen résztvevő/szavazó kormánytámogató tömeg (mint intézmény!) jóváhagyó jelenlétévé, „A zemberek" e kontextusban a legitimáló többség megjelenítőivé varázsolódnak. Klemperer könyvében is visszhangzik a harciasság legitimálásának eszköze: „A »háborús« túlságosan szűk értelmű volt, csak a háború dolgaira lehetett érteni és bármenynyire őszinte is volt, harci kedvet és hódító szándékot árult el. Ellenben a »harcias«! Ez általánosabban vonatkozik a feszült, minden élethelyzetben, védekezés és támadás által az önfenntartásra irányuló, a természet, az akarat semmiről lemondani nem hajlandó magatartására." (Klemperer 1984, 9. p.) Ezt azután kiszolgálta a biopolitika, a testkultusz, a „Rend" fenntartásának és kreálásának bármi áron végigvitele, a kozmopolitizmus üldözése és a nemzettudatosság fölépítési szándéka, prioritásának biztosítása is...

Ennek mint „meghatározó cselekvésperspektívának" mibenlétét az egocentrikus stratégia jellemzi leginkább, mely „a társas cselekvés különböző résztvevőinek perspektíváját nem veszi figyelembe" a „tekintélyvezérelt interakciók" során, rácáfolva a racionális életvilág esélyeire a dogmatikus életvilágot építők tömegerejével, illusztrálva mintegy azt is: „hogyan megy végbe a rituálisan biztosított normatív alapegyetértés nyelvivé tétele, s így a benne rejlő racionalitáspotenciál kibontakoztatása" (árnyaltabban vö. Sik 2008, 54. p.).

Aligha szabadna felednünk, hogy ez a hatalmi-uralmi racionalitás nem puszta passzió, s nem egyszerűen vaksiság/elvakultság a nemzetépítés aktuális folyamatában. Nemzet ugyanis sokféle van, nemzeti identitás is megannyi, de a kozmopoliták és patrióták közötti kétszáz éves vitában csupán az egyik (lehetséges) állomás volt az európai válasz. A migrációhistória jól ismeri az elszántan befogadni kész állampolitikát, melynek a sokféle sokaságból kell egészséges hibriditást előállítania, mintegy előzménye volt a koloniális hibriditás (pl. brit, portugál, holland, amerikai változataik), melyekre következőleg a kultúrák közötti kapcsolatrend és „fordítás" csak hosszú idő múltán lett képes demokratikus alapon is semlegesnek minősülő univerzumot megformálni. Evidensen tehát a még ez előtti fázisban, sőt a megszállottság félezer éves históriájára következőleg korántsem képtelenség, hogy az államesélyesség először önmaga felé, saját népességének gyarmatosítása felé fordul, mely mintegy válaszképpen következik a korábban minden uralom ellenkultúrájaként létező politikai attitűdök históriá-

jára. Épp ez az egyik legizgalmasabb filozófiai-ideológiai vita éledt föl a hatvanas-hetvenes évek tapasztalatainak értelmezését más-másképpen megoldó Michel Foucault, Judith Butler, Homi Bhabha, Richard Rorty és Martha C. Nussbaum kritikai ráhangolódásaiban, akik a társadalmi cselekvésnek azt a modelljét vizionálták, melyben a „nagy tagadás" történelmi hagyatékán túli ellenkultúrás felforgatás és mindennemű tekintély megkérdőjelezésének taktikája volt napirenden, továbbá mikor minden társadalomkritika egyben kultúrakritikának is minősült legott. A népek és közösségek egyre inkább és egyre többször és több helyen a lehetséges határokig mentek el, majd tovább is. Ez a transzgresszió folyamatában teljesedett ki, s ennél a végpontnál a magyar társadalom még nem tart... Pedig a történeti párhuzam épp oly izgalmasan fennáll, mint a hitleri birodalomépítés és a kortárs-mai birodalmi aspirációk terén: „A politika e két ellentétes formája – az etnocentrikus partikularizmus és a nacionalizmus – között Nussbaum nem lát lényeges különbséget. Mindkettő figyelmen kívül hagyja azt, amiről Nussbaumnál voltaképpen szó van, nevezetesen az emberi élet egyetemes dimenzióját és az ennek megfelelő társadalmi értékeket, mint jog és igazságosság. (...) Ami tegnap még a rendszer ellen lázadt, és annak radikális megváltoztatását követelte, időközben az új hegemónia hajtóerejévé vált. Az anti-autoritarizmus, a kisebbségek harca az elismerésért, a kulturális és művészi lázadás praxisa, az autenticitás, a különbözés, stb. – a rugalmas gazdaság szép új világa mindezt sikeresen magába fogadta és kommerszializálta. Mindez vonatkozik a kulturális fordításokra és annak eredményeire is. A transzgresszív gesztusokat és a különféle hibrid identitásképződéseket, bármilyen eretnekek legyenek is, mindig fel fogják szívni a kapitalista értéknövekedés és az azt követő értékcsökkenés egyre gyorsabb és rövidebb ciklusai. Alig bukkan fel valami új, máris elavul, és túllépnek rajta. (...) A társadalmi átalakulás nem úgy következik be, mint a tömegek összefogása egy ügy érdekében, hanem azáltal, ahogy a mindennapi társadalmi viszonyokat átformálják, és ahogy rendhagyó vagy felforgató gyakorlattal új konceptuális horizontot nyitnak. Ez azt jelenti, hogy a demokratikus átalakulás végső soron csak a kulturális fordítás műveleteként gondolható el. A kulturális fordítás tehát az emancipáció egyetemes mozgatója. (...) A kultúraközi fordítás volna hivatott feltartóztatni ezt a széthullást, új univerzalista perspektívát nyitni előttünk, és ily módon újra beindítani a történelmileg megfeneklett emancipációt. Mindamellett nem szabad csupán a kultúrák közti kommunikáció semleges közegét látni benne. Az interkulturális fordítás ennél sokkal többet jelent: úgy kell elképzelni, mint a mi saját kultúránkat magát, mint ennek jelenlegi formáját és emancipatorikus töltetének igazi nevét. Kulturális kiteljesedésünk, a globális demokratikus haladás, röviden: egy másik, jobb világ – mindez ott található, állítólag, a kultúrák közti fordítás útján.

Mit jelent ez a fogalom? Keressük először ott a választ erre a kérdésre, ahol a kulturális fordítást egy egészen konkrét gyakorlati-politikai küldetéssel bízzák meg. (...) Butler újításához a keretet a kozmopolitizmus ellentmondásairól és kilátásairól folytatott vita adta, amelyet filozófus kolléganője, Martha C. Nussbaum váltott ki a Boston Review-ban 1994-ben közzétett Patriotizmus és kozmopolitizmus című írásával. Nussbaum abban az írásban Richard Rortyval vitatkozott, aki egy New York Times-beli cikkében arra szólította fel az amerikaiakat, és különösen az amerikai baloldalt, hogy ne mondjanak le a patriotizmusról, hogy a politikában biztosítsanak központi helyet »a nemzeti büszkeség érzésének« és »a közös nemzeti identitás iránti érzéknek«.

Nussbaum ezt a politikai felhívást morálisan nagyon veszélyesnek találta. A patriotizmus szerinte aláásná a legértékesebb erkölcsi ideálok egy részét, az igazságosság és az egyenlőség eszméjét, amelyet szolgálnia kellene. Úgy véli, sokkal jobban lehetne ezeket a célokat szolgálni, ha egy másik, a mai világhelyzethez sokkal jobban illő ideálnak köteleznénk el magunkat, nevezetesen a kozmopolitizmus régi jó ideájának. Nussbaum az emberi lények iránti lojalitást várja el a világközösségtől. Rortynak a patriotizmus melletti védőbeszédét egy konkrét politikai helyzet motiválta. Úgy látta, hogy az aktuális amerikai politikát két választási lehetőség szembenállása határozza meg: az ellentét egy etnikai, »faji« és vallási különbségekre alapozott politika, és egy olyan között, amely mindenekelőtt a közös nemzeti identitásnak van elkötelezve, tehát az identitáspolitika két formája között…" (Buden 2003).

Az etnikai-faji-vallási-kulturális és a másik oldalon a nemzeti-patrióta-jobboldali pilléresedés jól belátható módon ma már az ellenkultúrák ellenkultúrájának ellenkultúrája (vagy szubkultúrája, ami csak azért nem abszurdum, mert a többségi politikai súlytöbblet a formális és hivatkozható fenntartója…), mindezzel együtt indulatos programossággal építi önnönmagát és bűvkörét, nyelvi-ideológiai autonómiáját és antieurópai (no meg antiamerikanista) identitását, ha másképp nem, hát a védekező identitás és a támadó hódítás közötti frontvonalon. Mivel pedig a „Nemzeti Konzultáció" (mint közjogilag abszurdum intézmény) gesztusa e nyelvi csellel (mármint hogy konzultációnak nevezi, amit legitimációs eljárásként és deklarált nemzettudatként meghirdet), vagyis a legitimálás helyett a hithűséggel támasztja alá a nemzet mint entitás építményét, voltaképpen ténylegesen is lojális kormánytámogató erővé festi át a reflektáló társadalmi tömeget, ennek révén biztonsággal él a közjóváhagyás narratív eszközével. A nemzet mint építmény a demokratikus legitimáció révén hivatkozik önnön támogatottságának túlsúlyára, vagyis 1. parlamenti, 2. népszavazási úton-módon hagyja-hagyatja jóvá önmaga (jó)létét, s e két verzióból az utóbbira kerül a hangsúly, mintegy elsöpörve azt a tézist, hogy a kormányzat a parlamentnek felelős, nem pedig a választóknak, akik különösen nem kellene a történelmi emlékezetépítő szertartások kormányképviselők kénye-kedve szerinti manipuláció (többségi) elszenvedői legyenek. Az Alaptörvény (2012) preambulumában a „kereszténység nemzetmegtartó erejé"-ről és a „Szent Koroná"-ról szóló szövegrészt megannyi értelmező itthon és külföldön egyaránt úgy interpretálta, mintha itt az egykori keresztény állam vagy a monarchikus tradíció (királyság) felélesztéséről lenne szó, valamifajta nemzet(hit)vallásról tehát, a lejáratott népi és népnemzeti helyébe iktatott isteni legitimációról, mely univerzális mivoltában a mindenkori hatalom jövendő elfogadottságát szimbolizálja „a nemzet szakralizálása (vagy a vallás nacionalizálása) szófordulat" révén.[18] Ez már önmagában is egyfajta értékelési verseny, melyben a minőségek, értékek, normák terén a teljhatalomnak kell szükségszerűen igaza legyen. „Az etnikus és nacionalista rivalizálások az értékelési versenyek számos példáját nyújtják. Különösen arra a jól ismert jelenségre gondolok, amikor a kultúrák közti különbségek – néha látszólag igen csekély különbségek – kiemelt

18 Marsovszky Magdolna *Nemzetisten és ariozófia. Az árja népiségtudat újpogány istensége és annak messianisztikus antiuniverzalizmusa, a nemzet szakralizálása.* http://www.egyhazforum.hu/index.php/folyoirat/9-folyoirat/cikkek/sulypont/348-nemzetisten-es-ariozofia.

helyzetbe kerülnek, és az etnikus konfliktusok középpontjává válnak. Az etnikumok közötti értékelési versenyek egyik változata az a folyamat, amelyet Schwimmer (1972) »szimbolikus verseny«-nek nevez: a hátrányos helyzetben lévő etnikus kisebbségek elkülönítő rítusok fenntartásával fejezik ki szimbolikusan saját kultúrájuk, értékeik vagy életmódjuk felsőbbségét a domináns többséggel szemben. Az értékelési versenyek végül áthatják azt a jelenséget, amit általánosan politikai színháznak nevezünk, vagyis a politikai csoportok elkülönülésének expresszív megnyilvánulásait az ünnepségeken, felvonulásokon, versenyeken, demonstrációkon. A politikai színház pozitív taktikája felöleli a csoport öndicsőítésének minden formáját, amely a kollektív szimbólumok diadalmas bemutatásában jelenik meg. A negatív taktikák közé tartozik a zászlók égetése, a sírok megszentségtelenítése, és a rivális csoport szimbólumainak presztízsét, szentségét vagy legitimációját ért szóbeli vagy fizikai támadások más fajtái." (vö. Firth 1973, 355–367. p., utalja Harrison 1995)

Harrison a szimbolikus konfliktusok alaptípusait ismertetve írja le azt a „tőkefelhalmozási" folyamatot, amelyben a szimbolikus tőke gyarapítását és értékállósági folyamatát a hatalom a többi politikai vagy világnézeti (kisebbségi) csoport szimbólumait orozza el vagy semmisíti meg, s ennek révén értékeli föl a saját jelképeit. E stratégia, a birtoklási verseny ugyancsak a szimbolikus politizálás körébe tartozó megoldás, mellyel az uralkodó csoport a maga részesedését növeli a szimbólumok birtoklása és kisajátítása révén (lásd a népszavazás helyett a „nemzeti konzultáció", a legitimitás helyett a „kétharmados támogatottság", a közpolitikai tünemények „nemzetivé" átkeresztelése, a „fülkeforradalom" és harc és védekezés és háború és megtámadottság sulykolt használata, a terrorizmus és a diverzánsok emlegetése a migránsokról szólva, összemosott jelentéstartalmak segítségével...). Ez a stratégiai építkezés jelenik meg a versengő csoportok, pártok, partnerek ellenfelekké és ellenségekké nyilvánításában, a más(ik) csoport(ok) identitásának lerombolásában (pl. a szocialisták kommunistákká átminősítésében vagy „az elmúlt rendszer" örököseinek, a nyugati tőkés monopolisták belopakodása elősegítőinek, hazugnak, lejáratottnak és felsültnek nyilvánításával). Ezzel ugyanis a szimbolikus és bizalmi tőkerészesedésük java részét elorozza vagy elpusztítja, a „kiterjesztési verseny" révén általánosítja és karaktergyalázza. Manipulációi mintegy láthatatlanok, illetőleg részint a demokratikus (választási) felhatalmazottságra hivatkozóak, részint a küldetésesség és megbízottság erőfölényével kiegészítettek (lásd ezek részleteit Harrison i.m.).

Tudjuk jól, a nemzeti történelem (s főképp jelenkori szakaszainak átélése) kézenfekvően szolgálja az identitásépítés céljait és a *nemzet mint konstruktum* mitikus múltjának, sérelmeinek és szimbolikus-politikai mibenlétének eszköztárát, s ennek roppant nagy jelentőséget tulajdonítanak, mintegy szentséget is – véli Harrison. Ehhez még valódi história sem kell, elég a hivatkozás, a definíció vagy a vizionált tünemény, viszont a jelen és az épülő-építendő jövő mégannyira a megosztott történeti emlékezetre építhető, fenyegetettsége pedig a mindenkori tervező szótárához szigorúan hozzátartozó jelenség, mely a kortárs nacionalizmusok (és még inkább populizmusok) fegyvertárának ékességét testesíti meg.

A kortárs populizmus és a nemzet szakralizálásának technológiája nemcsak esély a visszaidézhető történeti sérelmek, a képzelt történelem krízise és az új dimenziók közötti migrációs térfolyamatok kezelése alkalmával, de ezek mutatják is, milyen

elszánt antiutópia ülte meg a „védekező társadalom" Magyarországát, s a migrációval kapcsolatos szociológiai kutatások transznacionális szférákra vonatkozó mutatóival ellentétes hivatkozásokkal egyben félelmet is generál a menekültek megtelepedésének imaginált veszélyei révén.[19] A „Háború van!" programja a legkevesebb önreflexióval sem illeti azt a *belső kolonizációt*, mely eleddig saját erőből is végbement a nyugdíjasok ellen, a rokkantak vagy munkanélküliek, hajléktalanok ellen, „multik" ellen, dohányosok ellen, biokertészek, orvosok vagy ápolónők ellen, pedagógusok ellen, rendőrök ellen, melegek ellen, diákok ellen, s legutóbb épp a menekültek ellen hadoszlopokba rendeződő állampolitikai apparátusok és intézmények révén. Ha valakit megtámadtak, hát épp Ők azok – sokuk bizton érezheti így magamagát, éppenséggel a Fidesz vagy a Békemenet, a csahos televízió vagy a még csahosabb szélsőjobb által megtámadtatva. A „nyílt társadalom" és a hatalom ellenerői („a zemberek") kerülnek itt frontvonalakra a kormánypárti szavazókkal szemben, voltaképpen sokszor hadüzenetek nélkül is, aránytalanul gyengébb fegyverzetben, leépült nyilvánosságszintek mellett, megbontott közösségek és átideologizálódott családok intim vitái mellett is. A Háború és a Szükségállapot (utóbbi a migráns tömegek érkezése okán még jelenleg is elrendeltségben tartva nyolc megyére vonatkozóan) nem minden szimbólumában virtuális. Az állami konteók tónusában pedig egyenesen fenyegető is. Az Alaptörvényben ugyan csak elvétve fordul elő „a zemberek" hivatkozás – de nevükben, „felhatalmazásukkal", szavazást kérve tőlük a kormányintézkedésekre, a rejtőzködő ám totális megszállás (gyarmatosítás) eszköztárának alárendelve annál többször felvillan, hacsak épp „a kétharmad mindent visz" leosztás nem kerül a helyébe. Érdemes talán megfontolni az istenkirályságok vagy monolitikus uralmi rendek történetét, de ellenoldalon az alattvalók hangját is: „Saját identitását alakítja ki a csoport azáltal, hogy szembehelyezkedik egy, az adott csoport saját meghatározottságát valamilyen módon támadó, megsértő másik csoporttal." A definíció nemcsak „jelzője, hanem teremtő tényezője is a politikai vagy társadalmi csoportoknak" (Koselleck 2003, 242. p.). Tovább árnyalható a kép, ha rákérdezünk e „dualisztikus" nyelvi kifejezések „argumentációs struktúráira: ezek szinte azonos módon épülnek fel, és valahányszor alkalmazzák őket, mindig ugyanazokat a mintákat, sémákat követik, tehát történetileg átültethető kategóriák, amelyek biztosítják az ellenfogalmak dinamikusságát" (írja Tokaji Dóra Koselleck-recenziójában 2012, 4. p.).[20] Egyszóval az államiság és maga az államépítés vagy nemzetkonstrukció ugyanúgy ellenfogalmakra épül (mostanság mégannyira, és jóval erőteljesebben a kisebbség/többség verbális erőszakosságának megfeleltetetten), mint amiképpen Koselleck alapművében az ékesen megírva található: „Különösen az ellentétpárokban használt fogalmak alkalmasak arra, hogy a különböző csoportok között fennálló tényleges viszonyok és különbségek sokrétűségét átalakítsák, mégpedig úgy, hogy részint erőszakot követnek el az érintetteken, akik – ezzel arányban – éppen ezáltal tesznek szert politikai akcióképességre. Egy ilyen jellegű dinamika felismerése érdekében szük-

19 L. Sik Endre 2011 A transznacionális migráció jellemzői. In *A migráció szociológiája 2*. On-line forrás. Továbbá Ilyés–Peti–Pozsony 2008; Czakó–Giczi–Sik 2010; Tarrósy–Glied–Vörös 2014).

20 Ismertetés: Reinhart Koselleck: Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája. *Ösvények,* 2012/1. 3–4. p.

ség van magának a múltbeli szóhasználatnak a megkérdőjelezésére. Ezért kell e helyütt különbséget tennünk az ellentétes fogalmak történelmileg elavult szóhasználata és az ezekben benne lévő és a bennük foglalt szemantikai struktúrák között." (Koselleck 1997, 11. p.)

Koselleck nyelvi-ideológiai és szemantikai áttekintése izgalmas pontokon rímel a kormányzati konteókra és idegenellenes megnyilatkozásokra: a nyelv tartalmazza és sugallja mások elismerését, egyező fogalomnak tekinti, amikor önmagukról állítanak valamit (jelen esetben a migránsok), az „idegenekkénti", „barbár hordákkénti" minősítés viszont eleve magában foglal az elismeréssel ellentétes, lekicsinylő és mélyen alárendelő uralmi gesztust, melyben a mindenkori másik nem elismerve, csak megszólítva, de egyúttal egyenlőtlen helyzetben kiszolgáltatottnak is érezheti magát (ebből fakad az aszimmetrikusság). Már a „mi" és az „ők" is elhatárolást vagy kizárást jelez, de a kirekesztésen túl kényszerek narratív megfogalmazódása önmagában is nyelvi teret, bekebelezést vagy kiszolgáltatottságot közvetít, ebben az értelemben nem közös, hanem ellentétes/ellenséges térséget ír körül (Koselleck uo., 6–7. p.). Mindez persze európai tradíció is, nem magyar találmány, de „a történelem ily módon számtalan, a kölcsönös elismerés kizárására irányuló ellenfogalmat ismer. Az öndefinícióból magából az idegen olyan meghatározása következik, amely nyelvi kifosztást jelent, gyakorlatilag pedig felér egy rablással. Ekkor beszélünk aszimmetrikus ellenfogalmakról". (Koselleck i.m., 8. p.)

Az ellenfogalmak rendje, az argumentációs struktúra kialakulása megannyi nép kulturális örökségének szerves része. Boglár Lajos etnológus, kulturális antropológus írja le *A guarani kultúra két arca* című áttekintésében azt a tanulságos példát, mely az 1600-as években lezajló gyarmatosítás alkalmával fogalmazódik meg: Idézem Boglárt: „Az 1600-as években jegyezték fel egy indián főnök szavait: »Látom, elvész a régi szabadság..., mivel ezek az idegen papok falvakhoz kötnek bennünket, és nem szolgálja javunkat, hogy olyan tanításokat hallgassunk, amelyek ellentétesek őseink szokásaival és rítusaival.«"[21] Megérthetjük ezek után, hogy az 1700-as évek végén, megszabadulva a misszióktól, a guaranik nagy migrációkba kezdtek. A régi dokumentumokban a *teko* kifejezés tulajdonképpen egy szabad települési forma, szembeállítva az európaiak által bevezetett kötött formákkal (földbirtok, redukciók). Köztudott, hogy az ültetvények előkészítésének irtásos-égetéses módja, (amelyeket a „trópusi őserdei törzsek" zöméhez hasonlóan a guaranik is alkalmaztak), szükségessé tette és teszi – a talaj kimerülése miatt – az időszakos vándorlást; odébb kellett állni és másutt létesíteni új ültetvényt. Ha a távolság az új ültetvény és a falvak között túlságosan megnőtt, az indiánok új településre költöztek. Sok régészeti lelet bizonyítja, hogy a guarani csoportok kiterjedt vándorutakat tettek meg Dél-Amerika-szerte. Ehhez kötődik a guarani világkép egyik alapelképzelése, a „Gonosznélküli Föld". A század elején vált ismertté a guarani migrációk vezérmotívuma, mégpedig az, hogy vándorlásaik célja a mitikus Paradicsom, a Boldogság Szigete, a „Gonosznélküli Föld". Montoya szerint az *Üvü maran ü* eredeti jelentése nem „Gonosznélküli Föld", hanem „érintetlen talaj, amelyre még nem építkeztek" – magyarán szűzföld. Ez pedig más megvilágításba helyezi a mitikus-misztikus

21 Montoya 1892, 228–229. p., idézi Meliá 1981, 10. p. – hivatkozza Boglár 2001.

konnotációjú ideát. Meliá úgy véli, hogy a guarani vándorlások eredeti indítéka ökológiai volt, s csak később tapadt hozzá a vallási vezetők által propagált misztikus aspektus. A guaranik gyarmatosítástörténete alakíthatta át a fogalmat a „szűz talajtól" a „Gonosznélküli Földig".

A szűzföld, a létfeltételek megteremtése, a munkakeresés, a megélhetésremény, az életmentés, a túlélés esélyeinek próbálgatása alighanem alapvető (s nemcsak európai vagy euro-amerikai) emberi jog. Ennek elvitatása pedig az ellenkezője: jogtalanság, jogfosztás, kényszer, vagy másképp szólva újrakezdett *gyarmatosítás*, immár a *saját területen*, saját kerítések között, saját (ököl)jogon. A szimbolikus és valóságos „politizálás" ekkénti felhasználása és a heveny politikai sodrások közepette térpolitikává alakítása nemcsak a Gonosz Földjét szimbolizálja, hanem a „módszertani nacionalizmus" megkonstruálását is szolgálja a nemzetközi (európai, interregionális és földrészközi) politikai kommunikáció révén. (l. Sik szerk. 2011; Tarrósy et al. szerk. 2014)

A nemzet(ek) önrendelkezése, az otthonosság, a képzelt közösség csak a nemzeti kalodába zárva nem váltja be a reményeket. A nemzetállamok a hősi halál ideológiájával vonultak az első világháborúba. A felszított etnikai háború persze nem volt első és egyetlen, a nemzetállamok reformkori építése szinte mindenütt együtt járt korlátozott autonómiával, diktált békékkel, kényszerű harmóniákkal, főhatalom-ellenes felkelésekkel (olasz, bécsi, pesti forradalom 1848-ban, majd a „tőke kora" egészen az első világháborúig). Állampolgári lojalitás nélkül ez a képzelt egység sohasem működhetett. De a nemzet tagjainak egyenjogúsága, a nemzetiségek befogadásának és a jövevényekkel bánás morális fennköltségének eljárásmódjai még a felbomló Monarchia végnapjainál is elvárások voltak a politikai mezőben, a polgári miliőben. A magyar nacionalizmus („haza és haladás" polgári reménye és követelménye) egyfajta „filológiai" szakaszként (irodalmi nyelv, grammatika, nyelvújítás megteremtése, történelmi közösség ideológiájának megalkotása, etnosz mint integráló erő, saját nemzeti-kulturális intézményrendszer kiépítése); majd a polgári forradalom integrációt felülmúló kizárólagosságra törekvése (igények megfogalmazódása, kiválasztódás fázisa, konfrontáció a lojalitás helyett); végül a teljes intézményrendszer és nemzeti ideológia átalakításának akarata állami kizárólagosság reményében, állampolgári közösség formálása az állampolgáriság ellenében, kiszorítás „idegen ajkúak" elleni intolerancia, szuverenitás igénye, bekerítkezés a határolás autochton reményében... – közvetlen előzményei voltak az első világháború éveinek (Szarka 2015) – nemcsak Kelet- vagy Közép-Európában, de szerte Európában is.

S ha történeti analógiát keresünk (Koselleck intenciói szerinti párhuzamot), vagy a nemzetépítés históriájában fényezett emlékű „nemzetvallásokat" vakargatunk elő a múltból, bizonyára legalább ilyen jól fogunk emlékezni a híres-neves Békemenet pannójára és tábláira: „Nem leszünk többé gyarmat!", meg a 2013. október 23-i kormányoldali demonstrációra is, ahol a Hősök terén Orbán Viktor megköszönte a CÖF szervezőinek áldozatos tevékenységüket, majd *„nyomatékosította, a jelenlegi kormánytöbbség és támogatói nem dugják homokba a fejüket, hiszen »látjuk, hogy megint szervezkednek, fenekednek, hamisítanak, és megint idegenekkel szövetkeznek«. A kabinet le fogja leplezni az összes hazugságot, hamisítást és az újabb trükkök százait – jelentette ki, majd köszönetet mondott a Békemenetnek –, amelynek résztvevői a mostani nemzeti ünnepen is felvonultak – a »gyarmatosítási kísérlet« visszaveréséért." A miniszterelnök szerint Magyarország közeledik a valódi felszabadulás felé, ám a mindennapi élet szabadsá-*

gának megvédéséhez a kormányoldal támogatóinak munkájára is szükség lesz: „lassan és biztosan be kell indítanunk a gépezetünket, hadrendbe kell állítani csapatainkat", mint 2010-ben. „Közeledünk a valódi felszabadulás, a mindennapi szabadságunk felé" – azt is hangsúlyozva: „a volt kommunisták mindig készen állnak arra, hogy Magyarországot átadják a gyarmatosítóknak. Már a rendszerváltás idején is szervezkedtek a külső erőkkel, hogy átjátsszák nekik az ország vagyonát és erőforrásait".[22]

A külső vagy épp belső erők megszálló és elnyomó hatása annál nehezebb kérdés, minél több van a szabadságból, s minél kevesebb a toleráns és megértő működésmódból. Popper „nyitott társadalom"-teóriája (eredetileg 1943-as!) a korlátozott szabadság elvével számol ugyan, s e téren a nyitottságból csak azokat javasolja kizárni, akik a bezárást tekintik politikai programjuknak… – épp a kelet-európai átmenetek idején lett alapolvasmánnyá, mikor nemcsak a gazdagabbakat érintő progresszív adózás vált sorskérdéssé, hanem a nyílt társadalom szabályait el nem fogadó, a szabadság partjait a határtalan haszonszerzés felé tágítani törekvő erők belterjes küzdelmének problematikájaként is, mely adott intoleráns korokban civilizációs konfliktusként is jelentkezhet, amennyiben a tömegek a *szabadság* (demokrácia) helyett a *biztonság* (pl. királyság, diktatúrák) álgaranciáit választják önként. A Hitler példájával illusztrált utóbbiról azóta sem sikerült magunkat szélesedő tömegben és végleg meggyőznünk… (mondja Popper 2001), a félelnöki vagy autokratikus berendezkedés logikájáról és migránsellenes veszélyeiről még kevésbé – beleértve a „szűzföldek" elérhetőségét és kiszolgáltatottságát, vagy akár a népvándorlás kor európai (s köztük magyar) migrációs térpolitikáját.

„A militarista kaland eredményezte katasztrófából való kilábalás, amelynek során szinte nulláról kellett felépíteni mindent, azt bizonyítja, hogy sem a vak tradicionalizmus, sem a végiggondolatlan modernizmus nem hozhat létre egészséges társadalmat és jelentős civilizációt." (Geertz 2003) A kortárs magyar kormányzat ez idő szerint alkalmilag válogat a vak tradicionalizmus és a végiggondolatlan modernizmus megannyi eszközei közül, s amit kétségtelenül konstans módon tesz, az a politikai szcéna műsorrendjére és dramaturgiai paramétereire felügyelő szereptúltengés. A Rossz-Gonosz örök ellenségképe, az idegen és a „barbár" összemosása („szélsőséges iszlám horda támadása") már első körben is a féltudatlanságot, második körben a nyílt uszítás „tényállását" is magába foglalja, ami (Koselleck szerint) természetesen nem feltétlenül megkülönböztetetten tudatos lépés, hiszen egy-egy ilyen indulatfolyam vagy kizáró minősítés akár több évszázadig is eltarthat (pl. a hellének–barbárok esetében megtörtént és megtörténik), továbbá változó dinamikát mutathat az aszimmetrikus ellenfogalmak és egybehangolt ellencselekvések terén. De (mint Koselleck írja) „különösen diszkriminatív lépés, ha egy-egy fogalmat kisajátít magának egy csoport, megfosztva ezzel a többi csoportot saját identitásától." Ezek a fogalmak akár egyszerű közszavak

22 Szerkesztőségi cikk, *Új Magyar Szó*, Kolozsvár, 2013. október 23.; http://www.maszol.ro/index.php/kulfold/19684-orban-viktor-hadrendbe-kell-allitani-csapatainkat; l. még: A.Gergely 2013 Szemtől szembe az idegennel. http://www.maszol.ro/index.php/kisebbsegben/17071-kisebbsegben-szemtol-szemben-az-idegennel. Bertalanffy, Ludwig von 1991: „…ám az emberről semmit sem tudunk". Úton egy új emberkép felé. *Aula*, Társadalom és Gazdaság, 1. 148–157. p.

is lehetnek, amelyeket egy határozott névelővel egyedülivé tehet [Singularisierung] a kérdéses csoport. Koselleck példái *az egyház*, *a párt* és a *La Nation*, amely fogalmak a szerző szerint egyenlőek egy „rablással", a „nyelvi kifosztással" (Koselleck 2003, 243. p.; utalja Tokaji 2012. 4. p.).

Kétségtelen, hogy a nemzetállam monolitikusan zárt rendszerével szemben a kormányzati gondolkodásban és érvelésben valóban ott áll egy *nyitott társadalom*, egy akár menekültek százezreit befogadni kész közösség víziója, ámde (a német harmincas évek mintájára) fősátánt kereső pillantás számára ez a belátás ma épp oly lehetetlen, mint akkoriban volt… – hisz menekültek tömegei akkor is ellepték Európa és más földrészek területeit, s a nagy fehér feltörekvő emberrel szemben mindenki más kicsiny és félelmes volt, vagy éppenséggel maga a Gonosz…, így a Soros-konteó bizonyosan meg fog felelni a hazai Békeközönség félszeinek és kívánalmainak. Koselleknek igaza lett: „A Nemzet" mint a nyelvi kifosztás szimbóluma, a Pártegyház intézménye és attitűdje valóban megfoszt minden más társadalmi csoportot a maga bármilyen más identitásától. Ez azonban már nem pusztán „támadó" elmélet, hanem akut és totális nemzeti védprogram a politikai diskurzusmezőben, mely az ön- és ellenségépítés folyamatában konstituálja az ellenfogalmak új és konstruktív, de valójában drámai rendszerét…

A migrációs mozgások ma aktuális trendjei, a mindenkori Gonosznélküli Föld keresése és helyette sokszor a súlyos rabszolgamunkára kényszerítő „szűzföldek" megtalálása (mint Boglár Lajos guarani indián példája mutatja) talán épp ily misztikus és mitikus aspektusa a (megélhetési) mozgásba lendült emberiség vágyképeinek. A magyar „szűzföldek" ellen forduló gyarmatosítástörténet, melynek az állami tulajdonban lévő közföldek magántulajdonba adása, a primer gazdálkodás tereinek elkonfiskálása és privatizálása, a társadalmi közvagyon haszonleső magánfelhalmozássá alakítása ad keretet, épp oly oka és következménye is a „magyar indián" migrációjának Nyugat felé, mint az arábiainak mifelénk. Akik ellen tehát meg kell védenünk magát a nemzeti szűzföldet, azok misztikus múlt felől közlekednek a Gonosznélküli Földek felé, s itt szimbolikus meg pengeéles kerítést vonnak föl eléjük és terrorelhárító nemzeti gárdát vezényelnek ki ellenük, ha úgy tetszik. A migráns „indiánok" viszont nálunk már csak azért sem maradhatnak, mert az állami konteók ökológiai vagy financiális indítékai és az újgyarmatosítás hazai jelenkortörténete lehetetlenné teszi, hogy a képzet mélyebb értelme szerinti „Gonosznélküli Föld"-ként lehessen mirólunk beszélni, s az elveszített szabadságot meg lehessen itt találni… – vagy legalább remény támadhasson azt megnevezni, „kik támadják Magyarországot" és miként…

Olvasmányok és hivatkozott irodalom

„A multik köpni-nyelni nem tudtak" – kik támadják Magyarországot? Interjú, HVG, 2012. június 12. http://hvg.hu/itthon/20120622_kik_tamadtak_magyarorszagot

Bakk Miklós 2015. *Krisztus és a regisztráció*. Fő tér, Erdélyi Médiatár Egyesület, Kolozsvár.; http://foter.ro/cikk/aregisztracio?utm_source=foter_ro&utm_medium=link&utm_campaign=foter_ro_201509

Bernáth Gábor–Messing Vera 2015. Bedarálva. A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. *Médiakutató*, XVI. évf. 3. sz.; www.socio.mta.hu/bernath-gabor-messing-vera-2015-bedaralva

Biczó Gábor 2014. Az asszimiláció, a kontaktzóna és az interkulturalitás néhány elméleti kérdése a kárpátaljai etnikai együttélési helyzetek vizsgálatában. *Szellem és Tudomány*, 1–2:85–96. p.

Boglár Lajos 2001. Egy kultúra esti és nappali arca. A guarani eset. In *A kultúra arcai*. Budapest, Napvilág Kiadó.; http://dev.skool.hu/index.php/128-tarsadalmi-tanulmanyok-alapkepzes/25-a-kultura-arcai-ii-olvasmanyok

Buden, Boris 2003. Kultúrák közti fordítás (hibriditás). *Magyar Lettre Internationale*, 51. (Tél).; http://epa.oszk.hu/00000/00012/00035/boris_buden.htm

Czakó Ágnes–Giczi Johanna–Sik Endre szerk. 2010. *Piachely, KGST-piac, emberpiac*. Budapest, ELTE TáTK.

Csepeli György 2015. *A másikban próbáljuk önmagunk tükrét látni*. Parászka Boróka interjúja. *Erdélyi Riport*, 2015. 10. 12.; http://erdelyiriport.ro/interju/a-masikban-probaljuk-onmagunk-tukret-latni

Dánél Móna szerk. 2010. *Idegenek a kertemben. Bevándorlás és integráció Európában*. Budapest, Palantír Vizuális Antropológiai Alapítvány.

Edelman, Murray 2004. *A politika szimbolikus valósága*. Posztmodern politológiák. Budapest, L'Harmattan.

Edelman, Murray 2011. A politikai hírek kétértelműségei. In Angelusz et al. szerk. *Média – nyilvánosság – közvélemény*. Budapest, Gondolat Kiadó, 452–453. p.; http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/0050_Angelusz_es_masok_szerk_Media-nyilvanossag-kozvelemeny/adatok.html /

Eisenstadt, Shmuel Noah 1968. *The Political Systems of Empires*. Reviewed by Eric R. Wolf. New York, The Free Press of University of Michigan.; https://www.questia.com/library/89142614/the-political-systems-of-empires

Eredményesebb migrációkezelés: az európai migrációs stratégia. Brüsszel, 2015. május 13.; http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-4956_hu.htm

Feischmidt Margit 1997. Multikulturalizmus: kultúra, identitás és politika új diskurzusa. In Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus.* Budapest, Osiris Kiadó, 7–28. p.

Ferge Zsuzsa 1999. A civilizációs folyamat fenyegetettsége. Akadémiai székfoglaló, 1998. *Magyar Tudomány*, 10. 1153–1169. p.

Firth, Raymond 1973. *Symbols: public and private*. London, Allen & Unwin.

Frank, Manfred 1999. A *megértés határai. Egy „rekonstruált" diskurzus Habermas és Lyotard között*. Budapest, Jószöveg Műhely Kiadó.

Gárdos Éva–Sárosi Annamária 2007. Les caractéristiques démographiques des étrangers arrivant en Hongrie. Comparaison avec la structure de la population hongroise. In *Les migrations internationales. Observation, analyse et perspectives. Colloque internationale de Budapest (20-24 septembre 2004)*. Paris, AIDELF, Presses Universitaires de France, 189–198. p.

Geertz, Clifford 2003. Hegemóniák. *Magyar Lettre Internationale*, 51.; http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre51/clifford_geertz.htm; http://www.matarka.hu/klikk.php?cikkmutat=384464&mutat=http://epa.oszk.hu/00000/00012/00035/clifford_geertz.htm

Gödri Irén 2007. Les différentes dimensions de l'intégration des immigrés en Hongrie. In *Les migrations internationales. Observation, analyse et perspectives. Colloque internationale de Budapest (20-24 septembre 2004)*. Paris, AIDELF, Presses Universitaires de France, 199–207. p.

Gyulavári Tamás–Kállai Ernő szerk. 2010. *A jövevényektől az államalkotó tényezőkig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Budapest, Az Országgyűlési Biztos Hivatala.

Harrison, Simon 1995. Four Types of Symbolic Conflict. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*. (N. S.) Vol. 1., No. 2., June, 255–272. p. /Magyarul: A szimbolikus konfliktus

négy típusa. In Szabó Márton–Kiss Balázs–Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000, 193–212. p.

Hárs Ágnes–Tóth Judit szerk. 2010. *Változó migráció – változó környezet*. Budapest, MTA Nemzeti-etnikai Kisebbségkutató Intézet.

Hárs Ágnes 2007. Déterminants et particularités de la migration de la main d'oeuvre d'après l'étude d'un échantillon de migrants de la Hongrie vers l'Union européenne. In *Les migrations internationales. Observation, analyse et perspectives. Colloque internationale de Budapest (20-24 septembre 2004)*. Paris, AIDELF, Presses Universitaires de France, 223–237. p.

Horváth Csaba 2004. A civil társadalom és a demokrácia. (A Pécs-Baranyai Értelmiségi Egyesület látószögéből). *JURA*, 2. 44–52. p.

Horváth István–Anghel, Remus Gabriel 2009. Migration and Its Consequences for Romania. *Südosteuropa*, Migration: Auswirkungen auf die Sendeländer – tematikus szám, (57) 4. 386–403. p.

Ilyés Sándor–Peti Lehel–Pozsony Ferenc 2008. *Lokális és transznacionális csángó életvilágok*. Kolozsvár, Kriza János Társaság.

Iványi Gábor 2015. *Ez történik nálunk. Menekültek*. A Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség heti beszámolója. Elektronikus hírlevél, mail-közleménysorozat, G-mail.

„akirály", *www.444.hu* 2015. Orbán Viktor szerint összeesküvők árulták el Európát. http://444.hu/2015/10/30/orban-viktor-szerint-osszeeskuvok-arultak-el-europat

Klemperer, Victor (1946) 1984. *A Harmadik Birodalom nyelve*. Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont. /Membrán könyvek, 12/

Koselleck, Reinhart 1997. *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Fordította Szabó Márton. Budapest, Jószöveg tankönyvek.

Koselleck, Reinhart 2003. *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Fordította Hidas Zoltán, Szabó Márton. Budapest, Atlantisz.

Koudela Pál–Yoo, Jinil 2015. A magyar rokonság tudatának szerepe a dél-koreai kollektív identitásban. *Kultúra és Közösség, 3*. 29–38. p.

Kováts András–Rónai Gergely szerk. 2009. *Bevándorló Budapest*. Budapest, Menedék Egyesület.

Kováts András (szerk.) 2013. *Bevándorlás és integráció. Magyarországi adatok, európai indikátorok*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.

Kováts András et al. 2015. *Az Európába irányuló és 2015-től felgyorsult migráció tényezői, irányai és kilátásai*. A Magyar Tudományos Akadémia Migrációs Munkacsoportjának elemzése, illetve a hozzá tartozó további konkrét térségi háttértanulmányok.; http://mta.hu/mta_hirei/az-europaba-iranyulo-es-2015-tol-felgyorsult-migracio-tenyezoi-iranyai-es-kilatasai-137008/

Lányi András 2015. Tíz pont a bevándorlókról – Vagy mi megyünk oda (segíteni), vagy ők jönnek ide (lakni). *Mandiner*, szeptember 10.; http://mandiner.hu/cikk/20150831_lanyi_andras_a_zurzavar_fele_migracio_es_mi_vii

Lányi András 2015. Még egyszer a migrációról. Válasz Szántó Dianának. *Mandiner*, 2015. szept. 29.; http://mandiner.hu/cikk/20150929_lanyi_andras_meg_egyszer_a_migraciorol_valasz_szanto_diananak

Lentner Csaba–Tóth Gy. László–Zárug Péter Farkas 2012. *Kik támadják Magyarországot és miért?* Budapest, Kairosz.

Losoncz Miklós 2015. Németország és a menekültkérdés. *Élet és Irodalom*, 40. sz. (október 2.), 5. p.

Marsovszky Magdolna 2015. *Nemzetisten és ariozófia. Az árja népiségtudat újpogány istensége és annak messianisztikus antiuniverzalizmusa, a nemzet szakralizálása.;*

http://www.egyhazforum.hu/index.php/folyoirat/9-folyoirat/cikkek/sulypont/348-nemzetisten-es-ariozofia.

Marsovszky Magdolna 2011. Magyar identitás kontra nem magyar identitás I. és II. rész. *Galamus*, 2011. 06. 12 és 13.; http://oswt.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=74093:magyar-identitas-kontra-nem-magyar-identitas-i-resz-73314&catid=9&Itemid=134; http://oswt.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=74156:magyar-identitas-kontra-nem-magyar-identitas-ii-resz-73377&catid=9&Itemid=134

Marsovszky Magdolna 2013. Antiszemitizmus és nemzeti áldozati mítosz. *Beszélő*, 05. 20.; http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/antiszemitizmus-es-nemzeti-aldozati-mitosz.

Mautner Zsófia–Nagy Balázs 2012. *Így főzünk mi. Messziről jött budapestiek*. Budapest, Menedék–Migránsokat Segítő Egyesület.

Meliá, Bartolomeu S. J. 1981. El modo de ser guarani en la primera documentación jesuita (1594–1639). *Revista de Antropología*, XXIV. São Paulo, USP, 1–28. p.

Montoya, Antonio Ruiz de (1639) 1892. *Conquista espiritual hecha por los religiosos de la Compañia de Jesús en las provincias del Paraguay, Paraná, Uruguay*. Bilbao, Publisher Imprenta del Corazón de Jesus. Első és további kiadása is megtekinthető itt: https://www.google.hu/search?tbm=bks&hl=hu&q=Conquista+espiritual+hecha+por+los+religiosos+de+la+

Olson, Mancur 1993. The Logic of Collective Action. In Richardson, Jeremy J. (ed.): *Pressure Groups*. Oxford–New York–Toronto, Oxford University Press, 23–37. p.

Orbán morális érvei meg a valóság. *Magyar Narancs*, 2014. aug. 27.; http://magyarnarancs.hu/belpol/orban-moralis-ervei-meg-a-valosag-91512

Popper, Karl R. 2001. *A nyitott társadalom és ellenségei*. Budapest, Balassi Kiadó.

Radtke, Frank-Olaf 1997. Az idegenség konstrukciója a multikulturalizmus diskurzusában. In Feischmidt Margit (szerk.) *Multikulturalizmus*. Budapest, Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium.; http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/romak/multikulturalizmus/pages/003_az_idegenseg_konstrukcioja.htm

Rich, Paul–Merchant, David 2003. Policy Studies and Civil Society: A Centennial Debate. *Policy Studies Journal*, Vol. 31. Nr. 3. VII–XII. p.

Sik Domonkos 2008. Szocializáció és állampolgári szocializáció a habermasi társadalomelmélet tükrében. In *Kötő-Jelek 2007*. Budapest, Az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskolájának Évkönyve, 47–67. p.

Sik Endre (válogatta és szerk.) 2011. *A migráció szociológiája 2*. Budapest ELTE TÁTK, Támop. http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/0010_2A_15_Sik_Endre_Migracio_szociologiaja_2_Valogatta_es_szerk_Sik_Endre/index.html

Sik Endre 2000. *KGST-piacok és feketemunka – Magyarország 1999*. Budapest, Tárki. www.mtakti.hu/doc/HiddenEcon/Sik.pdf

Szabó Márton 1998. *Politikai tudáselméletek: szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív-diszkurzív értelmezések a politikáról.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Szántó Diana 2015. *Öt pont a menekültekről. Vita Lányi Andrással*.; http://mandiner.hu/cikk/20150928_szanto_diana_ot_pont_a_menekultekrol_vita_lanyi_andrassal

Szarka László 2015. *Államépítő nacionalizmus*. Interjú, november 2. Klubrádió, Szunyogh Szabolcs műsora, 21:00–22:00.; http://www.klubradio.hu/klubmp3/klub20151102-205851.mp3; http://www.klubradio.hu/klubmp3/klub20151102-212850.mp3

Szószátyár – Vásárhelyi Máriával a Fidesz-nyelvről. Klubrádió, 2015. nov. 6. 14:00–15:00. Szerk. Nauman Gábor–Kálmán László.; http://www.klubradio.hu/klubmp3/archiv/20151106/klub20151106-135855.mp3

Tarrósy István–Glied Viktor–Vörös Zoltán szerk. 2014. *Migrációs tendenciák napjainkban. A 21. század migrációs folyamatainak tanulmányozásához*. Pécs, IDResearch–Publikon Kiadó.

Tokaji Dóra 2012. Ismertető Reinhart Koselleck *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. c. kötetéről. *Ösvények*, 1. 1–6. p.; www.epa.oszk.hu/02200/.../pdf/EPA02284_Osvenyek_2012_01_Tokai.pdf

Tuka Ágnes–Tarrósy István szerk. 2010. *Borderless Europe. Challenges – Opportunities*. Pécs, IDResearch–Publikon.

Udvarhelyi Éva Tessza 2007. *Vándorok kultúrák között. Az interkulturális tanulásról külföldre készülő fiataloknak*. Budapest, Artemisszió Alapítvány.

Vásárhelyi Mária 2015. A nyelv azé, aki megműveli. Finkelstein = Goebbels 2.0. *Élet és Irodalom*, 59. Évf. 40. sz. október 2. http://www.es.hu/vasarhelyi_maria;a_nyelv_aze_aki_megmuveli;2015-10-01.html

Végh Endre 2015. Elvisznek a migránsok. *Egyházfórum*, október.; http://www.egyhazforum.hu/index.php/vilag-nezet/356-elvisznek-a-migransok

Wetzel Tamás 2011. *A bevándorlás kérdése Magyarországon*. Pécs–Budapest, Publikon Kiadó.

Winkler Lajos 2015. Veszélyes idegenek. *Egyházfórum*, szeptember.; http://www.egyhazforum.hu/index.php/vilag-nezet/343-veszelyes-idegenek

Ziegler Dezső Tamás 2015. Menekültkérdés: verseny a szavazók megnyeréséért vagy valóban tömegek akarnak Magyarországra jönni?; http://jog.tk.mta.hu/blog/2015/07/menekultugyverseny

BOLEMANT LILLA

Feminizmus és gender harmadszor

Bolemant Lilla–Szapu Marianna (szerk.): Nőképek kisebbségben III., Pozsony–Nyitra: Phoenix Library, 2015 – konferenciakötet

A *Nőképek kisebbségben* című konferencia harmadik alkalommal került megrendezésre a Phoenix Polgári Társulás szervezésében, mint ahogy azt az első évben elterveztük, újra új színhelyen, Somorja és Pozsony után Nyitrán. A tanácskozás ezúttal a genderpedagógia és a genderérzékeny nevelés témája köré szerveződött, annál is inkább, mivel a 2014/2015-ös tanévben a Nyitrai Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Karán egyszemeszteres Gender studies képzésen vehettek részt a hallgatók, amelyet társulásunk nyújtott. Ehhez a tantárgyhoz és a tanítás alatt szerzett tapasztalatokhoz kapcsolódott az idei konferenciánk, amelyen a téma neves szakértői vettek részt.

A konferencia előadásaiból összeállított kötet három kisebb fejezetre osztódik. Az első a szorosabban vett genderérzékeny nevelés témáját taglalja, a második társadalmi, szociológiai és politikai összefüggésein keresztül dolgozza fel a feminizmus és a gender témáját, a harmadik pedig az irodalom témaköréből merít.

Hogyan tanítsunk és tanuljunk „genderül"? Teszi fel a kérdést kötetünk első szerzője, Thun Éva. Mi kellene ahhoz, hogy iskoláinkban a pedagógusok és a gyerekek tudatosítsák azoknak a sztereotípiáknak a működési mechanizmusait, amelyek meghatározzák társadalmi nemi szerepeinket, és kezelni tudják őket? A társadalomtudományok és a bölcsészettudományok képviselői többféle oldalról járták körül a témát.

Maga a kérdésfeltevő THUN ÉVA (Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar Neveléstudományi Intézet) kifejtette, hogy a feminista episztemológiai alapozás befogadása híján az esélyegyenlőséget szorgalmazó oktatáspolitikai intézkedések nem mutatták fel az elvárt eredményeket. Tanulmányában ennek a választásnak a kritikáját adja, és felvázolja az elméleti pedagógiai diskurzusokba ágyazott genderpedagógia gyakorlásának lehetséges módját. Megállapítja, hogy a feminista pedagógia bevezetése a felsőoktatás-pedagógia egyik forradalminak tekinthető átalakításának számított a 70-es évek egyetemein az Egyesült Államokban, azonban a közoktatásban alkalmazható feminista pedagógia kidolgozása és meghonosítása korántsem hozott hasonló sikereket. A feminista mozgalmak hatására a közoktatásban megjelent az esélyegyenlőség fogalma, a felülről „elrendelt" és jogilag előírt programok megvalósítása azonban soha nem tudta megszüntetni az iskolai rejtett tanterv rétegeiben húzódó különböző bánásmódok, a sztereotípiák továbbélését – állapítja meg a szerző.

Kegyes Erika (Miskolci Egyetem) *Genderpedagógia és nyelvhasználat a német és magyar gendertananyagokban* című tanulmányában megkísérli meghatározni a gyakorlati genderpedagógia fogalmát aktuális genderpedagógiai munkák áttekintésével, különös tekintettel a bennük megfigyelhető nyelvhasználati kérdésekre és formákra. Megállapítja: „Az utóbbi években, főként az európai egyetemeken megalapított és sikeresen működő Gender Studies/Gender Studien alap- és mesterszakjain folyó kutatások és a genderképzésekben nyert tapasztalatok alapján angol és német nyelven sok tankönyv, munkafüzet készült, ami a genderpedagógia és a genderérzékeny oktatás alapelveit iránymutatóan fogalmazza meg az európai közoktatás, felsőoktatás számára, s fekteti le azokat az alapokat, amelyek mentén az egyes tantervekbe és tanmenetekbe, kurzusanyagokba vagy tanórai tevékenységekbe innovatív módon építhetjük be a társadalmi nemekkel kapcsolatos kérdéseket." Ismerteti az európai egyetemeken elérhető kurzusok és tréningek sokféleségét és leszögezi, hogy a gyakorlati genderpedagógia egyik fontos célkitűzése olyan tankönyvek és továbbképzési anyagok összeállítása és kipróbálása, amelyek a genderrel kapcsolatos nyelvhasználatra is érzékenyítenek. Kegyes Erika munkájában áttekinti e tananyagok, tankönyvek és munkafüzetek tartalmi vonatkozásait, és a kritikai diskurzuselemzés módszerével közelít a tananyagok nyelvhasználatához, s tesz kísérletet a tananyagok nyelvi megformáltsága és a gendernyelvészet céljai közötti párhuzamok meghatározására. Célját úgy határozta meg, hogy észre kell vennünk, mit tanulhatunk a német nyelvű gendertréningek számára írt tananyagok hibáiból, és meg kell fogalmaznunk, milyen keretek között beszélhetünk releváns módon egy magyar nyelvű genderpedagógiai és gendernyelvészeti szempontokat egyaránt ötvöző tananyag tartalmáról és koncepciójáról.

Szapu Marianna (Comenius Egyetem, Pozsony) a nők a tudományban kérdéskört a feminista tudományfilozófia és tudománykritika perspektívájából tárgyalja. *Nők a tudományban – feminista tudományfilozófiai megközelítésben* című tanulmányában megállapítja, hogy az európai esélyegyenlőségi politikák kontextusában az elmúlt negyedszázadban több olyan kezdeményezés látott napvilágot, amely arra irányul, hogy megvizsgálja a férfiak és nők közötti esélyegyenlőség állását a tudomány és a kutatás szférájában, ill. hogy kiküszöbölje az e téren jelentkező esélyegyenlőtlenségeket. Tanulmánya első részében tehát a „nők a tudományban" kérdéskörét a feminista tudományfilozófia és tudománykritika perspektívájából tárgyalja, vagyis egy olyan perspektívából, amely a gender fogalmát használja analitikus kategóriaként, és a tudomány gender által való befolyásoltságára mutat rá. Ez a befolyásoltság a szerző szerint nemcsak a megismerés és a kutatás meghatározásában, hanem a tudomány világában megjelenő nemek közötti munkamegosztásban, valamint a tudományos pályán tevékenykedő nők önmeghatározásában is megmutatkozik. A tanulmány második részében erre a két kérdésre fókuszál, mégpedig egy empirikus kutatás – az akadémiai szférában tevékenykedő kutatónőkkel készített mélyinterjúk eredményeinek tükrében.

Bárczi Zsófia (Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra) *Apa olvas, anya főz... Alsó tagozatos tankönyvek nőképe Szlovákiában* című írása arra a kérdésre helyezi a hangsúlyt, hogy a szlovákiai magyar iskolák alsó tagozatán használt olvasókönyvekben milyen nő- és családkép bontakozik ki, illetve a nemi és társadalmi sztereotípiák hogyan jelennek meg. A társadalom értékei az iskolában és az oktatásban nemcsak explicit módon érvényesülnek, hanem az ún. rejtett tanterven keresztül is, amelynek erős identitásfor-

máló szerepe van, s amely képes a társadalmi egyenlőtlenségek újrateremtésére is. Ezért fontos, hogy milyen családmodell, milyen férfi- és nőkép jelenik meg a tankönyvekben, s a rejtett tanterv milyen, a társadalomra vonatkozó tudást közvetít. A tanulmány a tartalomelemzés módszerével közelíti meg az olvasókönyvek és az irodalom tankönyvek nőképét.

Bolemant Lilla (Szabványosított Oktatásügyi Mérések Nemzeti Intézete, Pozsony) arra tesz kísérletet, hogy a feltárja a tanterv, a tankönyv és a tudásszintmérő tesztek összefüggéseit a szlovákiai magyar tannyelvű iskolák magyar nyelv és irodalom tantárgyának tükrében. A genderérzékeny oktatás és nevelés legalapvetőbb feltétele, hogy a tudást átadó személy rendelkezzen a megfelelő kompetenciákkal és érzékenységgel. Ahhoz, hogy ezeket minden oktató elsajátítsa, rendszerszerű változásokra van szükség, a gender mainstreaming bevezetésére az oktatásügy minden szintjén. A tantervnek, a tankönyvnek és az oktatás módszereinek és minőségének is ebből az alapelvből kell kiindulnia. Az a tény, hogy a genderérzékenység és a gender szempontok mennyire hiányoznak az oktatásból, pontosan megmutatkozik például a tudásszintmérő tesztek eredményeiben. A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a feltárja a tanterv, a tankönyv és a tudásszintmérő tesztek összefüggéseit.

Barát Erzsébet (Szegedi Tudományegyetem) a feminizmust „gender-ideológiaként" lejárató közbeszédről ír *Gender-ideológia kontra feminista ideológiakritika* címmel, nem annyira a konkrét politikai, közpolitikai események elemzéseként, sokkal inkább „annak újragondolásaként, hogy mit tegyünk a neoliberalizmus általános támadása láttán, mikor is egyre-másra fordítják a kritikai gondolkodás fogalmait önmaguk visszájára". A szerző megállapítja, hogy 2010 tavasza óta a feminista társadalom- és kultúrakritika legfontosabb fogalmának, a „gender"-nek egyre intenzívebb stigmatizálása folyik Magyarországon és az Európai Unió más országaiban egyaránt. A feminizmust „gender-ideológiaként" lejárató közbeszédről Barát már 2010-ben ír, annak magyarországi megjelenésekor, amit az óvodapedagógiai elvek gender-sztereotípiákat kiszűrő közpolitikai kísérlete indított útjára. A téma feldolgozásához Judit Butlernek az „univerzális" jelentésének konstituáltságára vonatkozó gondolatmenetét vette alapul és vetette egybe Beverly Skeggs egy leedsi konferencián megfogalmazott kritikájával, mely az „egyenlőség" neoliberális beágyazódottságát feszegette.

Antoni Rita (Nőkért Egyesület) a Feministák Szegedi Egyesületének történetét ismerteti értékes forrás- és dokumentumanyagként is jelentős írásában *Progresszív nők kisebbségben? A Feministák Szegedi Egyesületének alakulása, kezdeti működése és a feminizmussal kapcsolatos korabeli attitűdök a helyi sajtó tükrében* címmel. A Feministák Egyesületének története az 1897 augusztusában alakult Nőtisztviselők Országos Egyesületének történetével fonódik egybe. A két egyesület 1907-től közösen adta ki *A Nő és a Társadalom* című lapot is. „Ha csak az kezdetekről, az alapításról szóló sajtóbeszámolókat olvassuk el, és egybevetjük a pesti egyesület alakulásának korabeli leírásaival, olyan ideális kép rajzolódik ki előttünk, miszerint a feminizmus a 20. század eleji Magyarországon teljes társadalmi elismertségnek örvendett, nem sújtották előítéletek, és nyoma sem volt a »feminista« szóhoz tapadt mai negatív konnotációnak" – állapítja meg a szerző. Egyúttal felveti a kérdést, hogy valóban ilyen idilli volt-e a helyzet; és hogy a szegedi feministák mennyiben tudták meghaladni – ha egyáltalán – a háború által diktált jótékonysági irányt.

HIDASI JUDIT (Budapesti Gazdasági Főiskola) egy távoli ország, Japán nőpolitikáját mutatja be *A womenomics Japánban* címmel. Abe Shinzo kormányfő „womenomics" programját elemzi, amely a gazdasági életben a női szerepvállalás fokozását, intenzifikálását és innovatív erejének érvényesülését tűzi ki az elkövetkezendő évtizedek fő feladatának. Japánban nemcsak a női szerepek megítélése, hanem a tényleges helyzet is számos olyan jellemzővel bír, ami karakteresen eltér a világ más országaiban látottaktól, hallottaktól és tapasztaltaktól – szögezi le a szerző. Figyelembe véve azt, hogy számos mutató tekintetében a japán nők férfitársaikhoz képest hátrányos megkülönböztetés „áldozatai", a nők tényleges szerepe és feladatköre jócskán eltér attól, mint amit a nyugati kultúrákban normának tekintünk. A tanulmány ezt a programot mutatja be – néhány gyakorlati alkalmazás és buktató ismertetésével illusztrálva.

MOLNÁR CSILLA (Nyugat-magyarországi Egyetem, Sopron) a hímzett falvédőket mint esztétikai értékű vizuális médiumot mutatja be, amelyet „kortárs művészek napjaink populáris kultúrájából vett tartalmakkal látják el, és kritikailag újraértelmezik az idézés révén. A szerző a női önkifejezés és öntudat eszközeként tárja elénk ezek értelmezését". A tanulmány címe: *Női önkifejezés és az újrafogalmazott falvédők.* A falvédők hímzése Magyarországon a 20. század elején a modernizáció által megérintett nők egyszerre sematikus és kreatív kifejezőeszköze volt. Míg az egykori falvédő naivitása, közhelye kelt mosolyt, napjaink falvédője iróniát hordozó mivoltában késztet ugyanerre. Közös bennük, hogy mindkét korban a női önkifejezés és öntudat eszközeként tekinthetünk a feliratos falvédőkre – szögezi le Molnár.

JABLONCZAY TÍMEA (Zsigmond Király Főiskola) *Transznacionális feminista gyakorlatok. Határátlépő diszkurzusok elmélete, geopolitikája, pedagógiája* című dolgozatában a transznacionális feminizmus és komparatisztikai kutatások határterületét, kereszteződési pontjait keresi, vagyis azt, hogyan tud a két terület egymás számára termékeny szempontokat adni, milyen irányok, kutatási kérdések tudják megalapozni a további kapcsolódás lehetőségfeltételét. A transznacionális női írás és feminista kritika alapvető területe, fogalma a lokalitás újraértelmezéséhez rendelődik, amely a nők számára megnyithatja a hatalmi pozíciók átrendeződését is – állapítja meg a szerző „A kutatások nemcsak hatalmi viszonyokban megképződő identitásokra, terekre, szövegekre vonatkozó értelmező eljárásokként jelennek meg, hanem egyben politikai tettnek is minősülnek: azt keresik, hogyan lehetne kimozdítani a hatalmi tér meghatározott viszonyait, a nyitott és hibrid zónákban létrejövő kereszteződő identitások és a nők csoportjai közötti hálózatok kialakítása hogyan tud hozzájárulni a szolidaritáshoz, egyenlőbb viszonyok létrejöttéhez."

PETRES CSIZMADIA GABRIELLA (Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra) a mesei tradícióban kialakult női szerepköröket elemzi és értelmezi néhány kortárs mesén keresztül. *Kortárs mesék nőképei* címmel. A mesei tradícióban kialakult szerepkörök és szüzsé értelmében a nőszereplők – a szerző megállapítása szerint – a gonosz mostoha vagy boszorkány akadályozó szerepkörében, az akaratlanul segítők funkciójában, illetve királykisasszonyi szerepkörben, a harc jutalmaként mutatkoznak. A tündérmesék és a műmesék női szereplőit áttekintve arra a megállapításra jut, hogy a tündérmesei hagyományban a nők elsősorban akkor kapnak aktív, cselekvő szerepet a mesében, ha negatív szerepkört töltenek be, tehát akadályozzák a hős tevékenységét, a műmese szintén a mesei tradícióból merít, azonban szereplőábrázolása fellazítja a népmesei

szerepköröket, átrendezi a szereplők közti viszonyokat, ennek köszönhetően felülírja a patriarchális világrend emlékeit is a szövegben. A gyermekeknek írt műmeséket számos elméletíró angdrogün irodalomnak tartja, azonban egy genderérzékeny értelmezés során megfigyelhető, milyen sokszínű nőképpel rendelkezik a kortárs gyermekirodalom: a passzív, cselekvésre képtelen lány ábrázolásától kezdődően az aktív, dominánsnőig sokféle nőkép feltárul a szövegekben. Petres tanulmányában néhány kortárs mesén keresztül mutatja be ezeket a karaktertípusokat.

Puskás Andrea (Selye János Egyetem, Komárom) Paula Vogel: Desdemona: Színmű egy zsebkendőről című dráma-adaptációjában a női identitás kialakulását és formálódását elemzi. *Újragondolt kollektív női identitás Paula Vogel Desdemona: Színmű egy zsebkendőről című drámájában* címmel. A szerző leszögezi: „Számos esetben a feminista Shakespeare-adaptációk nőábrázolása olyan fogalmak feminista újraértelmezésén alapszik, mint például a bűn, szexualitás, halál, házasság, nyelv, hatalom és család. Paula Vogel amerikai drámaíró és egyetemi tanár színdarabja tökéletesen szemlélteti a kollektív női identitás és a Shakespeare-örökség feminista újraértelmezésének módozatait." A tanulmány bemutatja, hogy a Desdemona: Színmű egy zsebkendőről című drámaadaptációban központi szerepet kap a női identitás kialakulása és formálódása. Rámutat: Vogel feminista Shakespeare-adaptációjának egyik alapvető üzenete, hogy határozott megkülönböztetésre van szükség kollektív és egyéni női identitás között.

Mészáros András (Comenius Egyetem, Pozsony) *Don Juan lánya* című tanulmánya a Don Juan-művek nőszereplőit, ezen belül főként Donna Anna szerepét vizsgálja. Az előadás a témát két szempontból járja körül. Az első: strukturalista indíttatású, amelyen keresztül kimutatható, hogy a Don Juan-művek három állandó kompozíciós eleme – a kiszámíthatatlan hódítás, a meghódított nők csoportja és a halál – között van egy összekötő kapocs. Ez pedig Donna Anna, a komtur lánya. Az előadás első része azt mutatja be, hogyan változik Anna szerepe az ős-Don Juantól a 21. századi Don Juan-feldolgozásokig. A második szempont eszmetörténeti. Itt azt veszi szemügyre a szerző, hogy a szakirodalom által is kimutatott (és történelemfüggő) három Don Juan-típushoz milyen női szereplők társulnak, illetve hogyan rendeződik át a férfi-nő viszony hierarchiája e típusok mentén. A végkövetkeztetés itt az, hogy az eredeti, korlátlanul hódító és nőket leigázó Don Juan a harmadik korszakban elveszíti a mindenható szubjektum státuszát, és ez átkerül a nők oldalára.

A rendezvény a Nyitrai Konstantin filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Karával, a pozsonyi Comenius Egyetem Gendertudományi Központjával és a Szlovákiai Magyarok Kerekasztalának Esélyegyenlőségi Bizottságával közös szervezésben jött létre. A konferenciát és a kötet kiadását a Nyitott Társadalomért Alapítvány támogatta a Demokrácia és emberi jogok nevű program keretében az Egyetemi hallgatók – pedagógusjelöltek genderérzékenyítése elnevezésű projekten belül.

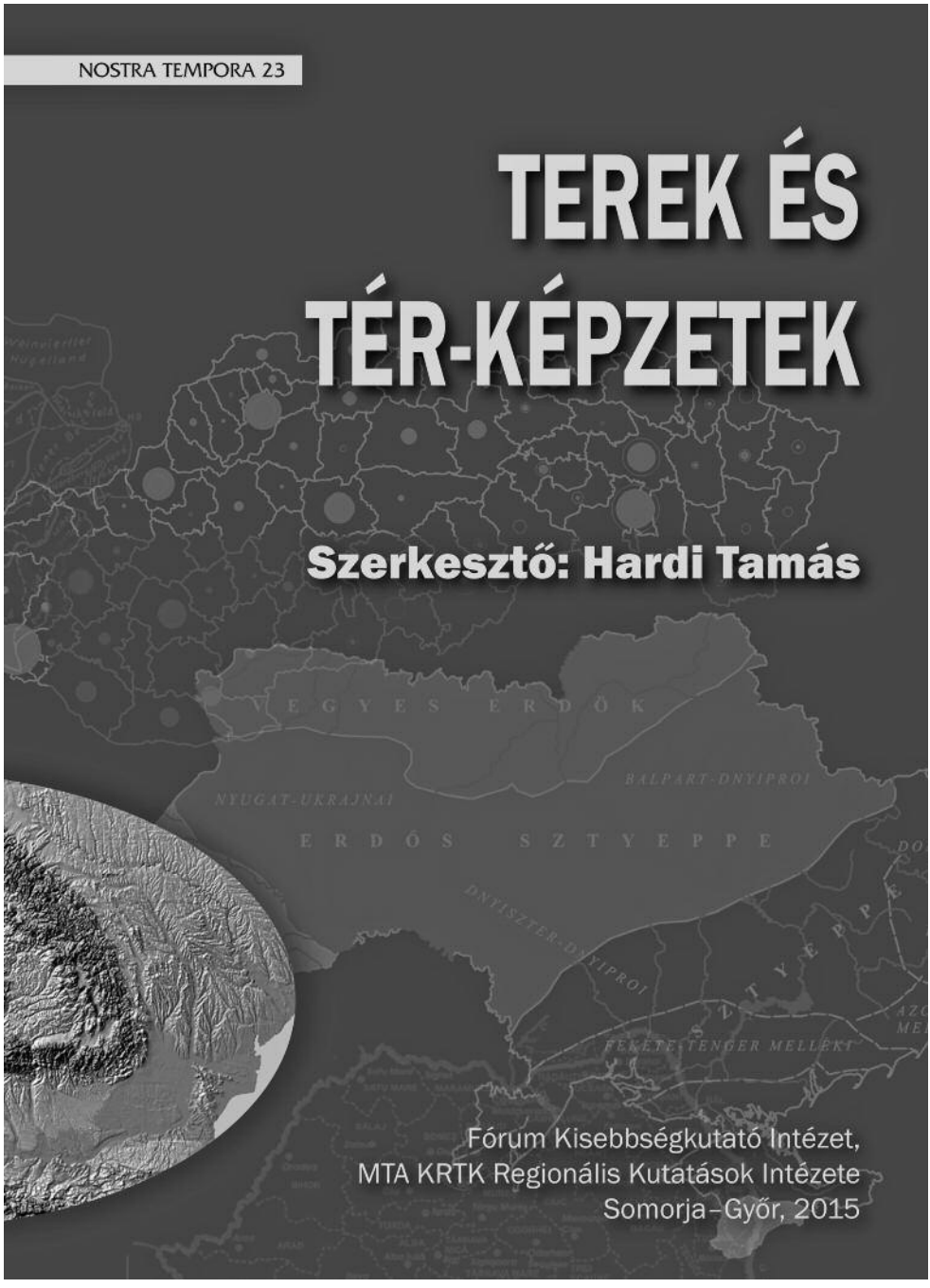
NOSTRA TEMPORA 23
TEREK ÉS TÉR-KÉPZETEK
Szerkesztő: Hardi Tamás
Fórum Kisebbségkutató Intézet,
MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete
Somorja–Győr, 2015

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVIII. évfolyam 2016/1, Somorja

KÖNYVEK

Mészáros András: Széttartó párhuzamok. Esettanulmányok a magyar filozófia történetéből. Dunaszerdahely, Kalligram, 2014, 220 p.

A kötet egyik kérdése mindannyiunkat személyesen is érint, ha egy kicsit jobban belegondolunk: nevezetesen, hogy térségünk filozófusai besorolhatók-e az egyetemes filozófiai gondolkodásba pusztán a filozófia elvont eszmerendszere szerint, avagy gondolatvilágukra országaink, térségünk sajátosságai is hatással voltak? Ha a kérdésfeltevést szűkebbre fogjuk, akkor úgy kell hangoznia, hogy vajon létezik-e magyar, szlovák, cseh filozófia, vagy csak egyetemes? A válasz feltételes módban megfogalmazva úgy hangozhat, hogy csak akkor létezhet, ha az említett nemzetek kulturális sajátosságai filozófusaik nézetein is rajta hagyják a nyomukat. Ám ahhoz, hogy a válasz érvényes legyen, meg kell találni ezeket a nyomokat. Mészáros András erre tesz kísérletet. De nemcsak erre. Második feltevése úgy foglalható össze, hogy amennyiben a nyugati világ nagy gondolkodói hatottak a magyarokra, szlovákokra és csehekre, akkor jó okkal vizsgálható meg, hogy ők is hatással voltak egymásra. Ám a feltevést igazolni vagy cáfolni csak annak a kérdésnek a konkrét megválaszolásával lehet, hogy milyen hatással?

Mészáros András nemcsak az egyes gondolkodók vitáit és egyetértéseit reprodukálja, hanem a konkrét kötődéseiket is számba veszi, miközben az olvasó abba az intézményrendszerbe is betekintést nyerhet, amelyikben az adott kor szellemi életének ez a szelete zajlott. Közvetetten ugyan, de ez előbbiek kapcsán műve még egy kérdésképet vetít elénk: ma miként gondolkodunk együtt, és miként nem?

A szerző figyelme a politikai nehézségekre is kiterjed. Arra, hogy melyik irányzat volt elfogadott az hivatalos intézményrendszer ajtóin belül és melyik nem. Külön foglalkozik a hivatalossal szembenálló „lázadókkal", akik az uralkodó „kánon" helyett más világképet, gondolkodásmódot tartottak helyesnek. Ugyanakkor leszögezi, hogy a hivatalossal szemben is kialakítható érvényes kánon.

Az eddigiekből következik a kérdés, hogy vajon létezett-e (és belőle következően ma is létezhet-e) sajátos, a mi egész térségünkre, Közép-Európára jellemző filozófiai felfogás, illetve többes számban fogalmazva akár felfogások? A szerző kötetének második felében tesz kísérletet olyan módszertani elvek megfogalmazására, amelyekkel az egyes nemzeti filozófiák kapcsolatai értelmezhetők.

Közbeszúrva leszögezhetjük, hogy ami a politikai filozófiai gondolkodás közép-európai jellegzetességeit illeti, Georg Wilhelm Hegel államelmélete igazolhatóan jelzi ezek lehetőségét. Hegel állama nem kínálja a nyugatiak szabadságát, de a Kelet önkényuralmát sem alapozza meg. A Keletnél többet, a Nyugatnál kevesebbet ad. Okkal tehető fel tehát a kérdés, a politikai filozófián túl összerakható-e az a gondolkodásmód, amely nemcsak az egyik vagy a másik itteni nemzet bölcselőire, majd persze a dolgok elméleti rendje szerint a széles nyilvánosságukra is jellemző, hanem mindegyikére.

A választ módszertanilag tovább nehezíti az a tény, amit a szerző rögtön könyve elején a magyarországi filozófiával kapcsolatban leszögez, nevezetesen, hogy a magyarországi filozófia története során soha nem volt homogén jelenség. Következésképpen egyes irányzatait, pontosabban az őket éltető gondolkodókat egyenként kell megvizsgálni, és összehasonlítani a szomszéd kultúra hasonlóival. A szerző több példán mutatja meg a párhuzamokat, és az eltéréseket.

Az egyik ugyancsak érdekes összefüggés egyes jelentős nyugat-európai gondolkodók hatása az egyes irányzatokra és személyekre. Mészáros szerint például „Az evangélikus egyház és iskolarendszer nemzeti irányultságából kifolyólag pedig sajátos bifurkációval szembesülhetünk: szétválik a magyar és a szlovák filozófiai recepció. A magyar kantiánus és frisesiánus orientációval szemben a szlovák nemzeti öntudat feltámasztását és kultivációját preferáló szlovák értelmiségiek Hegel filozófiájához fordulnak, és szalvofil vagy messianisztikus irányban gondolják tovább. Ebben az igyekezetükben támaszkodhattak a lengyel böl-

cselet hasonló irányzataira." Mészáros megjegyzi, hogy „A szlovák filozófia eschatologikus jellegét nem valamiféle nemzeti lelkületből kell származtatnunk, hanem abból, hogy egyetemi és akadémiai háttér nélkül csupán egyházi struktúrákra támaszkodhatott." A szlovák filozófia a vallástól való emancipálódás szintjére csak a 20. században fejlődik fel.

Ehhez a megállapításhoz hozzá kell fűznünk, hogy a „nemzeti lelkület", általánosabb fogalmat használva nemzetkarakter valóban csak akkor tekinthető mindent meghatározó tényezőnek, amennyiben maga is valamely felsőbb erő teremtménye. Ha azonban úgy gondoljuk, hogy a történelmet emberek alakítják, akkor sem kell kihajítanunk fogalomtárunkból a kifejezést, amelyik segítségével megnevezzük azokat a sajátosságokat, amelyekkel megkülönböztetjük az egyes nemzeti közösségeket. A kérdés ugyanis, amint azt már David Hume is megkísérelte, empirikusan is megvizsgálható. A következtetés persze nem fog mindenkire, minden egyes emberre vonatkozni, és akikre igen, azokra sem egyformán. Ám statisztikai érvényessége lehet, és ez is lehet értékes ismeret, sőt ez lehet csak igazán.

De hozzáfűzhetjük azt a hipotézist is (hangsúlyozottan csak hipotézist), hogy a saját nemzeti létükről önerővel dönteni nem képes közép-európai kis nemzetek szellemi képviselőinek nem kis része vonzódhatott az olyan felfogásokhoz, amelyek a világ rendjét és benne az emberi társadalmat az emberek felett álló (például objektívnek nevezett) erő művének tartják. Levert szabadságharcaik empirikusan demonstrálták a nép akaratának korlátait, szemben azokkal a nációkkal, amelyek saját erejükből voltak képesek kivívni és megvédeni a maguk emberi és nemzeti szabadságát, s méltóságát. (Megjegyezhetjük, hogy ez először három országban sikerült: Németalföld egyik felében: a mai Hollandiában, Angliában és az Amerikai Egyesült Államokban.)

A könyv nyolc esettanulmányt tartalmaz, ám a kötet tanulmányértékű bevezetője, a „kilencedik" a legérdekesebb. A szerző két fejezetre osztotta könyvét. Az első a „Katolikusok és protestánsok" címet viseli. A benne helyet kapott tanulmányok egyike a felvilágosodásnak a mi világunkban sajátos kérdéskörét vizsgálja. Kérdése úgy hangzik, hogy vajon helytálló-e a tétel, miszerint „a magyarországi piarista filozófia a 18. és a 19. század fordulóján a felvilágosodás szerves részét képezte"? Különösen érdekes továbbá a kantianizmus, pontosabban neokantianizmus egyik központi kérdésével, az a priori problémájával foglalkozó írás.

A második fejezet a „Közép-európai kontextusban" címet kapta. A szerző fentebb jellemzett nézeteit a legrészletesebben a fejezet első tanulmánya mutatja. Az írás Pavol Hečko magyar nyelvű tanulmányának magyar, szlovák, lengyel és cseh összefüggéseit világítja meg. Ebben bemutatja, ahogy a felek elbeszéltek egymás mellett. Sőt vannak, akik még ma sem látják meg a másik nemzeti fél hatását.

A kötet igényes és izgalmas. Ha az ember elszánja magát, és továbbképzeli a szerző szellemtörténeti gondolatmeneteinek sorát, akkor nem egy esetben mai hasonlóságokra döbben rá. E hasonlóságok múltbéli gyökere van a könyvben. Ha ugyanis nem foglalkoztunk elégségesen a magunk sajátos bölcseleti múltjával, akkor is ott rejtőzik a mai gondolatvilágunkban. Legfeljebb nem tudjuk elég pontosan megfogalmazni. Csakhogy ez az ismerethiány nem teszi könnyebbé problémáink, méghozzá alapproblémáink megoldását, hanem nehezebbé, sokkal nehezebbé. Társadalmi és értékrendi gondjaink lényegének megértése aligha lehetséges, amennyiben általános jellegét egyetemes szabályai mellett nem látjuk a mi konkrét világunkon keresztül is. Nagy korszakokon átlendülő ugrások ugyanis csak a diktatúrák ideológiáiban és propagandájában léteznek. A valóságban fokozatos fejlődés van, ami a konkrét emberek alkotta konkrét társadalom adottságaira és képességeire épül. A fejlődés pedig lehet lassúbb vagy gyorsabb, és éppen ez az, ami nem mindegy. De meg is állhat, sőt vissza is fordulhat, ha csak elvont ideákra épít és elszakad környezete tényleges valóságától.

Mészáros András könyve ezt a múltbéli és több elemében jelenünkben is továbbélő valóságot kínálja éppen életünk legabsztraktabb területén. Megéri a fáradságot kezünkbe vennünk, sőt hozzáolvasnunk, ha kell. Olyan szintje nyílik meg az ember és a társadalom megis-

merésének, amelyikbe szellemileg izgalmas beletekintenünk. Ha pedig még részletesebben belemélyedünk, konkrét és praktikus következtetések is erednek belőle.

Öllös László

Vörös Ferenc és Misad Katalin (szerk.): A nyelvföldrajztól a névföldrajzig V. Interetnikus kapcsolatok. A 2014. november 20–21-i pozsonyi névföldrajzi tanácskozás előadásai. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 2015; 261 p.[1]

A nyelvföldrajztól a névföldrajzig címet viselő konferenciasorozat ötödik tudományos találkozásának Pozsony adott otthont. A helyszínt a Pozsonyi Magyar Intézet biztosította, magát a rendezvényt pedig a Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék szervezte. A kötet megjelenését a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala támogatta. A konferencia tematikájának meghatározásában döntő szerepet játszott a tanszék egyik fő kutatási iránya, a nyelvi kontaktológia. A szlovák és magyar nyelvű előadások éppen ezért az Interetnikus kapcsolatok alcímet viseli.

A konferenciakötetben 12 tanulmány szerepel. Közülük 10 magyar, 2 pedig szlovák nyelvű. Egy tanulmány kivételével mindegyik a személynevekkel foglalkozik: a családnevekkel, utónevekkel, azok kisebbségi környezetbeli változásaival és változataival. A kötetet záró tanulmány új számítógépes nyelvföldrajzi technológia alkalmazását mutatja be. Vegyük sorra a dolgozatokat!

Vörös Ferenc: Szlovák eredetű családnevek Kárpát-medencei névföldrajza című tanulmányában két, származási helyre utaló, 'onnan / oda való' jelentésű szlovák eredetű családnevet vizsgál: *Bánov, Bánszky, Bánovszky; Lipták, (Lupták), Liptai)* A Magyar Királyság 1720-ban végzett összeírásából és a jelenkori magyar államigazgatás 2009-es elektronikus nyilvántartásából származó adatokat veti össze és elemzi. Mindkét név helynévi eredetű. Az első név a mai Szlovákia területén található település nevére, a második pedig egy felső-magyarországi megyére, tájegységre megy vissza. A *Bánovszky* képzésmódja arról tanúskodik, hogy a névviselők szlovák elődei valamikor észak-déli népességmozgással juthattak a mai Magyarország területére. Korunk adatainak magyaros írásképe azt igazolja, hogy ez a családnév beintegrálódott a magyar névkincsbe. A *Lipták* és a *Liptai* helynévi alapja nagy valószínűséggel a kikövetkeztetett *Lubtov, Liptov* tőre megy vissza. A szerző saját szerkesztésű térképei alapján azt állapítja meg, hogy a *Lipták* név 1720-beli előfordulását jelző pontok a Csepel-szigettől északra, északkeletre sűrűsödnek, legtöbb a mai Szlovákia területén van. A jelenkori térképek azt mutatják, hogy a *Lipták* – bár nem azonos megterheltséggel – minden tájegységen megtalálható.

A korpuszok alapján készült térképlapok az állapotok bemutatásán túl a folyamatok modellálását is lehetővé teszik. Ezen kívül a történészeknek, kisebbségkutatóknak is adalékkal szolgálhatnak az újabb összefüggések feltárására.

A tulajdonnevekkel kapcsolatos nyelvi problémák kezelése a nyelvmenedzselés-elmélet keretében alcímet viselő *Nyelvalakítás – névalakítás* című tanulmányban a szerző, *Lanstyák István* a következő kérdésre keresi a választ: „…hogyan lehetne hasznosítani az ún. nyelvmenedzselés-elméletet a tulajdonnevekkel kapcsolatos nyelvi problémák kezelésében"? A tanulmány első részében a névmenedzselés-tevékenység változatai olvashatók (új nevek létrehozása, névadás, névváltoztatás, névváltozás, névviselés). A továbbiakban a nyelvmenedzselés, ennek keretében – személynévi és helynévi példákkal gazdagon illusztrálva – a névmenedzselés fogalmával ismerkedhetünk meg. Végül Lanstyák István megállapítja, hogy az elmélet alkalmas keret a problémák kezelésére, mert a problémák forrását az interakciókban keresi.

Pavol Žigo a tanulmányában (*Fungovanie vlastných mien v slovensko–maďarskom retrospektívnom pohľade*) levéltári források alapján vizsgálja a szlovák–magyar kétnyelvű környezetben előforduló tulajdonneveket, s a

1 A Pozsonyi Magyar Intézetben 2015. december 8-án elhangzott bemutató szerkesztett változata.

következő jellegzetességeket állapítja meg: Gyakoriak a hangzásbeli hasonlóságok: *Dunaj – Duna, Ipeľ – Ipoly*, valamint a jelentésbeli motivációk: *Dubnica – Tölgyes, Krásno – Széplak.* Jóval ritkábban fordulnak elő hangzás- és jelentésbeli motiváció nélküliek: *Polichno – Parlagos.*

Iveta Valentová Osobné mená v dvojjazyčnom prostredí Békéšskej Čaby című dolgozatában a békéscsabai szlovák származású családok vezetéknevének/családi nevének vizsgálati eredményeként megállapítja, hogy a nevek nemcsak szlovák, hanem magyar, cseh, német, ritkábban egyéb nemzetiségre is utalnak. Ebből két következtetést von le: 1. a családi nevet alkotó lexéma alapján nem állapítható meg a név viselőjének, ill. elődeinek nemzetisége, 2. a szlovák eredetű családi nevekre is jellemző a magyaros írásmód.

Fábián Zsuzsa korábbi tulajdonnévi kutatásait folytatva az olasz nyelvben előforduló személynevek (család- és utónevek), valamint egyéb névfajták (márka-, intézmény-, járműnevek) vizsgálatával foglalkozik a *Magyar tulajdonnevek az olaszban. II. Személynevek és egyéb névfajták* című tanulmányában. A családnevek körében elsősorban a lat. *hungarus* népnév változatai élnek: *Ongaro, Ungaro, Ungaretti, Dell'Óngaro* stb. A névcsalád tagjai egész Itáliában elterjedtek, bizonyos változatok azonban egyes helyeken gyakoribbak. Az *Ongaro* például Lombardiában és északkeleten sűrűbben fordul elő. Az *Ungaro* változat Nápoly térségében, valamint a csizma sarkán nagyobb megterheltségű. Tarantóban a 100 leggyakoribb családnév között tartják számon. A tanulmányban idézett családnévtérképeken végigkövethetjük az egyes nevek földrajzi előfordulásait. A szerző dolgozata további részében olyan olasz családnevekkel foglalkozik, melyekkel kapcsolatban fölmerülhet a magyar eredet. Ilyen pl. a *Bano* (< m. *bán*). Magyar utónevek igen ritkák. Szállodák és bárok névelemeként is előfordul az *ungarus, hungarus* valamelyik változata. A márkanevek közül az *Illycáffè* Illy Ferencről, a modern presszógép, a nagynyomású gőzzel működő kávéfőző magyar származású föltalálójáról és cégtulajdonosáról kapta a nevét. A Rubik-kocka neve az olaszban *Cubo Rubik, Cobo di Rubik, cubo magico* ('bűvös kocka'). A Zwack-család találmánya, az *Unicum,* mely több mint negyven gyógy- és fűszernövény keverékéből készül, az olaszok tudatában ma is elevenen él.

Illés Attila a *Személynévkutatás Csallóközben* címet viselő munkájában készülő doktori dolgozata egy részkutatásának eredményeit mutatja be. A Dunaszerdahelyi járás 25 települése utónévanyagának tollhibás adatait vetette össze a csilizközi mikrorégió hét falujának ugyancsak tollhibás adataival. Tollhibás neveknek tekinti azokat, amelyek a magyar vagy a szlovák helyesírási normának nem felelnek meg. Elemzéseit a 2014-es lakosságnyilvántartás adatai alapján végezte. Három kategóriát állított föl a szerző. Az elsőbe azokat a neveket sorolta, melyek írásában a standard magyar alak ellen vétettek, a másodikba azokat, amelyekben a helyes szlovák forma ellen, a harmadikba pedig azokat, amelyekben a magyar és a szlovák standardtól egyaránt eltértek a név bejegyzői. Vizsgálati eredményeit táblázatok, diagramok elemzésén keresztül mutatja be.

Két, mára már egyesült Balaton-felvidéki település (Német Barnag és Magyar Barnag) 19–20. századi utónévválasztási jellemzőit mutatja be *Szilágyi-Kósa Anikó Az interetnikus kapcsolatok hatása a névválasztásra* című dolgozatában. A tanulmány első részében a települések történetével, a német és a magyar nemzetiség egymás mellett élésével foglalkozik a szerző. A 20. század közepéig önálló volt a két falu: saját temploma, iskolája temetője, jegyzője volt mindegyiknek. A többségi-kisebbségi viszony jellemzői fonódnak össze. A német nemzetiségű és anyanyelvű közösség katolikus, a magyar anyanyelvű pedig református. Az utónévválasztást a nyelvi, a nemzetiségi és a felekezeti hovatartozás határozza meg, de a vallási-felekezeti a legdominánsabb. Az adatok alapján azt állapítja meg Szilágyi-Kósa Anikó, hogy a 19. században a református magyarok körében az *István, József* és *János* a gyakoribb nevek közé tartoztak, a 20. század első felére azonban már teljesen kiszorultak a használatból. A női nevek közül a *Margit, Mária* és *Katalin* mindkét közösségben megmaradt. Végkövetkeztetésként olvashatjuk, hogy az interetnikus érintkezések hatásai a

névadás motivációjában és a használt névanyagban mindkét közösségben egyaránt kimutathatók.

A finn–svéd történelmi, kulturális és nyelvi kapcsolatokat vázolja föl tanulmánya (*Svéd családnevek a 19. századi Finnországban*) első részében *Buzgó Anita*. A svéd és az orosz uralom alatt a svéd volt az ország egyetlen hivatalos nyelve. A finn nemzeti mozgalom megerősödésével – hosszú küzdelmek után – a finn a hivatalos nyelv rangjára emelkedett. A finn családnevek kialakulásában érthetően jelentős szerep jutott a svéd családneveknek: a 19–20. század fordulójáig a svéd nevek voltak többségben. A vizsgálat korpusza az 1860–1900 közötti időből való keresztelési anyakönyvekből származik. Az adatok rávilágítanak a névváltoztatási módszerekre és a fokozatokra: a svéd nevek lefordítása (*Berg* > *Vuori* 'hegy', *Lund* > *Lehto* 'liget'), a svéd nevek *-i* tővéghangzóval bővítése *(Rönn* > *Röni, Lamm* > *Lammi)*, a *-nen* képző családnevek alkotására (*Räikkönen, Kovalainen*). A századfordulóra kialakult az a finn névrendszer, melyben a svéd és a finn családnevek ma is egymás mellett élnek.

Benő Attila a *Román–magyar nyelvi kapcsolatok a családnevek tükrében* c. tanulmányában a román nyelvben előforduló magyar eredetű családnevek alaki jellemzőinek a vizsgálatán keresztül bemutatja a morfológiai integráció szabályszerűségeinek általános és nyelvspecifikus kérdéseit. A dolgozat a korábbi családnevek továbbképzéssel való terjedését és alaki variálódásának módozatait tárja elénk. Morfológiai meghonosodásukban a gyakori román családnévi morfémák játszanak szerepet: *-eanu: Moldoveanu* ('Moldvai'), *Gábor* > *Gaboreanu.* A gyakoribb magyar eredetű román családnevek többféle képzővel is integrálódhatnak, így önálló lexikai egységek, tulajdonnevek keletkezhetnek: m. Fodor > *Fodoruţ, Fodoreanu, Fodorică.* Ritkább szóalkotási módokkal is kialakulhatnak családnevek, pl. szóelvonással keletkezett a m. *Ambrus*ból a r. *Bruş*.

Misad Katalin tanulmánya (*Mutatvány a szlovákiai magyar nők névhasználati jellegzetességeiből*) a szlovákiai magyar nők névhasználati jellegzetességeit vizsgálja. A munka első részében megismerkedhetünk a kisebbségek névhasználatára vonatkozó jogszabályokkal az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásától napjainkig, valamint a hajadon és a férjezett szlovákiai magyar nők által viselt névformákkal. A dolgozat második felében kérdőíves felmérés eredményeit, elemzését találjuk, melynek végkövetkeztetése: a magyar nők névválasztását leginkább a Szlovákia területén élő kisebbségek névhasználatát előíró jogszabályok és a többségi nemzethez tartozó nők névviselési szokásai határozzák meg. A szerző megállapítja, hogy a személynévhasználatot érzékeny kérdéssé a mindenkori politika teszi azzal, hogy beleszól a kisebbségek nyelvhasználati jogaiba. Elengedhetetlen a kutatás minél több adatközlőre kiterjedő folytatása az utódállamokat illetően is annak megállapítására, hogy a tanulmányban fölvázolt jelenségek vajon a két- vagy többnyelvűség következményei-e, vagy a kisebbségben élő magyar közösségeket érintő nyelvi és identitásbeli változásokat jelzik-e.

A családnévhasználat meghatározó tényezőit bemutató tanulmány után következik egy, a keresztnévadást elemző dolgozat *Bauko János* tollából *A keresztnévadást befolyásoló tényezők a rendszerváltás utáni Szlovákiában* címmel. Az 1989 utáni időszak keresztnévadását meghatározó tényezőket sorakoztatja föl a szerző. Az államhatárok megnyitása, a ki- és bevándorlás erősödése, a keresztnévállomány dinamikus növekedése mind hozzájárult ahhoz, hogy lényegesen több névből lehet választani. Növekvőben van a bejegyzett névváltozatok száma, egyre több becenév válik anyakönyvezhetővé (pl. *Bori, Borka*). Utóbbi időben divatos lett a kettős keresztnév adása: *Attila Mátyás, Emese Lilla.* A kisebbségek körében növekszik a keresztnevek anyanyelvi formában történő bejegyzése. Identitásjelölő funkciójuk van azoknak a neveknek, melyeknek nincs szlovák névmegfelelőjük: *Bulcsú, Boglárka, Enikő*.

A kötetet záró dolgozat (*N. Császi Ildikó: Számítógépes nyelvföldrajzi technológiák alkalmazása szinkron helynevek vizsgálatában a Vas megyei névanyag alapján*) a névtanban is teret nyerő új technológiával ismerteti meg az olvasót. Utal a geolingvisztikában

egyre inkább meghonosodó nyelvtechnológiai eljárásokra, az informatizálás előnyeire az adatgyűjtésben, -tárolásban és a -feldolgozásban. Az informatizált technológia lehetővé teszi a kutatók számára az egyéni vizsgálati lehetőségeket. A térinformatikai eszközzel több százezres, milliós adatbázisban keresési lehetőségeket, adott kutatási célra alkalmas térképek generálását biztosítja a program. A szerző a *Vas megye földrajzi nevei* című megyei kötetből a Szombathelyi járás neveit emelte ki, s a horvát és német nyelvű találatok térképén mutatja be a munkafolyamat egyes fázisait, kutatási eredményeit. Ennek a vizsgálati módszernek az alkalmazása jelentősen megkönnyítené a földrajzi köznevek területi tagoltságának vizsgálatát is.

A kötet dolgozatai nemcsak a szlovákiai kisebbségi névhasználat területeire vezetik el az olvasót, hanem a finn–svéd névalakítási jellemzőket is bemutatják, és megismerkedhetünk az olasz nyelvben élő néhány magyar eredetű tulajdonnévvel is.

Jó szívvel ajánlom a tanulmánykötet elolvasását mindenkinek, akit a névtani kutatásoknak ez a területe, nevezetesen az interetnikus kapcsolatok vizsgálata, az együtt élő különböző nemzetiségek névadási sajátosságai érdekelnek.

Cs. Nagy Lajos

Cs. Nagy Lajos–N. Császi Ildikó: Magyar nyelvjárások. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2015, 212 p.

Nemrégiben jelent meg a *Magyar nyelvjárások* című tudományos ismeretterjesztő könyv a Tinta Könyvkiadó Ékesszólás Kiskönyvtára sorozatában. A kötetet 2015 decemberében mutatták be Budapesten az MTA Nyelvtudományi Intézetében. Az érdeklődők a Könyvhét c. folyóiratban interjút is olvashatnak a szerzőkkel a könyv születéséről, felépítéséről, valamint a nyelvjárások jellemzőiről.

A szerzőpáros régóta foglalkozik a magyar nyelvjárásokkal. Cs. Nagy Lajos tíz éven keresztül vett részt az *Új magyar tájszótár* készítésében. Nyitrai vendégtanárként hallgatóinak közreműködésével nyelvjárásgyűjtést szervezett a Medvesalján. A kutatás eredményeiből a nyelvjárási szókincs jellemzőit foglalta össze PhD-dolgozatában, mely könyv formában *Lexikológiai vizsgálatok Medvesalja magyar nyelvjárásában* címmel jelent meg. A medvesalji gyűjtést tovább folytatva elkészítette a *Medvesalja magyar nyelvjárási atlasza* c. regionális nyelvatlaszt. N. Császi Ildikó fő témája a helynévkutatás, melynek elengedhetetlen része az élő névhasználatot vizsgáló interjúk, nyelvjárási szövegfelvételek készítése. A 1990-es években nemcsak Zoboralján gyűjtött, hanem férjével, Cs. Nagy Lajossal részt vett a medvesalji gyűjtésben, valamint annak szervezésében. A Könyvhétben olvasható interjú alapján „első közös könyvükkel a mai magyar nyelvjárások szakszerű, tudomány-népszerűsítő bemutatása” volt a céljuk. Fontos volt számukra, hogy „szakmailag korrekt, de ugyanakkor a nagyközönség számára is befogadható” könyvet írjanak.

A kötet három rövid (egyenként 2-3 oldalas) bevezető fejezettel indul. Az első a *Miért kell ismerni a nyelvjárásainkat?* címet viseli. Ebben a szerzők a nyelv változatosságáról és a nyelvváltozatokról írnak színes szemléltető nyelvi példák segítségével. Leírják, hogy a tanulók jelentős hányada nyelvjárási háttérrel kerül az iskolapadba. Teljes mértékben egyetérthetünk azzal a követelménnyel, hogy az iskolai anyanyelvoktatás „a nyelvjárási forma mellé (és nem helyébe!) tanítsa meg a szélesebb körben használt köznyelvi változatot”. A könyv írói leszögezik továbbá, hogy „a többféle nyelvváltozat bemutatása, elsajátítása egyúttal fontos eszköze a nyelvjárási előítéletek és tévhitek eloszlatásának” (8. p.). Ezzel is teljes mértékben egyetérthetünk, ugyanakkor itt szükséges megjegyeznünk az első és legfontosabb kritikai felvetést a könyvvel kapcsolatban. A nagyközönség bizonyára szívesen olvasna egy külön fejezetben összefoglalva arról, hogy mik is pontosan a nyelvi, nyelvjárási előítéletek, tévhitek, mítoszok. Hogyan nyilvánulnak meg konkrétan a mindennapokban? Hogyan változtak az idők során? Milyen kutatások, milyen megállapítások ismertek velük kapcsolatban a magyar dialektológiában? Annál is inkább érdemes lenne erre szentelni

egy külön fejezetet, mert a szerzők szerint a „nyelvjárások ismerete hozzátartozik nemzeti öntudatunk, nyelvi önazonosulásunk kialakulásához" (8. p.).

A második rövid bevezető fejezet *A nyelvjárások és a köznyelv* címet kapta. Ebben a szerzők négy pontba szedik a főbb eltéréseket a köznyelv és a nyelvjárások között. Közérthetően szólnak a regionális köznyelv problémájáról is. Bár ebben a részben is szólnak a nyelvi változásról, a nyelvjárások szerepének változására külön rövid fejezetet szentelnek.

Ez a harmadik és egyben utolsó bevezető rész *A nyelvjárások szerepe régen és ma* címet viseli. Ebben megismertetik az olvasót a nyelvjárás mint maradvány, a kettősnyelvűség, a fő-, mellék- és kizárólagos változat terminusokkal. Ebből a részből kiemelhető a regionális nyelvváltozatok mai szerepének hangsúlyozása, hiszen „a globalizáció ellenhatásaként a nyelvjárás identifikáló szerepe megnövekszik". A nyelvjárás mint „helyi kultúrahordozó" jelenik meg a 21. században (13. p.).

A három rövid fejezet után egy nagyobb (több mint 50 oldalas) összefüggő rész következik, mely a nyelvjárási jelenségeket tárgyalja. Ebben a részben először bevezetik a nyelvjárási jelenség fogalmát, a jelenségek rendszerszerű mivoltát, valamint keletkezésüket, terjedésüket és határaikat. Külön szólnak a magyar államhatárokon túl élő magyarok nyelvjárásaiban meghonosodott államnyelvi, környezetnyelvi hatásra kialakult nyelvjárási jelenségekről, főként a szókészleti különbségekről. Fontosnak tartanám itt is összefoglalni a nyelvi attitűdöket, hiszen a kontaktusjelenségek használata bélyegzi meg leginkább a határon túli magyarokat, ha magyarországiakkal beszélnek.

Nyelvi példákban különösen gazdag, ugyanakkor grafikailag is nagyon szemléletes ez a fejezet. A jelenségek határait, gócait, terjedését, variánsait főként *A magyar nyelvjárások atlaszá*ból, *Medvesalja magyar nyelvjárási atlaszá*ból, valamint a *Somogy-zalai nyelvatlasz*ból vett ábrák és térképek teszik szemléletessé. Az érdeklődő olvasó gyönyörködhet a nyelvjárási szókészlet változatosságának szépségeiben például az *egres* szó szóföldrajzának bemutatása során. Megfigyelheti, hogy meddig terjed *a köszméte, a pöszméte, a büszke és a piszke* határa. Megtudhatja továbbá azt is, hogy a *tüskeszőlő, csipkeszőlő, tüskebogyó, tüskeribizli, bicske, biszke, bucsok, brüszke, füge, szőrös füge, szőres egres* és *szőrös ribizli* megnevezések is ugyanazt a növényt jelentik.

A legjellemzőbb nyelvjárási jelenségek cím alatt foglalják össze a szerzők nyelvi szintenként a legismertebb hangtani, alaktani, mondattani és szókészlettani jelenségeket. A bemutatás módja megegyezik a *Magyar dialektológia* c. tankönyv módszerével, mely szerint a nyelvjárási jelenségeket a köznyelvhez viszonyítva először számukban, majd megterheltségükben, végül realizációjukban szokás vizsgálni. Az egyes nyelvi szintek közül a nyelvjárási szókészlet kap legtöbb teret, hiszen a szerzők fontosnak tartották külön alfejezetekben bemutatni a szókészlettani fogalmak magyarázatán és szemléltetésén kívül a nyelvjárási szókészletet feldolgozó műveket: tájszótárakat és nyelvatlaszokat. Megismerkedhetünk a szótárak és atlaszok típusaival és a legfontosabb művekkel. A szerzők bemutatják a szócikkek felépítését, szemléltető részeket közölnek a tájszótárakból és a nyelvatlaszokból. Írnak a nyelvatlaszokban alkalmazott ábrázolási technikákról is. Véleményem szerint ehhez a részhez szervesen kapcsolódna a *Nyelvjárási anyaggyűjtés módjai* c. fejezet, hiszen ez tartalmazza a legújabb adatkezelő és ábrázoló technikákat. Ez a rész azonban a könyv vége felé, a nyelvjárási területi egységek bemutatása után kapott helyet.

A nyelvjárási jelenségek ismertetése után a nyelvjárások területi egységeinek bemutatása teszi ki a könyv második nagyobb részét. A szerzők szólnak a nyelvjárások elhatárolásának szempontjairól és nehézségeiről. Megismertetik a kedves olvasót a legfontosabb osztályozási kísérletekkel, melyek közül a legújabbat (Juhász Dezső osztályozását) követik munkájuk további részében. Mielőtt azonban bemutatnák a 10 mai magyar nyelvjárási régiót, körbejárják a nyelvjárásszigetek és nyelvszigetek kérdéskörét. Ez a rész a történelem iránt érdeklődő olvasóknak is izgalmas olvasmány lehet, hiszen számos nyelvjá-

rássziget létrejötte szorosan összefügg a történelmi Magyarország területén végbement áttelepítésekkel, belső népvándorlással.

A mai magyar nyelvjárásterületek bemutatása c. nagy rész az előbb említettek alapján 10 alfejezetből áll. Mindegyik nyelvjárási régió bemutatása a földrajzi szempontokkal kezdődik, melyet a régiók kisebb egységei, az egyes nyelvjáráscsoportok szerint pontosítanak a szerzők. Az egyes területi egységek nyelvi jellemzőit példákkal gazdagon szemléltetve mutatják be a könyv alkotói. A nagyközönség számára bizonyára legtanulságosabb a székely nyelvjárásterület bemutatása lesz. A szerzők Péntek János tanulmányát idézve szögezik le, hogy nyelvi jelenségekből nem igazolható, hogy a székely nyelvjárás olyan egységes, különleges és egzotikus magyar nyelvi változat lenne, mint ahogy az a köztudatban él.

Említést tettünk már a következő fejezetről, mely *A nyelvjárási anyaggyűjtés módjai* címet viseli. Az olvasók megismerkedhetnek az adatgyűjtési módszerekkel: a kérdőíves vizsgálat és a szövegfelvételek készítésének titkairól. A szerzők rámutatnak a nyelvjáráskutatás számítógépes lehetőségeire, részletezik az ilyen kutatások elméleti hátterét és sokrétű, gyakorlati hasznát. Bemutatják az első digitalizált nyelvatlaszt, valamint az informatizált nyelvjárási adatok kezelésére létrehozott BihalBocs szoftver lehetőségeit. Ezt a fejezetet is ábrák gazdagítják. A kedves olvasó megtekintheti, hogyan néz ki a többdimenziós nyelvatlasz. Néhány itt közölt ábra jelentősége éppen a sokféle színkombináció alkalmazásában rejlik, ez azonban sajnos a fekete-fehér nyomtatásban kevésbé látványos (pl. 147. p.).

A könyv utolsó nagy része nyelvjárási szövegeket tartalmaz a magyar nyelvterület különböző tájairól. Nagy értéke, hogy a 25 szöveg jelentős része nyomtatásban még eddig nem jelent meg. Minden szöveg előtt megtaláljuk a gyűjtő, az adatközlő és a lejegyző nevét, valamint a gyűjtés helyét és idejét. A közölt szövegekben megszólaló adatközlők leggyakoribb témái az ünnepek, munka, mezőgazdaság, megélhetés, vallás, család, gyermekkor, katonaság, disznóölés és a lakodalmas szokások.

A kötet záró részében találjuk a válogatott bibliográfiát, mely az általános dialektológiai alapműveken kívül a nyelvatlaszokat és tájszótárakat is felsorolja.

A bemutatott könyv nemcsak közérthető, szemléletes tartalmával, hanem praktikus (A5-ös) méretével is hozzájárul ahhoz, hogy az Ékesszólás Kiskönyvtárának részeként valóban a magyar nyelvjárások tudomány-népszerűsítő kiskönyve legyen, és haszonnal forgathassa mindenki, akit érdekelnek a táji nyelvváltozatok.

Presinszky Károly

Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): Nova Posoniensia V. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 2015, 240 p.

2011-ben azzal a szándékkal köszöntötte olvasóit a Nova Posoniensia, hogy az évkönyv, rendszeres megjelentetésével, folyamatosan tájékoztat majd a tanszéken zajló munkáról és az oktatóit érintő nemzetközi projektekről. A 2015-ös évkönyv mint sorrendben az ötödik, így természetszerűen beváltott ígéretként fogható föl, ugyanakkor visszamenőlegesen is igaz a fülszövegnek az a kitétele, mely szerint az évkönyv a magyar tanszék legjobb eredményeit dokumentálja. A kötet ezúttal is két fő fejezetre osztott: az elsőben a nyelv-, a másodikban az irodalomtudomány kapott helyet.

A nyelvi dolgozatokat Lanstyák István tanulmánya nyitja: *Újra a nyelvi ideológiákról*. A címben is jelzett folytonossághoz most gyakorlati szempontok társulnak, ezeket a szerző módszertaniaknak nevezi, s lényegük, hogy a nyelvideológiai jellegű tanulmányokhoz egységes kereteket és főként nevezéktant nyújtsanak. Röviden összefoglalja a nyelvi ideológiák rendszerjellegű mibenlétét s a csatolt fogalomtár használatának módját. Az első évkönyv 87 izmusához itt most újabb 81 társul. A teljes jegyzéket Lanstyák István is 168 tételből állónak mondja, de arra is figyelmeztet, hogy számuk a jövőben több száz vagy akár ezer is lehet. A két fogalomtár összevetéséből könnyen felfigyelhetünk arra, hogy az eltelt öt év

során mind fogalmilag, mind stilisztikailag csiszolódott a nevezéktan, így például a 2011-es „nyelvi ruralizmus”-nak most az árnyaltabb „nyelvi plebejizmus” felel meg. Csak sajnálhatjuk, hogy a nemzetközi nevezéktanból kilógó kedvencünk, a „nyelvi kekecizmus” nem került bele ebbe a másik fogalomtárba sem.

Cs. Nagy Lajos tanulmánya (*A háziállatok, cselekvéseik és sajátságaik fogalomkör medvesalji rendszerének lexikológiai tagoltsági és alaktani motiváltsági vizsgálata*) akár a következő Radnóti-idézettel is indíthatott volna: „A költő ír, a macska / miákol és az eb vonít s a kis halacska ikrát ürít kacéran.”[1] De már a címből is belátható, hogy itt épp ellenkezőleg, a szerző által alaposan feltérképezett Medvesalja háziállatos biodiverzitásáról, szókincsgazdagságáról, pontosabban tagoltságáról lesz szó. Itt konkrétan, tehát Medvesalján a címben jelölt fogalomkörre vonatkozóan a 47 fogalmat 161 lexémával fejezik ki a medvesaljiak; ez az átlagos lexikai tagoltságot illetően közepes fokú tagoltságot jelent. A megnevezések variabilitására és a nyelvhasználók nyelvi kreativitására Cs. Nagy Lajos egyebek közt a ’dorombol’ ige helyi változatait említi: bőgőzik, brűgőzik, morog, morgattyúzik, muzsikál; a ’nyávog’-ra: nyávog, nyavíkol, nyivákol. A tagoltsági jellemzőkön kívül a fogalmak morfológiai motiváltságát is vizsgálja, a megnevezéstípusok fajtáinak és szóföldrajzi vonatkozásainak összefüggéseivel együtt, függelékként adattárral és szóföldrajzi térképekkel.

A helyesírás-tanítás gyakorlati kérdései a kisebbségi oktatás szemszögéből címmel Misad Katalin rövid, de velős összefoglalóját nyújtja a tárgynak, kitekintve a pozsonyi magyar tanszéken kívüli többi felsőfokú intézményre is. Milyen az összkép? Se nem túl lehangoló, se nem túl derűlátó. Megállapítja: „a helyesírás során alkalmazott felfogások és módszerek az utóbbi huszonöt évben lezajlott tanterv-átalakítások ellenére sem váltak korszerűbbé s a tanulók helyesírás készsége sem lett biztosabb.” A diákság az alap- és középiskolákban nemigen szereti a helyesírást, az egyetemen már belátják, hogy erre szükségük van, s egyféle presztízskérdésnek is tekintik. Külön alfejezet foglalkozik a kisebbségi helyzetű magyar helyesírás státuszával s az ebből a helyzetből származó specifikumokkal. Közli a pozsonyi magyar tanszéken törzstantárgyként oktatott helyesírás-diszciplína tematikus tervét.

Misad Katalin megemlíti, hogy az anyanyelvi helyesírási kompetenciákat nem befolyásolja a többségi nyelv (a szlovák) helyesírása, mivel ezt a diákok döntő többsége csak alapszinten sajátítja el. Ehhez kapcsolódóan Bilász Boglárka azt vizsgálja, vajon a szlovákiai magyar középiskolák tanulói hogyan ítélik meg saját szlovák nyelvi készségeiket. Tanulmányának végkövetkeztetéseit már a címe is előrevetíti: *„A szlovákot jobban kellene tudnom”. Diákok nyelvi ideológiái szlováknyelv-tudásukkal kapcsolatban*. A 14 szlovákiai magyar iskolában végzett strukturált interjúk egyik tapasztalata, hogy a megkérdezettek szerint jobban kellene tudniuk szlovákul; ez a bevallott felismerés nyomatékosabban érvényes azokra, akik jószerével csak az iskolában kerülnek kapcsolatba a szlovákkal. A szlováknál még az angoltudásukat is jobbnak tartják, még akkor is, ha angol konverzációra nincs alkalmuk, a szerző szerint azért, mert az alacsonyabb nyelvi készség dacára az angollal „gyakrabban van sikerélményük”, míg a szlovák esetében gátló vagy zavaró tényezőként lép fel annak tudata, hogy az óvodáskorig visszavezethető szlováknyelvtudásuk szintje elmarad a „tökéletes”-nek vagy kívánatosnak tartható szinttől. Ezt a gátló tényezőt a szerző a nyelvi platonizmus[2] ideológiájára vezeti vissza.

Németh Szilvási Andrea tanulmánya (*Nyelvtanítási elméletek és a magyar mint idegen nyelv oktatása*) azzal a logikus tézissel indít, hogy a magyar mint idegen nyelv oktatá-

1 *Második ecloga*

2 „Az a meggyőződés, hogy a nyelvnek van egy ideális formája, amely mintegy független a tényleges diskurzusokban található nyelvi alakulatoktól.” Lanstyák István: A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. In Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): *Nova Posoniensia. A pozsonyi Magyar Tanszék évkönyve*. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram, 2011, 54. p.

sa módszereiben nem specifikus, bármelyik idegennyelv-oktatási módszert egyaránt hasznosíthatja, ha ezt a magyar nyelv vagy a befogadó közeg milyensége, sajátosságai esetén sikerrel alkalmazza. A történeti áttekintés után a mai tendenciákat mutatja be és elemzi: a kommunikáció-központúságot, a funkcionális nyelvtant, a pragmatika tanítását és a kontrasztív szemléletet. Megállapítja, hogy a magyar nyelvtan elsajátításának csak a nyelvhasználatba ágyazva van értelme; hogy a tanulás célja az ún. pragmatikai kompetencia kifejlesztése; hogy az egybevető szemlélet a kommunikáció-központú nyelvoktatás szolgálatában kell, hogy álljon. „A kontrasztív nyelvi elemzés során a célnyelvet, esetünkben a magyart, a forrásnyelvvel, Szlovákiában értelemszerűen a szlovákkal párhuzamban mutatjuk be" – írja.

Sebők Szilárd dolgozata Alena Bohunická könyvét (*Metaforika činnostného aspektu jazyka*) mutatja be és értelmezi. A referencia nélküli nyelvről való beszédet a más, konkrét és valós területekről származó fogódzók teszik lehetővé. Ezek a metaforák mindig felfednek valamit a nyelvből, míg másvalamilyen jellemzőit elfedik. Bohunická könyve a metaforáknak ezekkel az előnyeivel és hátrányaival foglalkozik, ezen belül is az eszközmetafora nyelvtudományban betöltött szerepével. A szerzővel egyetértve Sebők Szilárd leszögezi, hogy a metafora nemcsak szükségszerű velejárója a nyelvleírásnak, hanem ismeretelméleti potenciálja is van. „A metafora nemegyszer új látásmódot kínál az értelmezéshez, s ezáltal lehetővé teszi, hogy új kérdéseket tegyünk fel a már ismert dolgok kapcsán" – írja. A könyvet mindazoknak ajánlja, akik a metaforakutatás, diskurzuselemzés, a pragmatika vagy a szociológia nyelvészeti vonatkozásai iránt érdeklődnek.

Az irodalmi részt Martin Slobodník és Viera Lelkesová – szlovák nyelvű – tanulmánya (*Obraz Číny v maďarských cestopisoch z 50. rokov 20. storočia*) nyitja, melyben három – magyarországi – magyar nyelvű, az 1950-es évekből származó kínai útikönyvet mutatnak be. A kuriózus téma számos érdekességgel szolgál, hiszen az ötvenes évek magyar és kínai ideológiájában sok a közös nevező. A szerzők nem szorítkoztak a kirakatkirándulásnak is tartható kínai útirajzok bemutatására, ezeket szemléletesen értelmezik is. Megjegyzik például, hogy az útirajzok nem csak a távoli szocialista országról szólnak, hanem abban kívánják megerősíteni a magyar olvasót, hogy a szocializmus építésének útjára való lépés Magyarországon is helyes, hiszen a nagy Kína is ezen az úton indult el. A Kínát bemutató könyvekből bőven idéznek, az üdítő és mosolyt fakasztó idézeteknek se szeri, se száma, kedvencünk a következő: „Ideje szakítani azzal a téves felfogással, hogy Kína messze van. Vegyük már végre észre, hogy csak egyetlen ország, a Szovjetunió választ el bennünket, pontosabban köt minket össze."

A kollektivizmus a műfordításban. Devecseri Gábor fordítói ars poeticájának ideológiai háttere címmel Polgár Anikó a kollektivista műfordítói gyakorlatról s Devecseri kollektivista fordítói elveiről értekezik. A kollektivizmus mint ideológia az individuális felfogással szemben határozza meg magát, a szerző a nyugatosok és az őket követő szuverén individualisták közé többek közt Kertész Imrét sorolja, szemben a nép- és nemzetnevelő Illyéssel, Németh Lászlóval, Füst Milánnal és Déry Tiborral. A maga nyugatos költői indulását megtagadó Devecseri a kommunista ideológiát a fordításirodalom poétikájára is ráhúzta, s ezt nem csak a róla szóló ügynöki jelentések szerint, hanem az ún. Horatius-vita során is mereven képviselte. Az új Horatius-összes 1961-es kiadása részint az előző fordítók tudatos mellőzésével készült, részint pedig Devecseri mindent felülíró válogatásában és szerkesztésében. Verses utószavában *(Levél Horatiushoz avagy a fordítás művészete*) Devecseri elhatárolja magát a korábbi Horatius-fordításválogatástól, az újat pedig egységes egynek fogja föl, miközben összeállítói, szerkesztői és a fordítókkal való kapcsolattartási módszereit is a kollektivizmus és a gleichschaltolás hatja át. Arról, hogy mi és hogyan került az új Horatius-kötetbe, Devecseri mondta ki a végszót, magának fenntartva a döntő végítéletet. Polgár Anikó szerint a kollektivista felfogásnak is lehetnek és vannak pozitívumai a műfordításban, de csak akkor, ha a fordításban érintett feleket egyenrangú alkotóknak, egyéniségeknek tartjuk.

Nehéz pár mondatban összefoglalni Száz Pál tanulmányát, melyet ő maga esettanulmányként jellemez, valójában több tanulmány egybegyúrva, s még így is részletként hat. Címe: *Az Ahasvérus-motívum Borbély Szilárd Halotti Pompa c. kötetében*. Részint az Ahasvérus-motívum kultúrtörténeti pályafutását nyújtja, ezután és főként pedig a *Halotti Pompa* második, bővített kiadásának vonatkozó passzusait a szövegköziség Gérard Genette által megfogalmazott kategóriái mentén tárgyalja. Megállapítja, Szűcs Teréziát idézve, hogy Borbély „a poklot az evilágban helyezi el", amihez hozzáfűzi, hogy „ugyanezt az átfordítást figyelhetjük meg az örök kínokat élő, pontosabban örök halált lakó pokollakók helyére került Ahasvérus-alak esetében is". Az Ahasvérus mint „örök zsidó" vagy „bolygó zsidó" fogalmáról megjegyzi: „A vándorlegenda mesternarratívája szerint a keresztjét hordozó Jézus megpihent Ahasvérus háza előtt, aki elkergette onnan", tehát az ítélet napjáig kell vándorolnia. „Ahasvérus kínja nem végtelen", „kínja földi pokol, éppen ezért illeszkedik a *Halotti Pompa* evilági poklába." Végkövetkeztetése: „A *Halotti Pompa* éppen attól autentikus szöveg, hogy nem a bűnösök túlvilági büntetéséről, hanem az ártatlanok evilági büntetéséről szól."

Csehy Zoltán nem először nyúl termékenyen a többek által mellőzött Cselényi-korpuszhoz, ezúttal – *História, montázs, fordítás. Cselényi László kommentált „fordításai"* c. tanulmányában – lépésről lépésre, vagy inkább rétegről rétegre haladva igazolja azt a feltevést, mely szerint nincs értelmezhetetlen szöveg, csak indíték vagy kedv szükségeltetik hozzá, elsősorban azonban kellő szakértelem. A szerző Cselényi fordításkötetéből, annak mítoszközpontúságából indul ki, hogy a *Kiegészítések Hérakleitoszhoz* című montázskötet elemezhesse. Másként szólva: azt vizsgálja, hogy a később szólamokra bontott fordításszöveg milyen alapokat teremt a Cselényi-montázsok dinamikájának, illetve a költő regiszterkeverő dinamikus beszédmódjának kialakulásához és következetes végigviteléhez. Leszögezi, hogy Cselényi számára a mítosz „konstitutív elem", „a hiteles elbeszélhetőség őszinteségének esélye", egyben a szöveggenerálást biztosító konstrukció is. Fontos megállapítása Csehy Zoltánnak, bár ő Tőzsérre hivatkozik, hogy „Cselényi elsősorban impulzusgócokként használja a forrásnyelvi szövegeket", úgyszintén fontos meglátása, hogy „a motázsszöveg egyszerre lehet bizarr paródia és tragikus utánmondás is, de kezelhető önálló, kombinatorikus logikájú szövegként is." A továbbiakban kifejti, hogy a költőt a zenei kombinatorika avantgárd kísérletei ihlették meg, s „Cselényi »képalkotása« a stockhauseni utat járja be".

Hizsnyai Tóth Ildikó tanulmánya (*Önmegértéseink és önfélreértéseink határán. A szlovák és magyar „mondott helyekről", valamint a velük kapcsolatos térképzetekről*) azzal indít, hogy a mondott hely fogalmát pragmatikusan fogja fel, és a szlovákiai magyar diszkurzív teret érti alatta. Másfelől ugyanez a térfelfogás az elme által létrehozott konstrukció. Az elméleti alapvetés után, melyből nem hiányoznak az etnológia következtetései sem, néhány konkrét, metaforikusnak tartható helynevet vizsgál; ezek a következők: „od Tatier k Dunaju" (a Tátrától a Dunáig), mely alatt Szlovákia értendő; „perla na Dunaji" (a Duna gyöngyszeme), azaz Pozsony; a „slovenský juh", „južné Slovensko" és a „Maďari za Dunaj" szlogen, vagyis a szlovákiai dél (valamint magyarok a Dunán túlra); a „Dolná zem", „Dolniaky", azaz a déli föld, a szlovákok által legdélebben lakott közép-európai térség. Vizsgálja ezek gyakorlati, mindennapi és tudományos használatát, és egyebek közt megállapítja, hogy „a Tátrától a Dunáig" egy dél felé nyitott konstrukció, a „szlovákiai dél" pedig egy észak felé elbeszélő attitűd. És kiderül, nem lerágott csont a „Felvidék, Dél-Szlovákia és a »nálunk«" szinonimasor sem, mindenesetre Nádasdy Ádám idézett véleményéről azt gondoljuk, jó volna, ha minden magyar ismerné. A példák sora továbbiakkal is folytatható, hiszen például az „idem na Maďari" vagy „bol som na Maďaroch" alatt a szlovák beszélt nyelvi kommunikációban a magyarok lakta Dél-Szlovákia értendő. Talán figyelmet érdemel a főváros szlovák nevének rövidített változata, a „Blava", „Blavák" (Pozsony, pozsonyi) is, ezekhez a beszédben, az írott és elektronikus sajtóban dehonesztáló attitűd tapad,

amennyiben a kifejezések használóit nem tekintik pozsonyinak, sőt a városba látogató képviselőit csaknem Pozsony-bitorlóknak tartják. Hizsnyai Tóth Ildikó kiváló tanulmánya sokféleképp folytatható.

Dusík Anikó figyelme ezúttal nem eredeti szlovák irodalomra, hanem egy fordításkötetre irányul, tanulmányának címe: *A Don Quijote magyar fordításának hatása „ifj. Ján Rovňan" Cervantes-adaptációjára*. Bár a megfejtést már maga a cím is tartalmazza, ez mit sem von le abból, hogy a tanulmány egy detektívregény szenvedélyével és pörgő cselekményével vonja magára figyelmünket. A szerző végigköveti a szlovák és a magyar *Don Quijote*-fordításokat és adaptációkat, s cáfolja azt a nézetet, mely szerint az első szlovák *Don Quijote* alapjául egy cseh fordítás szolgálhatott. Ehelyett meggyőzően érvel amellett, hogy az 1926-os szlovák *Don Quijote* előképe nem más, mint az ötven évvel korábbi magyar, Győry Vilmos által fordított *Don Quijote*. A gyanút előbb egy szerzői, a kiejtésre vonatkozó instrukció alapozza meg, majd a halmozott közmondások és szólások – Sancho Panza ugyanis bőven él ezekkel –, s innen már sportkifejezéssel élve: fehér indul és két lépésben mattot ad, hiszen a „pes šteká a peniaze hovoria" vagy a „dlhé vlasy, krátky rozum" nem része a szlovák idiómatárnak, annál inkább a magyarnak (pénz beszél, kutya ugat; hosszú haj, rövid ész). Mintegy mellékszálon felfejti, hogy a fordítóként feltüntetett „ifj. Ján Rovňan" nem más, mint a két háború közti szlovák irodalom jeles képviselője, Milo Urban.

Megkísértés címmel Szabó Kladia Margita Figuli először 1937-ben megjelent novellagyűjteményét elemzi, bővebben ennek négy szövegét. Feltárja a Figuli-próza jellemző vonásait: a mondatritmusban rejlő poetizmust és szövegdinamikát, a metaforikusságot és az ebből eredő líraiságot, külön figyelmet szentel az ún. rövidmondatos szerkezeteknek, valamint megállapítja, hogy e novellákban a hangsúly a szavakról a mondatokra helyeződik át. Példatára egyszersmind lenyűgözően gazdag, hosszan és sok helyütt idéz az egyes novellákból. Csak feltételezhetjük, mivel külön nem jelöli, hogy az idézett fragmentumok és hosszabb szövegrészek a saját fordításai; s itt hívom fel a figyelmet arra, hogy Figulinak van magyarra fordított novelláskötete is,[3] benne egyebek közt az e tanulmányban címalkotóként szereplő *Megkísértés*sel.

Szabó Klaudia tanulmányának alcíme – *Margita Figuli novellái a boldogságkeresés tükrében* – kiváló előhangként szolgál Zuzana Drábeková tanulmányához: *Donchuanská tematika vo fínskej literatúre (A Don Juan-i téma a finn irodalomban)*. Az itt vizsgált két regényről is elmondható, hogy a boldogságkeresés a témájuk, és a Figuli-féle prózához hasonlóan a nő ezekben is központi szerepet kap. Zuzana Drábeková egy tágabb irodalomtörténeti keretbe és a Kalevala Don Juanjának tartható Lemminkäinen motívumvilágába ágyazva az ún. tutajosromantika tematikába sorolja Johannes Linnankoski *Dal a tűzpiros virágról* c. regényét, de a művet egyben a maszkulinitás kulturális válságállapota kifejezésének tartja. A regény férfialakja, aki felhagy a családjában hagyományos gazdálkodással, s tutajosnak áll be, a dekadencia, a romlottság és a könnyűvérűség Don Juan-i attribútumait ölti magára. Míg e regény férfi főszereplője csak a hagyományokhoz hűtlen, a másik elemzett mű (Anja Kauranen: *Itt járt Sonja O.*) főszereplője olyan nő, aki a hagyományosan férfiakra jellemző tulajdonságokkal bír: ágyról ágyra jár, sőt nem csak a férfiakat váltogatja, nő szeretője is van, szabadszájú, mintegy mellesleg drogfüggő, s ezzel még a nőtestbe bújt Casanova képzetét is felülmúlja. A szerző a két elemzett művet is összeveti egymással, mondván, hogy az *Itt járt Sonja O.* bizonyos értelemben a *Dal a tűzpiros virágról*-nak a paródiája. A szerző végül finoman megrajzolja a különbséget a Casanova és a Don Juan típus közt, amennyiben ez utóbbit a szerelem filozófusának nevezi.

A tanulmányokat magyar vagy szlovák annotációk és kulcsszavak vezetik be, a hivatkozásokat szlovák, angol, finn vagy magyar összegzés zárja. A kötet végén a benne szereplő szerzőkről olvasható eligazító, lexikonszerű szakbiográfia. A kötetet mindenkinek ajánlom: elsőrendű, jól szerkesztett szakkönyv.

Csanda Gábor

3 *Egy korty mámor* (Mámivý dúšok, Pokušenie, 1972). Havas Márta fordítása. Pozsony, Madách, 1975, 344 p.

NEKROLÓG

In memoriam Ilyés Zoltán (1968–2015)

Szerény, halk szavú, talán kicsit magányos ember is volt.

Nagy tudású, meggyőző fellépésű, szerteágazó, mély erudícióval rendelkező előadó, alapos, sokrétű publikációs tevékenységet folytató, kiváló kutató is volt.

És rettenetesen fiatal volt, amikor nagy hirtelen itt hagyott bennünket. Az ősz elején még (a többi között!) a bajorországi Bad Kissingenben 2016 februárja végére meghirdetett Vajdaság-konferencián való részvételét tervezgette. Általában külföldi konferenciákon szoktunk összefutni, egy-két évenként, s gondoltam, hogy már épp ideje, hiszen utoljára a horvátországi Ilókon, a német szervezésű IV. Forum Hungaricum keretén belül, 2013 őszén beszélgettünk nagyokat. Közös témánk bőven akadt, hiszen a többi között az etnikai és kulturális folyamatok kérdései úgy általában Őt is, engem is érdekeltek, illetve szűkebb térségünkben is több, jelentős kutatás volt már mögötte. Ezek módszereiből, eredményeimből magam is sokat tanultam. Amikor megismerkedtünk (annak azért van vagy tizenöt-húsz esztendeje), éppen egy mánta-kutatás kellős közepén volt, és levélben vette fel velem a kapcsolatot, tudván, hogy magam is meg-megfordultam ebben a sajátos kelet-szlovákiai német közösségben. Kutatási eredményeit számos értékes tanulmány fémjelzi.[1]

Általában a peremvidékek etnikai, vallási és kulturális folyamatai érdekelték, aminek gyönyörű, afféle ars poetica-szerű lenyomata a *Mezsgyevilágok* című könyve. Mindennél jobban kifejezi Ilyés Zoltán habitusát, kutatói érdeklődését, hozzáállását, alázatát a kötet előszavából vett alábbi részlet, amiből kiderül, hogy *„…mezsgyevilá-*

1 Pl. Ilyés Zoltán: Az 1938-as határváltozás és a felső-Bódva-völgyi németség, Mecenzéf, Stósz. In *„… ahol a határ elválaszt". Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Pásztor Cecília szerk. Balassagyarmat, Nagy Iván Tört. Kör 2002, 275–288. p.; uő. A meghittség narratívái. A költészet mint a múltközvetítés és a lokális identifikáció eszköze egy szlovákiai német közösségben. In *Antropológia és irodalom*. Biczó Gábor–Kiss Noémi szerk. Debrecen, Csokonai Kiadó 2003, 297–308. p.; uő. A nemzeti identitás és az etnikus tradíciók változásai és ezek szimbolikus megjelenítése egy szlovákiai német közösségben. In *Tér és Terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréről II.* Kovács Nóra–Szarka László szerk. Budapest, Akadémiai Kiadó é.n., 61–75. p.; uő. „Magyar lett most a mántából…" Háttérrajz a felső-Bódva-völgyi németek hungarus-tudatához. *Fórum Társadalomtudományi Szemle 7*, 2005/3, 141–150. p. stb.

goknak tekinti azokat a történeti magyar nyelvterület perifériáján elhelyezkedő multietnikus régiókat, illetve településeket, ahol az újkori telepítések, migrációk és asszimilációs folyamatok révén többnyelvű, vegyes kulturális repertoárral, gyakran többes nemzeti lojalitással rendelkező csoportok, közösségek jöttek létre. Így sorolódhat a válogatásban egymás mellé a többnemzetiségű Bánát, a közép-szlovákiai német nyelvsziget, a román pásztormigráció által érintett Csik megyei határszél és a magyar szimpátiájú Szepesség. Ezek a mindenkori nemzetállami identitáskényszereknek és homogenizációs törekvéseknek kitett *kisvilágok* egyaránt példázzák a nemzetépítés felülről ható mechanizmusait és a lokális közösségek belső identifikációs és elkülönbözési gyakorlatait."[2]

Az ilóki Duna-parton (L. Juhász Ilona felv., 2013)

2 Ilyés Zoltán: *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében*. Budapest, Lucidus Kiadó 2008, 7. p. /Kisebbségkutatás Könyvek/

Tudomásom szerint legutóbbi kutatási projektuma, aminek eredményei már kéziratban meg is fogalmazódtak, az *Asszimilációs folyamatok, interetnikus együttélés és kisebbségi emlékezet- és ünnepkultúra a Zoborvidéken* volt. Ennek részeredményeiről annak idején Komáromban, a III. Forum Hungaricum nemzetközi tanácskozáson számolt be nagy átéléssel és hatásosan.

A Miskolci Egyetem BTK Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézetének munkatársai által jegyzett nekrológban, az intézet honlapján olvasom a következőket: „Elkötelezettsége a tudás és a tudomány iránt nem ismert korlátokat. 2015. december 6-án délelőtt a Kútvölgyi Úti Kórházban, már igen súlyos egészségi állapotban, Ilyés Zoltán megtartotta utolsó tudományos előadását. A fültanúk – az ügyeletes nővér és a betegtársak – beszámolója szerint a holocaust témájában előadott másfélórás expozé gördülékeny, logikus és lenyűgöző munka volt."

Igen, ebben a kis történetben maradéktalanul Zolira ismerek. Noha előadást már nem tart többet, de itt vannak művei, amelyek oktatnak, nevelnek, olykor vitára ingerelnek. Meg a tanítványai. Szóval az ilóki Duna-parton abbahagyott párbeszéd nem szakadnak meg…

Liszka József

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVIII. évfolyam 2016/1, Somorja

POPÉLY ÁRPÁD

FÉL ÉVSZÁZAD KISEBBSÉGBEN

Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből

Fórum Kisebbségkutató Intézet

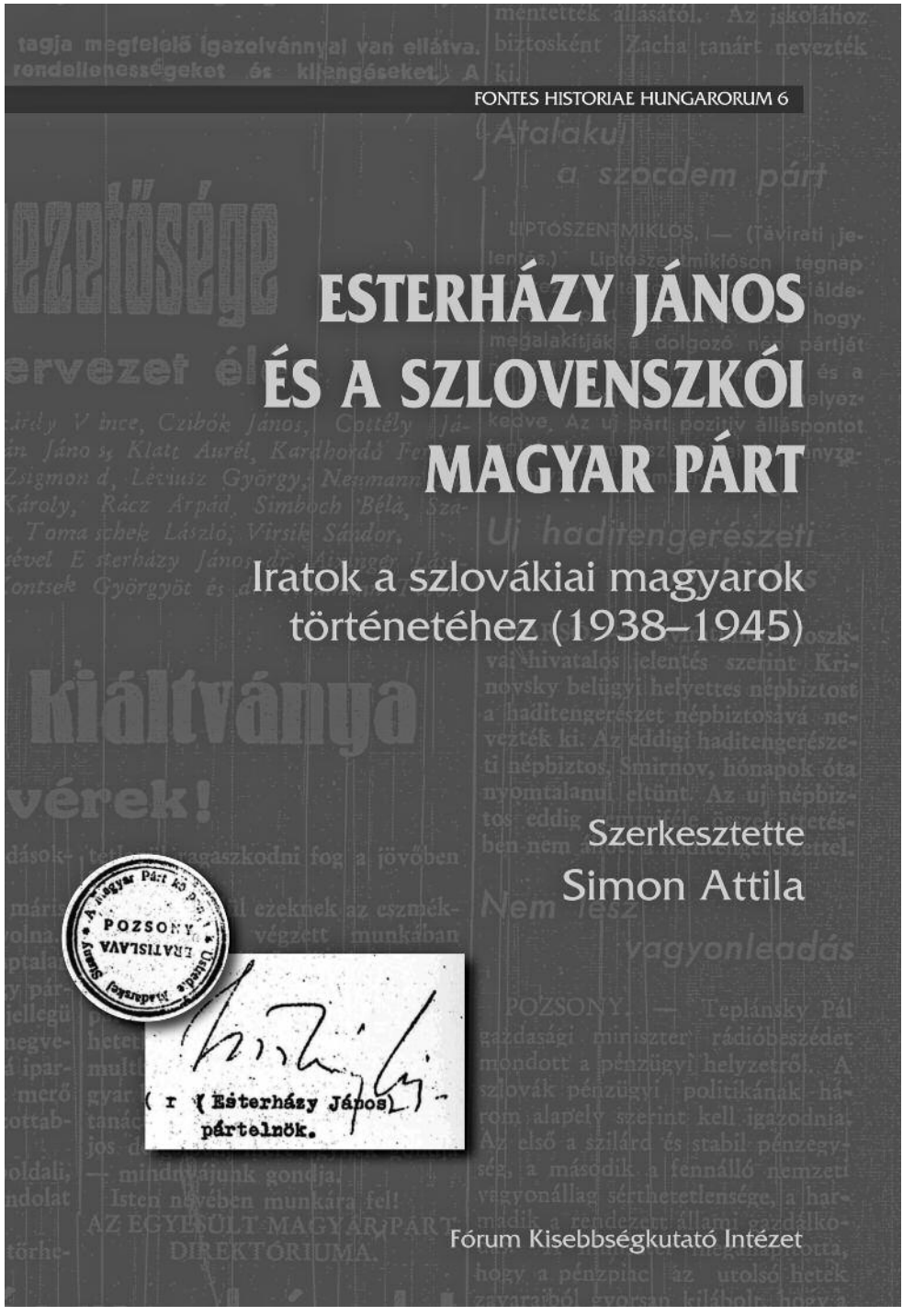

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVIII. évfolyam 2016/1, Somorja

Számunk szerzői

A.Gergely András (1952)
társadalomkutató, kulturális antropológus (ELTE, TáTK, MTA TK PTI Budapest, magyarország)

Bolemant Lilla (1964)
irodalomtörténész, genderkutató (a Fórum Kisebbségkutató Intézet munkatársa, Somorja; a Phoenix Polgári Társulás elnöke, a Szabványosított Oktatásügyi Mérések Nemzeti Intézete, Pozsony, Szlovákia)

Gaucsík István (1973)
történész (Pozsonyi Városi Múzeum, Pozsony, Szlovákia)

Kerényi Éva (1981)
történész-muzeológus; doktorandusz (Gömör-Kishonti Múzeum, Rimaszombat, Szlovákia; Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország)

Kiss József (1944–2013)
történész, levéltáros, újságíró

Liszka József (1956)
etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Cs. Nagy Lajos (1945)
nyelvész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Öllös László (1957)
politológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Papp Adrien (1989)
irodalmár, doktorandusz (ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest, Magyarország)

Presinszky Károly (1977)
nyelvész (Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Roncz Melinda (1986)
könyvtáros, a Bibliotheca Hungarica igazgatója (Somorja, Szlovákia)

*Sebő Bugár Be*áta (1975)
könyvtáros, dokumentátor (Bibliotheca Hungarica, Somorja, Szlovákia)

Tokár Géza (1984)
politológus (a Szlovákiai Magyarok Kerekasztalának szóvivője, Somorja, Szlovákia)